

รายงานการวิจัย

เรื่อง

ศึกษาวิเคราะห์ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาจากพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา
An Analytical Study of History of Buddhism from Sri-Ayutthya Geneology

โดย

พระครูศรีปัญญาวิกรม,ดร.

พระมหาดนอม อานนุโท

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

พ.ศ. ๒๕๕๘

ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

MCU RS 610758029

รายงานการวิจัย

เรื่อง

ศึกษาวิเคราะห์ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาจากพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา
An Analytical Study of History of Buddhism from Sri-Ayutthya Geneology

โดย

พระครูศรีปัญญาวิกรม,ดร.

พระมหาถนอม อานนโท

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

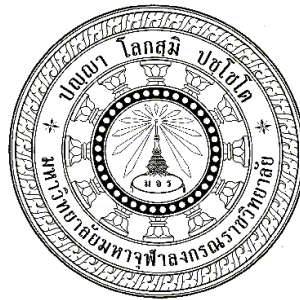
วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

พ.ศ. ๒๕๕๘

ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

MCU RS 610758029

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

Research Report

An Analytical Study of History of Buddhism from Sri-Ayutthya Geneology

By

PhrakruSripanyavikrom,Dr.

Phramaha Thanorm Anando

Buriram Buddhist College

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

B.E. 2558

Research Project Funded by Mahachulalongkornrajavidyalaya University

MCU RS 610758029

(Copyright Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

ชื่อรายงานการวิจัย	: การศึกษาวิเคราะห์ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาจากพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา
ผู้วิจัย	: พระครูศรีปัญญาวิกรม,ดร., พระมหาถนอม อานนโฑ
ส่วนงาน	: วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ปีงบประมาณ	: ๒๕๕๘
ทุนอุดหนุนการวิจัย	: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีจุดประสงค์เพื่อ ๑. ศึกษาประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาจากพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ๒. วิเคราะห์บทบาทและความสัมพันธ์สัมพันธ์ของพระพุทธศาสนาที่มีต่อสังคม และ ๓. วิเคราะห์คตินิยมทางพระพุทธศาสนาที่มีต่อสังคม และที่สังคมมีต่อพระพุทธศาสนาสมัยกรุงศรีอยุธยา โดยใช้วิธีระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ

ผลการวิจัยพบว่า กรุงศรีอยุธยาดำรงความเป็นราชธานีของไทยนี้ระยะเวลา ๔๑๗ ปี มีกษัตริย์ปกครอง ๓๓ พระองค์ แบ่งเป็น ๕ ราชวงศ์ โดยในจำนวนนี้มีบันทึกที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาจำนวนทั้งสิ้น ๒๒ พระองค์ และส่วนที่ไม่พบบันทึกใด ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาจำนวน ๑๑ พระองค์ ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ส่วนใหญ่จะผูกติดอยู่กับสถาบันพระมหากษัตริย์ ซึ่งสอดคล้องกับลักษณะของพงศาวดาร

ในส่วนของบทบาทและความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับสังคมไทยสมัยกรุงศรีอยุธยาพบมี ๒ ลักษณะ ลักษณะแรกเป็นส่วนที่พระพุทธศาสนาเข้าไปเกี่ยวข้องในมิติต่าง เช่น มิติทางด้านศาสนธรรม, ศาสนบุคคล, ศาสนพิธี, และศาสนวัตถุ ทำให้อยุธยาเป็นดินแดนพระพุทธศาสนาที่ยิ่งใหญ่ในอดีตและมรดกเหล่านั้นได้ตกทอดมาตราบเท่าถึงปัจจุบัน ลักษณะที่สองเป็นส่วนที่สังคมไทยได้เข้าไปเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ส่วนนี้ถือเป็นอิทธิพลทางสังคม ซึ่งก็มีส่วนสำคัญที่ทำให้เกิดสิ่งใหม่ ๆ ขึ้นในพระพุทธศาสนา มีทั้งที่สอดคล้องและต่างออกไปจากหลักการแห่งคำสอนเดิม

ส่วนคตินิยมทางพระพุทธศาสนาที่มีต่อสังคมและคตินิยมทางสังคมที่มีต่อพระพุทธศาสนาสมัยกรุงศรีอยุธยาพบว่า คตินิยมทางพระพุทธศาสนามีผลก่อกำเนิดแบบแผนการดำเนินชีวิตสมัยกรุงศรีอยุธยาหลายประการ เช่น คตินิยมการปฏิบัติตนในวันธรรมสวนะ, คตินิยมการสร้างวัดเป็นอนุสรณ์, คตินิยมการผนวชของเจ้านายชั้นผู้ใหญ่, คตินิยมเรื่องช่างมวงคล, คตินิยมการถวายการอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา, คตินิยมเรื่องทศพิธราชธรรม เป็นต้น ทำนองเดียวกัน คตินิยมในสมัยกรุงศรีอยุธยาก็มีส่วนสำคัญที่ทำให้เกิดคตินิยมต่าง ๆ ขึ้นในสังคมซึ่งมีผลต่อพระพุทธศาสนาเช่นกัน เช่น คตินิยมการสร้างพระพุทธรูปฉลองพระองค์, คตินิยมการให้มีมหรสพสมโภช, คตินิยมเรื่องเรื่องโชคลาง, คตินิยมเรื่องการถวายเครื่องทรงบูชาพระพุทธรูป เป็นต้น

อนึ่ง จากการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะเพิ่มเติมว่า ควรทำวิจัยในทำนองเดียวกันนี้กับพงศาวดารสมัยอื่น ๆ เช่น พงศาวดารเหนือ, พงศาวดารสุโขทัย, พงศาวดารกรุงธนบุรี เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อนำองค์ความรู้เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาในสมัยต่าง ๆ มาตีแผ่ให้เป็นที่ปรากฏสืบไป

Research Title : An Analytical Study of Buddhist History from Sri Ayuttaya Geneology

Researchers : Phrakru Sripanyavikrom,Dr., Phramaha Thanorm Arnando

Department : Buriram Buddhist College

Fiscal Year : 2558/ 2015

Research Scholarship Sponsor

: Mahachulalongkornrajvidyalaya University

Abstract

The objectives of the research are 1) to study the Buddhist History from Sri-Ayuttaya Geneology, 2) to analyze the role and relation of Buddhism to society, and 3) to analyze the ideology of Buddhism on society and society to Buddhism under which qualitative methodology was used.

The findings were as follows:-

Sri-Ayutthaya was been the capital of Thai for 417 years, and ruled by the thirty-three kings. All of them were divided into five dynasties. The history of Buddhism was recorded on Ayuttaya Geneology in 22 regions, while the 11 regions have no anything about Buddhism been recorded. The Buddhism recorded on Ayutthaya Geneology had relation to the kings in according with the Geneology.

According to the role and the relation between Buddhism and Ayutthaya society, the research found two characters. The first, Buddhism played the important role and relation to society in many dimension e.i. morality, citizen, ceremony and religious buildings that made Ayuttaya be the important land of Buddhism until now. The second, society played role and influence to Buddhism. As the social influence, it made the new value in Buddhism that corresponding and not corresponding to ordinary principle.

By the ideology of Buddhism on society and vice versa, the research found that the ways of life in Ayutthaya society received from the ideology of Buddhism, i.e. ideology of practicing on Buddhist Holly day, building religious objects for memory, to ordain of royalty, auspicious elephant, and the ideology on patronizing Buddhism etc., while some Buddhist traditions also received from the ways of society i.e. to erect the Buddha statue for one's birthday, to play entertainment in Buddhist celebration, to believe in omen, to give sacrifice for worshiping the Buddha etc.

Finally, the researcher has future comment. It should be researched in the same topic, but on the other Geneology such as North Geneology, Sukhothai Geneology, or Thonburi Geneology etc., for leading the knowledge about Buddhist History to present forward.

กิตติกรรมประกาศ

ผู้วิจัยขอขอบคุณสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่ให้โอกาสแก่ผู้วิจัยได้ทำวิจัยเรื่องนี้ ทำให้ผู้วิจัยได้มีโอกาสศึกษาพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาหลายสำนวน ตลอดจนบันทึกเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ทำให้ผู้วิจัยมีองค์ความรู้เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาในมิติต่าง ๆ สมัยกรุงศรีอยุธยา ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการถ่ายทอดแก่นิहितต่อไป

ประการต่อมา ขอขอบคุณผู้ทรงคุณวุฒิที่อ่านทวน พร้อมทั้งข้อเสนอแนะที่เป็นประโยชน์ ทำให้งานวิจัยมีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น ประกอบด้วย พระศรีคัมภีรญาณ,รศ.ดร., พระมหาสุทิตย์ อากาศโร,ดร. ผอ.สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์, พระมหาบุญเลิศ อินทปญโญ รศ.ดร. รองคณบดีคณะสังคมศาสตร์, ศ.ดร.จางงัก อติวัฒน์สิทธิ์, ผศ.ดร.วุฒินันท์ กันทะเตียน

ความดีใด ๆ ก็ตามที่เกิดขึ้นจากงานวิจัยชิ้นนี้ ผู้วิจัยขอยกให้แก่โยมพ่อผู้เป็นแบบอย่างชีวิตในวัยเด็ก พร้อมอุทิศส่วนกุศลแก่โยมแม่ผู้ล่วงลับไปแล้ว

พระครูศรีปัญญาวิกรม
๒๘ มีนาคม ๒๕๕๙

สารบัญ

บทคัดย่อภาษาไทย.....	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ข
กิตติกรรมประกาศ.....	ค
สารบัญ.....	ง
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ.....	ช
บทที่ ๑ บทนำ.....	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์.....	๓
๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย.....	๓
๑.๔ นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย.....	๔
๑.๕ วิธีดำเนินการวิจัย.....	๔
๑.๖ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	๕
บทที่ ๒ สืบพระพุทธรศานาจากพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา.....	๖
๒.๑ รัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (อู่ทอง).....	๖
๒.๒ รัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒.....	๘
๒.๓ รัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑.....	๑๐
๒.๔ รัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒.....	๑๑
๒.๕ รัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ.....	๑๔
๒.๖ รัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒.....	๑๗
๒.๗ รัชกาลสมเด็จพระไชยราชาธิราช.....	๑๘
๒.๘ รัชกาลขุนวรวงศาธิราช.....	๑๙
๒.๙ รัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราช.....	๒๑
๒.๑๐ รัชกาลสมเด็จพระมหินทราธิราช.....	๒๖
๒.๑๑ รัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช.....	๒๘
๒.๑๒ รัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช.....	๓๒
๒.๑๓ รัชกาลสมเด็จพระเอกาทศราช.....	๓๖
๒.๑๔ รัชกาลสมเด็จพระศรีเสาวภาค.....	๓๗
๒.๑๕ รัชกาลสมเด็จพระบรมราชาที่ ๑ (พระเจ้าทรงธรรม).....	๓๘
๒.๑๖ รัชกาลสมเด็จพระบรมราชาที่ ๒ (สมเด็จพระเชษฐาธิราช).....	๔๑
๒.๑๗ รัชกาลสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๕ (พระเจ้าปราสาททอง).....	๔๒
๒.๑๘ รัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๓ (สมเด็จพระนารายณ์).....	๔๗
๒.๑๙ รัชกาลสมเด็จพระมหาบุรุษ (สมเด็จพระเพทราชา).....	๕๒

	๒.๒๐ รัชกาลสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๘ (สมเด็จพระเจ้าเสือ).....	๕๔
	๒.๒๑ รัชกาลสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๙ (สมเด็จพระเจ้าท้ายสระ).....	๕๘
	๒.๒๒ รัชกาลสมเด็จพระบรมโกศ.....	๖๒
	๒.๒๓ รัชกาลสมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ (พระเจ้าเอกทัศ).....	๖๙
	๒.๒๔ สรุปท้ายบท.....	๗๔
บทที่ ๓	วิเคราะห์บทบาทและความสัมพันธ์ของพระพุทธศาสนาต่อสังคม.....	๗๙
	๓.๑ บทบาทและความสัมพันธ์ด้านศาสนธรรม.....	๗๙
	๓.๒ บทบาทและความสัมพันธ์ด้านศาสนบุคคล.....	๘๓
	๓.๓ บทบาทและความสัมพันธ์ด้านศาสนพิธี.....	๘๙
	๓.๔ บทบาทและความสัมพันธ์ด้านศาสนสถาน.....	๑๐๓
	๓.๕ สรุปและวิจารณ์.....	๑๐๕
บทที่ ๔	วิเคราะห์คตินิยมทางพระพุทธศาสนาที่มีต่อสังคม และคตินิยมทางสังคมที่มีต่อ พระพุทธศาสนา.....	๑๐๗
	๔.๑ ความหมายของคตินิยม.....	๑๐๗
	๔.๒ คตินิยมทางพระพุทธศาสนาที่มีต่อสังคม.....	๑๐๘
	๔.๓ คตินิยมทางสังคมที่มีต่อพระพุทธศาสนา.....	๑๑๖
	๔.๔ สรุปและวิจารณ์.....	๑๒๖
บทที่ ๕	บทสรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ.....	๑๒๗
	๕.๑ บทสรุป.....	๑๒๗
	๕.๒ อภิปรายผล	๑๒๘
	๕.๓ ข้อเสนอแนะ.....	๑๓๐
	บรรณานุกรม.....	๑๓๑
	ประวัติผู้วิจัย.....	๑๓๓

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พงศาวดาร หมายถึงเรื่องราวของเหตุการณ์เกี่ยวกับประเทศชาติ หรือพระมหากษัตริย์ผู้เป็นประมุขของประเทศชาตินั้น เช่น พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา พงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์^๑ บางฉบับเขียนว่า พระราชพงศาวดาร ซึ่งมีหมายความถึง การอวดารของพระวิษณุเทพเจ้าในศาสนาฮินดู ดังนั้น พงศาวดารจึงเป็นหนังสือบันทึกเหตุการณ์ (chronicle) ประเภทหนึ่ง ซึ่งเน้นเรื่องเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ผู้เป็นประมุขของประเทศ หรือพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ที่เกี่ยวกับประเทศ ตลอดเหตุการณ์สำคัญต่าง ๆ ในอดีต แม้อรรถกถาสุมังควิสาลินี ก็อธิบายความหมายว่า บันทึกเรื่องราวเก่า ๆ ที่อธิบายเรื่องราวต่าง ๆ ว่า สิ่งนี้ได้เป็นมาแล้วอย่างนี้ สิ่งนี้ได้เป็นมาแล้วเช่นนี้^๒

ลักษณะเนื้อหาในพงศาวดาร เป็นคำให้การ หรือเป็นจดหมายเหตุโดยทางราชสำนักเป็นผู้ให้บันทึกขึ้น พงศาวดารจึงถือเป็นหลักฐานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์อีกอย่างหนึ่งที่ทำให้คนรุ่นหลังได้ทราบประวัติความเป็นมาของพระมหากษัตริย์ในอดีต

กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีเป็นระยะเวลา ๔๑๗ ปี มีกษัตริย์ปกครองทั้งสิ้น ๓๓ พระองค์ และทรงนับถือพระพุทธศาสนาทั้งหมด กษัตริย์ทุกพระองค์ได้ให้ความอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา วัดและพระสงฆ์เป็นศูนย์รวมทางด้านจิตใจ วัดเป็นสโมสร โรงพยาบาล เป็นศาล เป็นที่พักผ่อนหย่อนใจ เป็นโรงเรียน เป็นที่ศึกษาศิลปศาสตร์สาขาต่างๆ เป็นแหล่งวัฒนธรรมต่างๆ มากมาย

ความที่พระพุทธศาสนาได้มีบทบาทสำคัญต่อสถาบันพระมหากษัตริย์นับตั้งแต่อดีต บันทึกเรื่องราวต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ จึงมักมีเรื่องราวเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาในแง่มุมต่าง ๆ ด้วย พงศาวดารจึงนอกจากจะจารึกเหตุการณ์บ้านเมืองในอดีตแล้ว บางช่วงบางตอนของเหตุการณ์บ้านเมืองเหล่านั้น ยังสะท้อนให้เห็นเหตุการณ์เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาในหลาย ๆ รูปแบบ และหลายลักษณะ นับตั้งแต่เริ่มต้นสถาปนากรุงศรีอยุธยา กระทั่งถึงวาระสุดท้าย

เช่น ในรัชสมัยของสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสุนทรบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว (พระเจ้าอู่ทอง) มีข้อความระบุไว้ว่า

^๑ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๕, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๖), หน้า ๘๐๐.

^๒ ที.อี. (ไทย) ๑/๑/๕๓๘.

“ศักราช ๗๑๕ ปีมะเส็ง เบญจศก วันพฤหัสบดี เดือนสี่ ขึ้นค่ำหนึ่ง เพลาสองนาฬิกาห้าบาท ทรงพระกรุณาตรัสว่า ที่ตำหนักเวียงเล็กนั้น ให้สถาปนาพระวิหาร และพระมหาธาตุเป็นพระอารามแล้ว ให้นำนามชื่อว่าวัดพุทไธสวรรค์”^๓

“ศักราช ๗๒๕ ปีเถาะ เบญจศก ทรงพระกรุณาตรัสว่า เจ้าแก้วเจ้าไทยออกอหิวาตกโรคตาย ให้ขุดขึ้นเผาเสีย ที่ปลงศพนั้น ให้สถาปนาพระเจดีย์แลพระวิหารเป็นพระอารามแล้ว ให้นำนามชื่อว่าวัดป่าแก้ว”^๔

จากหลักฐานทำให้ทราบว่า สมเด็จพระรามาธิบดี ทรงอยู่ในราชสมบัติยาวนาน ๒๐ ปี เสด็จสวรรคตเมื่อศักราช ๗๓๑ และได้ทรงสถาปนา หรือสร้างวัดซึ่งมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์เป็นมรดกตกทอดมาถึงปัจจุบัน ๒ วัน คือวัดพุทไธสวรรค์ และวัดป่าแก้ว

ในรัชสมัยของสมเด็จพระรามาธิบดี ได้มีบันทึกความตอนหนึ่งว่า “พระเจ้าอยู่หัวเสด็จยังในเมืองพิษณุโลก นมัสการพระชินราชชินสีห์ เปลื้องเครื่องต้นถวาย ทรงสักการบูชาสมโภชเจ็ดวัน แล้วเสด็จลงมาพระนคร...เสด็จออกทรงศีลยังพระที่นั่งมิ่งมงคลภิเษก เพลา ๑๐ ทุ่ม ทอดพระเนตรไปยังฝ่ายทิศบูรพ์ เห็นพระสารีริกบรมธาตุปาฏิหาริย์ เรียกปลัดวังให้เอาพระราชยานทรงเสด็จออกไป ให้กรุยปากขึ้นไว้สถาปนาพระมหาธาตุขึ้นสูง ๑๙ วา ยอดนภศูลสูงสามวา แล้วให้ขนานนามให้ชื่อว่า วัดมหาธาตุ และให้ทำพระราชพิธีประเวศพระนคร และเฉลิมพระราชมนเทียร”^๕

“ศักราช ๗๘๖ ปีมะโรง ฉศก สมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้าสร้างวัดมเหยงคณ์ สมเด็จพระรามาธิบดีผู้เป็นพระราชกุมารเสด็จไปเมืองพิษณุโลก ครั้งนั้นเห็นน้ำพระเนตรพระพุทธรูปชินราชตกออกเป็นโลหิต”^๖ ศักราช ๗๙๖ ในแผ่นดินของพระบรมไตรโลกนาถเจ้า ได้ทรงยกวังทำเป็นวัดพระศรีสรรเพชญ์ และที่ถวายพระเพลิงสมเด็จพระรามาธิบดี ที่พระองค์สร้างกรุงเก่าขึ้น ให้สถาปนาพระมหาธาตุและพระวิหารเป็นพระอาราม แล้วให้นำนามว่า วัดพระราม” “ลูถึงศักราช ๘๐๖ ปีชวด ฉศก ให้บำรุงพระพุทธรูปศาสนาบริบูรณ์ และหล่อรูปพระโพธิสัตว์ ๕๕๐ พระชาติ”^๗

“ศักราช ๘๑๑ ปีมะเส็ง เอกศก สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเจ้า ทรงผนวช ณ วัดจุฬามณี ได้แปดเดือน แล้วลาผนวช”^๘

“ลูถึงศักราช ๘๐๕ ปีเถาะ เบญจศก เมื่อสมเด็จพระเจ้าหงสาวดีได้ยกทัพมาตีอยุธยา พระสงฆ์ซึ่งอยู่ในสมณเพศ อย่างเช่นพระมหานาค ซึ่งบวชอยู่ที่วัดภูเขาทอง ก็มีใจรักชาติบ้านเมือง ได้สีกออกมาจับตั้งค่ายกันทัพเรือตั้งแต่วัดภูเขาทองลงมาจนถึงวัดป่าพลู โดยขอกำลังจากญาติโยม ทาสชาย หญิงของมหานาคช่วยกันขุดคูนอกค่ายกันทัพเรือของข้าศึก ซึ่งต่อมารู้จักกันว่า คลองมหานาค”^๙

^๓ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), (นนทบุรี : สำนักพิมพ์ศรีปัญญา, ๒๕๕๓), หน้า ๓๘.

^๔ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๔๑.

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๗.

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๑.

^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๔.

^๘ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๔.

^๙ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๘.

จากเหตุการณ์ครั้งนี้ ทำให้เห็นบทบาทของพระสงฆ์ในการเข้าไปมีส่วนร่วมในรักษาประเทศชาติไว้

บางช่วงบางตอน พระสงฆ์ที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์บ้านเมือง หากไม่ระมัดระวังก็มีอันตรายถึงชีวิตเช่นกัน เช่นกรณีพระพนรัตน์วัดป่าแก้ว ซึ่งเป็นผู้ให้ฤกษ์แก่พระศรีศิลป์ในการล้มล้างราชบัลลังก์ของสมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราชเจ้า ต่อมาเหตุการณ์พลิกผัน ทำการไม่สำเร็จ สมเด็จพระมหาจักรพรรดิฯ จึงสั่งให้เอาพระพนรัตน์ไปฆ่าเสีย แล้วเอาศิระชะไปเสียบประจาน ณะแลงแกงพร้อมกับศพพระศรีศิลป์^{๑๐}

จะเห็นได้ว่า เรื่องราวที่จารึกไว้ในพงศาวดาร มีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาอยู่ทุกยุคทุกสมัย โดยกระทั่งสุดท้ายก่อนที่จะเสียกรุงศรีอยุธยาให้แก่พม่า วัดวาอารามที่เคยกลายเป็นสัญลักษณ์ของความสงบร่มเย็น ก็ได้กลายเป็นสมรภูมิรบ พม่าได้ยกทัพมาตั้งค่ายในวัด บุคโถมตี และฆ่าผู้คนไปเป็นจำนวนมาก เมื่ออายุแผ่นดินศรีอยุธยาถึงกาลอวสาน จึงเกิดอาเพศให้เห็นประหลาด เช่น พระประธานวัดเจ้าพระนางเชิงน้ำพระเนตรไหลลงมาจนถึงพระนากี ในวัดพระศรีสรรเพชญ์นั้น พระบรมไตรโลกนาถ พระอู่ระแตก ดวงพระเนตรตกลงมาอยู่ที่ตักเป็นอัศจรรย์ พระเจดีย์วัดราชบูรณะนั้น กาบินมาเสียบตายอยู่บนปลายยอด รูปพระเนตรศวรเจ้าโรงแสงในกระที่บพระบาทสนั้นไปทั้งสี่ทิศ และเมื่อพม่าเข้ากรุงได้ ก็เอาไฟเผาพระราชวัง และวัดพระศรีสรรเพชญ์ ขณะที่พระเจ้าแผ่นดินอยุธยา ได้หนีออกจากพระนครไปพระองค์เดียว ได้รับความลำบาก สุดท้ายก็ถึงแก่พิราลัย แผ่นดินอยุธยาจึงอันปิดฉากลงในปี ๑๑๒๙ ปีกุน นพศก

ร่องรอยพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา แม้จะมีรายละเอียดปรากฏเป็นหลักฐาน อย่างไรก็ตาม ก็มีอีกหลายประเด็นเช่นกันที่ต้องวิเคราะห์ ตรวจสอบความถูกต้อง และประมวลเหตุการณ์ในส่วนยังไม่สมบูรณ์ หรือยังไม่ชัดเจน ให้เกิดความสมบูรณ์ ชัดเจนยิ่งขึ้น นับตั้งแต่ศักราชที่ระบุในพงศาวดาร ลำดับเหตุการณ์ที่ยังไม่ลงรอยกัน กระทั่งรายละเอียดต่าง ๆ ในแต่ละเหตุการณ์

๑.๒ วัตถุประสงค์

๑. เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาจากพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา
๒. เพื่อวิเคราะห์บทบาทและความสัมพันธ์ของพระพุทธศาสนาต่อสังคมสมัยกรุงศรีอยุธยา
๓. เพื่อวิเคราะห์คตินิยมทางพระพุทธศาสนาที่มีต่อสังคม และคตินิยมที่สังคมมีต่อพระพุทธศาสนาสมัยกรุงศรีอยุธยา

๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย

ก. ขอบเขตด้านเนื้อหา

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยมุ่งศึกษาประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาที่ปรากฏอยู่ในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา จากนั้นวิเคราะห์บทบาท ความสัมพันธ์ และคตินิยมทางพระพุทธศาสนาที่มีต่อสังคม และคตินิยมทางสังคมที่มีต่อพระพุทธศาสนา

^{๑๐} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหลวงประเสริฐ, หน้า ๔๑๐.

ข. ขอบเขตด้านเอกสาร

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้พระราชพงศาวดาร พงศาวดาร และประชุมพงศาวดารสมัยกรุงศรีอยุธยา ซึ่งตีพิมพ์ในโอกาสต่าง ๆ โดยจัดกลุ่มเป็นเอกสารชั้นปฐมภูมิคือตัวพงศาวดาร และเอกสารชั้นทุติยภูมิ ได้แก่จดหมายเหตุ ประชุมพงศาวดาร ตลอดจนถึงตำนาน ตำราทางวิชาการต่าง ๆ

๑. **ประเภทพงศาวดาร** เช่น พระราชพงศาวดาร เล่ม ๑-๒-๓ ตีพิมพ์โดยกรมศึกษาธิการ (ร.ศ.๑๒๐) , พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับวัน วลิต พ.ศ. ๒๑๘๒, พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ภาค ๑-๒-๓ ตีพิมพ์เมื่อ ร.ศ.๑๓๑ (พ.ศ.๒๔๕๕), พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวง ประเลิด ตีพิมพ์ พ.ศ.๒๔๘๖, พระราชพงศาวดารกรุงเก่า กรมราชบัณฑิตจัดพิมพ์ ๒๕๐๑

๒. **ประเภทจดหมายเหตุ และประชุมพงศาวดาร** เช่น ลาลูแบร์ จดหมายเหตุกรุงศรีอยุธยา, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๑๙, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๒๐, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๓๗, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๓๘, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๔๐, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๖๔, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๖๙, จดหมายเหตุระยะทางราชทูตลังกาเข้ามาขอคณะสงฆ์ที่กรุงศรีอยุธยา, ตีพิมพ์ ๒๔๗๓, จดหมายเหตุเก่า เรื่อง พระเจ้าแผ่นดินกรุงศรีอยุธยาแต่งทูตไปนมัสการพระมาลัยเจดีย์เมืองหงสาวดี เป็นต้น

๑.๔ นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ในที่นี้ ผู้วิจัยหมายถึงเรื่องราวต่าง ๆ ที่ระบุถึง ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ลักษณะใดลักษณะหนึ่ง อาจจะเป็นเรื่องเกี่ยวกับพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ วัด จาริต ประเพณีต่าง ๆ เป็นต้น ซึ่งได้รับการบันทึกไว้ในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาตลอดระยะเวลา ๔๑๗ ปีที่ได้ดำรงสถานะเป็นเมืองหลวง

พงศาวดาร หมายถึง บันทึกเรื่องราวเกี่ยวราชวงศ์ และเหตุการณ์บ้านเมืองในรัชกาลหรือสมัยต่าง ๆ

กรุงศรีอยุธยา หมายถึง เมืองหลวงของไทยในอดีต ได้รับการสถาปนาขึ้นครั้งแรกในสมัยพระเจ้าอู่ทอง ปี พ.ศ. ๑๘๙๓ สิ้นสุดในปี พ.ศ.๒๓๑๐ รวมระยะเวลา ๔๑๗ ปี

คตินิยม หมายถึง แบบอย่างความคิดเห็น ความเชื่อ หรือวิธีการคิดรวมกันที่เป็นลักษณะของกลุ่มชน เช่น คตินิยมของกลุ่มวิชาชีพ คตินิยมทางศาสนา คตินิยมทางการเมือง หรือชุดความเชื่อทางสังคมที่เป็นที่ยอมรับร่วมกันภายในกลุ่ม

บทบาท หมายถึง การกระทำตามหน้าที่ที่กำหนดไว้ หรือที่ควรจะทำ เมื่อใช้กับพระพุทธศาสนา ผู้วิจัยหมายถึงสิ่งที่พระพุทธศาสนาได้กระทำต่อสังคม หรือที่สังคมกระทำต่อพระพุทธศาสนา ลักษณะใดลักษณะหนึ่ง

๑.๕ วิธีดำเนินการวิจัย

๑.๕.๑ ในการศึกษาประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาจากพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ผู้วิจัยได้ดำเนินการศึกษาตามวิธีวิทยา (Research Methodology) การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Method) โดยมีแนวทางหรือขั้นตอนการดำเนินการศึกษาดังต่อไปนี้

๑) สืบค้นเอกสารพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาจากเอกสารหลัก ประกอบไปด้วย ฉบับจันทนумаต, ฉบับหลวงประเสริฐ ตีพิมพ์ พ.ศ.๒๔๘๖, ฉบับพระราชหัตถเลขา ภาค ๑-๒-๓ ตีพิมพ์เมื่อ รศ.๑๓๑ (พ.ศ.๒๔๕๕) และเทียบเคียงฉบับอื่น ๆ เช่น ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๑๙, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๒๐, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๓๗, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๓๘, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๔๐, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๖๔, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๖๙, จดหมายเหตุระยะทางราชทูตลังกาเข้ามาขอคณะสงฆ์ที่กรุงศรีอยุธยา, ตีพิมพ์ ๒๔๗๓, จดหมายเหตุเก่า เรื่อง พระเจ้าแผ่นดินกรุงศรีอยุธยาแต่งทูตไปนมัสการพระมาลัยเจดีย์เมืองหงสาวดี เป็นต้น

๒) คัดเนื้อหาส่วนที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาออกมา แล้วจัดหมวดหมู่ตามเนื้อหา

๑.๕.๒ ในการวิเคราะห์บทบาทและความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับสังคมสมัยกรุงศรีอยุธยา ผู้วิจัยดำเนินการวิเคราะห์เนื้อหาที่ได้จากการศึกษาในข้อ ๑.๕.๑ โดยแบ่งออกเป็น ๒ ส่วน คือ ส่วนที่เป็นบทบาท และความสัมพันธ์ที่พระพุทธศาสนามีต่อสังคมในสมัยกรุงศรีอยุธยา

๑.๕.๓ ในวิเคราะห์คตินิยมทางพระพุทธศาสนาที่มีต่อสังคม และคตินิยมที่สังคมมีต่อพระพุทธศาสนาสมัยกรุงศรีอยุธยา ผู้วิจัยดำเนินการดังนี้

๑) วิเคราะห์เนื้อหาที่ได้จากการศึกษาในข้อ ๑.๕.๑ โดยพิจารณาเฉพาะในส่วนที่เป็นคตินิยม ๒ ส่วน คือ คตินิยมที่พระพุทธศาสนามีต่อสังคม และคตินิยมที่สังคมมีต่อพระพุทธศาสนา

๒) การวิเคราะห์คตินิยมพระพุทธศาสนาที่มีต่อสังคม ผู้วิจัยอาศัยคตินิยมที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก และอรรถกถาเป็นแนวคิดและทฤษฎีสำหรับการวิเคราะห์ ส่วนคตินิยมที่สังคมมีต่อพระพุทธศาสนา ผู้วิจัยอาศัยคตินิยมทางสังคมสมัยอยุธยาเป็นแนวคิด พร้อมทั้งเชื่อมโยงให้เห็นอิทธิพลหรือบทบาทสำคัญในการกำหนดคตินิยมใหม่ขึ้นในพระพุทธศาสนา

๑.๕.๔ เขียนรายงานการวิจัย เชิงพรรณนาโวหาร และนำเสนอสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ เพื่อให้ผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบความถูกต้อง

๑.๕.๕ ปรับปรุง แก้ไข ตามข้อเสนอแนะของผู้ทรงคุณวุฒิ ทำเล่มสมบูรณ์ส่งสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ต่อไป

๑.๖ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑. ได้องค์ความรู้ด้านประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในสมัยกรุงศรีอยุธยา

๒. ได้องค์ความรู้เกี่ยวกับบทบาทและความสัมพันธ์ของพระพุทธศาสนาต่อสังคมสมัยกรุงศรีอยุธยา

๓. ได้องค์ความรู้ถึงคตินิยมทางพระพุทธศาสนาที่มีต่อสังคม และสังคมมีต่อพระพุทธศาสนาสมัยกรุงศรีอยุธยา

บทที่ ๒

สืบพระพุทธานุศาสนาจกพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา

ในบทนี้ จะสืบค้นประวัติศาสตรพระพุทธานุศาสนาจกพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา โดยเบื้องต้น ได้ใช้ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หลวงประเสริฐ (พระปริยัติธรรมธาดา-แพ เปரியัญ)^๑ และฉบับราชหัตถเลขาค^๒ เป็นหลัก ส่วนฉบับอื่น ๆ ก็จะใช้สำหรับเทียบเคียง ตรวจสอบ เสริม เพิ่มเติมเพื่อความสมบูรณ์ ลำดับเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ปรากฏในพงศาวดาร จะเรียงตามลำดับรัชกาลของกษัตริย์แต่ละพระองค์ตั้งแต่ต้นกระทั่งสิ้นสุดแผ่นดินกรุงศรีอยุธยา

กรุงศรีอยุธยามีความเจริญรุ่งเรือง ดำรงฐานะความเป็นเมืองหลวงของไทยเป็นระยะเวลา ๔๑๗ ปี มีพระมหากษัตริย์ปกครอง ๕ ราชวงศ์^๓ ประกอบด้วย ราชวงศ์อู่ทอง, ราชวงศ์สุพรรณภูมิ, ราชวงศ์สุโขทัย, ราชวงศ์ปราสาททอง, และราชวงศ์บ้านพลูหลวง รวมทั้งสิ้น ๓๓ พระองค์ ระยะเวลา ๔๑๓ ปี มีบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธานุศาสนา ดังรายจะกล่าวในรายละเอียดตามลำดับต่อไป

อนึ่ง รัชกาลใดไม่มีบันทึกเกี่ยวกับพระพุทธานุศาสนาก็จะข้ามลำดับไป

๒.๑ รัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (อู่ทอง)

รัชกาลของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) ได้สถาปนากษัตริย์อยุธยาเป็นราชธานี ทรงเป็นกษัตริย์พระองค์แรก เสด็จราชสมบัติระหว่างปีพุทธศักราช ๑๘๙๓-๑๙๑๒ (จุลศักราช ๗๑๒-๗๓๑) รวมระยะเวลา ๒๐ ปี มีเหตุการณ์เกี่ยวกับพระพุทธานุศาสนาดังรายละเอียดตามลำดับต่อไปนี้

๒.๑.๑ สถาปนาวัดพุทไธศวรารักษ์

วัดพุทไธศวรารักษ์ ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตก ตำบลสำเภาล่ม อำเภอพระนครศรีอยุธยา พระเจ้าอู่ทองโปรดให้สร้างขึ้นในบริเวณพระตำหนักเวียงเหล็ก พระราชพงศาวดารระบุดังนี้

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

^๑ สำนักพิมพ์ศรีปัญญา ตีพิมพ์รวมเล่มครั้งแรกปี ๒๕๕๓ ในเล่มประกอบด้วยพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), ฉบับหลวงประเสริฐ, คำให้การชาวกรุงเก่า, คำให้การขุนหลวงหาวัด เฉพาะพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ศักราช ข้อความต่าง ๆ ลงรอยตามต้นฉบับของกรมราชบัณฑิต ตีพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ มหาเสวกเอก เจ้าพระยาศรีพิพัฒนรัตนราชโกษาธิบดี ๑๐ สิงหาคม ๒๕๐๑.

^๒ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาค ภาค ๑, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช พิมพ์ขึ้นเป็นส่วนพระกุศลทานมัยในงานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวรเสถียรสุดา, ๒๕๕๕.

^๓ ระพีพรรณ ใจภักดี, คู่มือชมศิลปะและสถาปัตยกรรมไทย พระนครศรีอยุธยา, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แสงแดดเพื่อเด็ก, ๒๕๔๘), หน้า ๑๓.

“ศักราช ๗๑๕ ปีมะเส็งเบญจศก (พ.ศ.๑๘๙๖) วันพฤหัสบดี เดือน ๔ ขึ้น ๑ ค่ำ เพลา ๒ นาฬิกา ๕ บาท ทรงพระกรุณาตรัสว่า ที่พระตำหนักเวียงเหล็กนั้น ให้สถาปนาพระวิหาร และพระมหาธาตุ เป็นพระอารามแล้ว ให้นำนามชื่อวัดพุทไธสวรรย์”^๔

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

- (๑) จุลยุทธการวงศ์ระบุว่าให้สร้างปราสาท พระธาตุ และพระวิหาร ระบุศักราชตรงกัน^๕
- (๒) นับเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์กรุงศรีอยุธยาที่ปรากฏหลักฐานพระมหากษัตริย์อุทิศพระตำหนักเพื่อสถาปนาเป็นวัดในพระพุทธศาสนา
- (๓) ความมุ่งหมายในการสถาปนาวัด ให้เป็นที่บำเพ็ญพระราชกุศลซึ่งกลายเป็นแบบอย่างในเวลาต่อมา
- (๔) เดิมสะกด “พุทไธสวรรย์” สร้างหลังจากที่มีการสถาปนารุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีแล้ว ๓ ปี^๖
- (๕) รูปแบบสถาปัตยกรรมกำหนดให้พระมหาธาตุเป็นศูนย์กลางของวัด เพราะวัดพุทไธสวรรย์เป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ

๒.๑.๒ สถาปนาวัดป่าแก้ว

วัดป่าแก้ว (ปัจจุบันคือวัดชัยมงคล) เป็นวัดแห่งที่ ๒ ที่ได้รับการสถาปนาขึ้นในรัชสมัยของพระเจ้าอยู่ทอง นับระยะเวลา ๑๐ ตั้งแต่ทรงสถาปนาวัดพุทไธสวรรย์ (พ.ศ.๑๘๙๖) จุดมุ่งหมายของการสถาปนา เพื่อเป็นอนุสรณ์สถานแด่เจ้าแก้วไทย

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

“ศักราช ๗๒๕ ปีเถาะเบญจศก (พ.ศ.๑๙๐๖) ทรงพระกรุณาตรัสว่า เจ้าแก้วไทยออกอหิวาตกโรคตาย ให้ขุดขึ้นเผาเสีย ที่ปลงศพนั้นให้สถาปนาเจดีย์วิหารเป็นพระอารามแล้ว ให้นำนามชื่อว่าวัดป่าแก้ว”^๗

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

- (๑) จุลยุทธการวงศ์ระบุว่า โปรดให้สร้างเจดีย์ พระวิหาร และอาราม ณ ที่พระราชทานเพลิง แล้วขนานนามว่าวัดป่าแก้ว ศักราชระบุตรงกัน^๘

^๔ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันพันทันนุมาศ (เจิม), (นนทบุรี: สำนักพิมพ์ศรีปัญญา, ๒๕๕๓), หน้า ๔๑.

^๕ พระพนรัตน์, จุลยุทธการวงศ์, (กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๓๒๐.

^๖ แสงเพชร, เกร็ดประวัติศาสตร์บนแผ่นดินอยุธยา, (กรุงเทพฯ : ไทยควอลิตี้บุ๊กส์ (2006), ๒๕๕๖), หน้า ๔๑.

^๗ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันพันทันนุมาศ (เจิม), หน้า ๔๑.

^๘ พระพนรัตน์, จุลยุทธการวงศ์, อ่างแล้ว, หน้า ๓๒๐.

(๒) สถานที่สร้างวัดใช้สถานที่ปลงศพเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ ดูเหมือนจะมีความมุ่งหมายอุทิศเป็นส่วนกุศลแก่ผู้วายชนม์ และเป็นอนุสรณ์สถานด้วย เพราะอัฐิของเจ้าแก้วไทยได้รับการบรรจุไว้ที่นี่

(๓) รูปแบบสถาปัตยกรรมกำหนดให้พระเจดีย์เป็นศูนย์กลางของวัด

๒.๑.๓ สร้างวัดพระราม

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ไม่มีระบุงการสร้างวัดพระรามไว้ แต่มีระบุไว้ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหลวงประเสริฐ

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

“ศักราช ๗๓๑ ระกาศก (พ.ศ.๑๙๑๒) แรกสร้างวัดพระราม ครั้งนั้น สมเด็จพระรามธิบดี เจ้าเสด็จจันทพาน”^๙

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

(๑) เริ่มสร้างวัดพระรามขึ้นในปลายรัชกาลของสมเด็จพระรามธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) โดยมีพระราชประสงค์จะให้เป็ศูนย์กลางของเมือง แต่เสด็จสวรรคตก่อน จึงกลายเป็นเพียงอนุสรณ์สำหรับสมเด็จพระรามธิบดีที่ ๑^{๑๐}

(๒) พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ไม่มีการกล่าวถึงการสร้างวัดพระราม

สรุป ในรัชกาลสมเด็จพระรามธิบดีที่ ๑ (อู่ทอง) มีบันทึกเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ๓ เรื่อง เป็นเรื่องการสถาปนาวัด ๒ เรื่อง ได้แก่ การสถาปนาวัดพุทธโธสวรรค์ และวัดป่าแก้ว (ปัจจุบันคือวัดชัยมงคล) และเรื่องการสร้างวัด ๑ เรื่อง ได้แก่ การสร้างวัดพระราม

๒.๒ รัชกาลสมเด็จพระรามเมศวร

สมเด็จพระรามเมศวร เป็นพระมหากษัตริย์ขึ้นเสวยราชสมบัติกรุงศรีอยุธยา ๒ ช่วง ช่วงแรกเป็นระยะสั้น ๆ (พ.ศ.๑๙๑๒) เมื่อสมเด็จพระบรมราชาธิราชเข้ามาแต่เมืองสุพรรณ ก็เสด็จออกไปอัญเชิญเสด็จเข้ามาพระนคร ถวายราชสมบัติแด่สมเด็จพระบรมราชาธิราชแล้วแล้ว พระองค์ก็ถวายบังคมลาขึ้นไปครองเมืองลพบุรีดังกล่าว ช่วงที่ ๒ ระหว่าง พ.ศ. ๑๙๒๗-๑๙๓๐ รวมอยู่ในสิริราชสมบัติ ๔ ปี มีเหตุการณ์เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาดังรายละเอียดตามลำดับต่อไปนี้

๒.๒.๑ ทรงทอดพระเนตรพระสารีริกธาตุแสดงปาฏิหาริย์ และสถาปนาวัดมหาธาตุ

^๙ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหลวงประเสริฐ, หน้า ๓๙๐.

^{๑๐} แสงเพชร, เกร็ดประวัติศาสตร์บนแผ่นดินอยุธยา, หน้า ๔๒.

ในคราวยกทัพไปปราบเจ้าเมืองเชียงใหม่ เมื่อได้ชัยชนะแล้ว ก็เสด็จกลับพระนคร ในตอนค่ำ ได้เสด็จออกทรงศีลที่พระที่นั่งมิ่งคลาภิเษก ได้ทอดพระเนตรเห็นพระธาตุแสดงปาฏิหาริย์ เป็นแสงสว่างพุ่งมาทางทิศตะวันออก จึงโปรดให้ปลัดวังไปทำเครื่องหมายไว้ ต่อมาก็ได้สร้างพระมหาธาตุ และสถาปนาเป็นพระอาราม

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

“พระเจ้าอยู่หัวเสด็จออกทรงศีล ยังพระที่นั่งมิ่งคลาภิเษกเพลา ๑๐ ทุ่ม ทอดพระเนตรโดยฝ่ายทิศบูรพ์เห็นพระสารีริกธาตุบรมธาตุเสด็จปาฏิหาริย์ เรียกปลัดวังให้เอาพระราชยานทรงเสด็จออกไป ให้เอาตρυปักขึ้นไว้ สถาปนาพระมหาธาตุนั้นสูง ๑๙ วา ยอดคนพยุคลสูง ๓ วา ชื่อวัดมหาธาตุ”^{๑๑}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

(๑) จุลยุทธการวงศ์ ระบุว่า ทรงศีลอุโบสถ

(๒) จากหลักฐานแสดงให้เห็นว่า พระเจ้าอยู่หัวฝึกฝึในพระศาสนา เวลากลางคืนเสร็จจากราชกิจต่าง ๆ แล้ว ก็ยังออกทรงศีล

(๓) เฉพาะพระปรารภองค์ใหญ่ของวัดมหาธาตุนั้น สร้างด้วยศิลาแลงและหินทราย มีอิฐก่อซ่อมแซมทั้งด้านนอกและด้านใน ตรงฐานชั้นล่างมีภาพลึงปั้นด้วยปูน และประดับด้วยเศษถ้วยชามลายครามติดอยู่โดยรอบ^{๑๒}

๒.๒.๒ บุษบาพระพุทธรชินราช และพระพุทธรชินศรี

ในคราวยกทัพไปปราบเจ้าเมืองเชียงใหม่ เมื่อได้ชัยชนะแล้ว ก็เสด็จกลับพระนคร ระหว่างทางได้ทรงแวมน์สการพระพุทธรชินราช และพระพุทธรชินศรี พระคู่บ้านคู่เมืองสำคัญของเมืองพิษณุโลก โดยในการเสด็จครั้งนี้ ได้ทรงเปลื้องเครื่องต้นถวายเป็นพุทธรบุชา และทรงโปรดให้มีการมหรสพสมโภชเป็นระยะเวลา ๗ วัน

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

“เจ้าอยู่หัวเสด็จเข้าเมืองพิษณุโลก นมัสการพระชินศรี พระชินราช เปลื้องเครื่องต้นทำสักการบุชา สมโภช ๗ วัน”^{๑๓}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

^{๑๑} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๔๗.

^{๑๒} แสงเพชร, เกร็ดประวัติศาสตร์บนแผ่นดินอยุธยา, หน้า ๔๒-๔๓.

^{๑๓} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๔๗.

นับเป็นครั้งแรกในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาที่พระเจ้าแผ่นดินเปลี่ยนเครื่องต้นบูชาพระ
คู่บ้านคู่เมือง คือพระชินศรี และพระพุทธรูปราช สละท่อนให้เห็นถึงพระราชศรัทธาที่มีต่อพระพุทธรูป
และพระพุทธรูปราช ซึ่งเป็นพระคู่บ้านคู่เมืองที่สำคัญ

๒.๒.๓ สถาปนาวัดภูเขาทอง

วัดภูเขาทอง ปัจจุบันอยู่ห่างเกาะเมืองศรีอยุธยาไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือประมาณ ๓
กิโลเมตร ส่วนเจดีย์ภูเขาทองที่เห็น ถูกสร้างขึ้นภายหลัง^{๑๔} มีหลักฐานปรากฏอยู่ในคำให้การชาวกรุงเก่า^{๑๕}
ระบุว่าพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองโปรดให้สร้างขึ้นเมื่อปี ๒๑๑๒ ในรัชสมัยของพระสุธรรมราชา เพื่อประกาศ
ชัยชนะเหนือกรุงศรีอยุธยา

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

“ศักราช ๗๔๙ ปีเถาะนพศก (พ.ศ.๑๙๓๐) สถาปนาวัดภูเขาทอง เพลาเย็นเสด็จไปพระที่
นั่งมั่งคลาภิเษก ท้าวมลซึ่งตายแต่ก่อนนั้นมานั่งขวางทางเสด็จอยู่แล้วก็หายไป”^{๑๖}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

จุลยุทธการวงศ์ระบุว่า โปรดให้สร้างเจดีย์และวัดภูเขาทอง ศักราชระบุตรงกัน^{๑๗}

สรุป ในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดี มีบันทึกเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ๓ เรื่อง เป็นเรื่องของ
การสถาปนาวัด ๒ เรื่อง, การเสด็จพระราชดำเนินไปนมัสการพระคู่บ้านคู่เมืองพิษณุโลก ๑ เรื่อง

วัดที่ได้รับการสถาปนาในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีคือวัดพระมหาธาตุ ส่วนที่ ๒ ได้แก่วัดภูเขา
ทอง มูลเหตุของการสถาปนาวัดมหาธาตุเพื่อถวายเป็นพุทธบูชา ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากการที่ได้ทรง
ทอดพระเนตรเห็นปาฏิหาริย์ของพระบรมสารีริกธาตุ

๒.๓ รัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑

สมเด็จพระบรมราชาธิราช (ขุนหลวงพะงั่ว) เป็นพระมหากษัตริย์องค์ที่ ๓ ขึ้นเสวยราชสมบัติ
กรุงศรีอยุธยา ระหว่าง พ.ศ. ๑๙๑๓-๑๙๒๕ รวม ๑๓ ปี ในระหว่างนี้ มีบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับ
พระพุทธศาสนา ดังนี้

๒.๓.๑ สถาปนาวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ

^{๑๔} ปวัตร นวมะรัตน, อยุธยาที่ไม่คุ้นเคย, (กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรม, ๒๕๕๗), หน้า ๑๓๗.

^{๑๕} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา คำให้การชาวกรุงเก่า, หน้า ๕๐๗.

^{๑๖} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๔๘.

^{๑๗} พระพนรัตน์, จุลยุทธการวงศ์, อ่างแล้ว, หน้า ๓๒๘.

วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ บางครั้งเรียกสั้น ๆ ว่า วัดมหาธาตุ การสร้างพระเจดีย์เอาไว้กลางเมือง ถูกลือกันว่า พระเจดีย์เป็นสถานที่ประดิษฐาน หรือสถิตของพระบรมสารีริกธาตุ ซึ่งเสมือนเป็นตัวแทนของ พระพุทธเจ้า เป็นศูนย์กลางของจักรวาล ขนาดเล็กที่สุดก็คือเป็นศูนย์กลางของการปกครอง เพราะเป็นที่ ประทับของสมเด็จพระสังฆราชฝ่ายคามวาสี คู่กับวัดชัยมงคล หรือวัดป่าแก้ว ซึ่งเป็นที่ประทับของ พระสังฆราชฝ่ายอรัญวาสี

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

“ศักราช ๗๓๖ ปีชาลฉศก (พ.ศ.๑๙๑๗) สมเด็จพระบรมราชาธิราช และพระเถรธรรมมา กัลยาณ แรกสถาปนาพระศรีรัตนมหาธาตุ ฝ่ายบูรพทิศ หน้าพระบันชัณสิ่งสูง ๑๙ วา ยอดนพศูลสูง ๓ วา”^{๑๘}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

(๑) วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ฉบับหลวงประเสริฐเขียนว่า “วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ”^{๑๙}

(๒) หน้าพระบันชัณสิ่ง ฉบับหลวงประเสริฐระบุว่า สูงเส้น ๓ วา^{๒๐} เท่ากับ ๔๖ เมตร (๑ เส้น เท่ากับ ๔๐ เมตร, ๑ วา เท่ากับ ๒ เมตร)

(๓) ฉบับพระราชหัตถเลขาระบุความดังนี้ “ศักราช ๗๓๖ ปีชาลฉศก สมเด็จพระบรม ราชาธิราช และพระเถรธรรมมา กัลยาณ ปกฤษกัน แรกสถาปนาพระศรีรัตนมหาธาตุ ฝ่ายบูรพทิศ หน้าพระ บัญชรชัณสิ่งสูง ๑๙ วา ยอดนพศูลสูง ๓ วา”^{๒๑}

สรุป ในรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ มีระบุถึงเรื่องเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ๑ เรื่อง ได้แก่ การสถาปนาวัดพระศรีมหาธาตุ

๒.๔ รัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒

สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ เสวยราชสมบัติกรุงศรีอยุธยาในระหว่างปี ๑๙๖๔-๑๙๗๗ รวมอยู่ในราชสมบัติ ๑๖ ปี ในระหว่างนี้ มีเหตุการณ์เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาดังรายละเอียดตามลำดับ ต่อไปนี้

๒.๔.๑ สถาปนาวัดราชบูรณะ

^{๑๘} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๔๓.

^{๑๙} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหลวงประเสริฐ, หน้า ๓๙๑.

^{๒๐} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหลวงประเสริฐ, หน้า ๓๙๑.

^{๒๑} พระราชพงษาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ภาค ๑, หน้า ๓. จุลยุทธการวงศ์ระบุว่า ก่อนสร้างได้ปรึกษา พระมหา กัลยาณเถร ดู พระพนรัตน์, จุลยุทธการวงศ์, อ่างแก้ว, หน้า ๓๒๒.

วัดราชบูรณะเป็นวัดที่สมเด็จพระบรมราชาทรงสถาปนาขึ้นเพื่อบริเวณที่ถวายพระเพลิงพระศพของเจ้าอ้ายพระยา และเจ้ายี่พระยา ซึ่งทั้งสองพระองค์สวรรคตเพราะทำสงครามแย่งชิงราชสมบัติ แต่ลงเอยด้วยถูกพระแสงง้าวสิ้นพระชนม์บนคอช้าง ราชสมบัติจึงตกแก่พระอนุชาองค์สุดท้าย (เจ้าสามพระยา) ซึ่งก็ต่อได้ขึ้นครองราชย์สมบัติ ทรงพระนามว่า สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ จุดประสงค์ของการสร้างเพื่อเป็นอนุสรณ์สถานแก่พระเชษฐาทั้งสองพระองค์นั่นเอง

ปัจจุบันร่องรอยของสะพานป่าถ่าน และเจดีย์เจ้าอ้ายพระยา เจ้ายี่พระยาอยู่ตรงบริเวณเกาะกลางสี่แยกถนนป่าถ่าน เยื้องวัดราชบูรณะลงมาทางทิศตะวันออกเฉียงใต้^{๒๒}

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

“สมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้า ให้ขุดเอาพระศพเจ้าอ้ายพระยา เจ้ายี่พระยาไปถวายพระเพลิง ที่ถวายพระเพลิงนั้น ให้สถาปนาพระมหาธาตุและพระวิหารเป็นอารามแล้ว ให้นามชื่อว่าวัดราชบูรณะที่เจ้าอ้ายพระยา เจ้ายี่พระยาชนช้างกันถึงพิราลัย ให้ก่อพระเจดีย์สององค์ไว้ที่เชิงสะพานป่าถ่าน”^{๒๓}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

(๑) ฉบับหลวงประเสริฐรัฐบุ พ.ศ. ๑๙๖๗ ในการสร้างนั้น หลักฐานระบุว่า ให้ก่อพระเจดีย์สองพระองค์สวมที่เจ้าอ้ายพระยา เจ้ายี่พระยาชนช้างด้วยกันถึงอนิจภาพ^{๒๔}

(๒) พื้นที่แย่งราชสมบัติกันที่สืบทอดมาแต่พระบิดา เสียชีวิตเพราะต้องพระแสงง้าวพระศอขาด ราชสมบัติจึงตกเป็นของเจ้าสามพระยา

(๓) ปัจจุบันเจดีย์นี้อยู่ตรงสี่แยกมุมวัดมหาธาตุ และวัดราชบูรณะ ถนนสีกัน ตำบลหัวรอพระนครศรีอยุธยา^{๒๕}

๒.๔.๒ การบูชารูปเคารพอื่น

คำว่า รูปเคารพอื่น หมายถึงรูปเคารพที่ไม่ใช่พระพุทธรูป รูปสัญลักษณ์แทนพระธรรม หรือรูปพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา แต่คนสมัยกรุงศรีอยุธยาให้ความเคารพ และมีการนำมาประดิษฐานไว้ในวัด เพื่อให้คนได้กราบไหว้บูชา

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

“ศักราช ๗๘๓ ปีฉลูตรีนิคก สมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้า เสด็จไปเอาเมืองพระนครหลวงได้ ท่านจึงให้เอาพระยาแก้วพระยาไทยแลคร่ำกับทั้งรูปพระโค รูปสิงห์สัตว์ทั้งปวงมาด้วย ครั้นถึงพระ

^{๒๒} ปวัตร นวมะรัตน, *อยุธยาที่ไม่คุ้นเคย*, หน้า ๔๙.

^{๒๓} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๕๑.

^{๒๔} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหลวงประเสริฐ, หน้า ๓๙๔.

^{๒๕} แสงเพชร, *เกร็ดประวัติศาสตร์บนแผ่นดินอยุธยา*, หน้า ๔๙.

นครศรีอยุธยา จึงให้เราอุปถัมภ์ตั้งไปบูชาไว้ ณ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุบ้าง ไปไว้วัดพระศรีสรรเพชญ์ บ้าง”^{๒๖}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม
ฉบับหลวงประเสริฐไม่มีข้อความดังกล่าว

๒.๔.๓ สร้างวัดมเหยงคณ์

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

“ศักราช ๗๘๖ ปีมะโรงฉอก (พ.ศ. ๑๙๖๗) สมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้าสร้างวัดมเหยงคณ์”^{๒๗}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

(๑) ฉบับหลวงประเสริฐระบุศักราช ๘๐๐ มะเมียศก (พ.ศ. ๑๙๘๑)^{๒๘}

(๒) วัดมเหยงค์ ปัจจุบันตั้งอยู่ที่ตำบลหันตรา อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ได้รับการปฏิสังขรณ์หลายครั้ง หลายรัชกาล หลังเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ ได้กลายเป็นวัดร้างร่วม ๒๐๐ ปี ถูกทอดทิ้ง ไม่มีคนดูแล กระทั่งปี ๒๕๒๗ พระครูเกษมธรรมทัต ได้จัดตั้งสำนักกรรมฐานขึ้นในบริเวณวัด โบราณสถานได้รับการดูแล ถากถางพันธุ์ไม้ต่างๆ ที่ขึ้นปกคลุมโบราณสถานไว้ ปรับบริเวณพื้นที่ในฝ่ายพุทธาวาส และสังฆาวาสให้ร่มรื่นและสงบเงียบจากสิ่งรบกวน^{๒๙}

๒.๔.๔ ความเชื่อเรื่องลาง

คำว่า ลาง หมายถึง สิ่งหรือปรากฏการณ์ที่เชื่อกันว่าจะบอกเหตุดีหรือเหตุร้าย^{๓๐} เช่น การที่สมเด็จพระรามาธิบดีไปเมืองพิษณุโลก ทอดพระเนตรเห็นน้ำพระเนตรพระพุทธรูปชินราชไหลออกมาเป็นสีแดง เป็นต้น

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

“ศักราช ๗๘๖ ปีมะโรงฉอก (พ.ศ. ๑๙๖๗) สมเด็จพระรามาธิบดีผู้เป็นพระราชกุมารท่านเสด็จไปเมืองพิษณุโลก ครั้งนั้นเห็นน้ำพระเนตรพระพุทธรูปชินราชตกออกเป็นโลหิต”^{๓๑}

^{๒๖} พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ภาค ๑, หน้า ๙.

^{๒๗} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๕๑.

^{๒๘} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหลวงประเสริฐ, หน้า ๓๙๕.

^{๒๙} วัดมเหยงคณ์, [ออนไลน์]: <http://www.watmaheong.org/index.php/th/mhy-about> [๑๑ พฤศจิกายน ๒๕๕๘].

^{๓๐} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔, (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๖), หน้า ๑๐๕๑.

^{๓๑} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๕๒.

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

(๑) ลางร้ายปรากฏให้เห็นปี ๑๙๖๗ แต่เหตุร้ายเพลิงไหม้พระราชมนเทียร และไหม้พระที่นั่งตรีมุขเกิดขึ้นจริงใน ๒ ปีถัดมา

(๓) เหตุเพลิงไหม้ทั้ง ๒ ครั้งนี้ พงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐรัฐบุ พ.ศ.๑๙๘๓, ๑๙๘๔ ตามลำดับ^{๓๒}

สรุป ในรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ มีเรื่องของการสถาปนาวัดราชบูรณะ ๑ เรื่อง, การสร้างวัดมเหยงค์ ๑ เรื่อง ส่วนอีก ๒ เรื่อง เป็นเรื่องคติความเชื่อ

คติความเชื่อแรก เป็นเรื่องของการบูรณารูปเคารพอื่นที่ไม่ใช่พระพุทธรูป ส่วนเรื่องที่ ๒ เป็นความเชื่อเรื่องโชคลาง คือเห็นน้ำพระเนตรพระพุทธรูปชินราชไหลออกเป็นเลือด ลางร้ายที่เกิดตามมาก็จากความเชื่อดังกล่าวนี้เชื่อมโยงไปถึงเหตุการณ์เกิดเพลิงไหม้พระที่นั่งในอีก ๒ ปีถัดมา

๒.๕ รัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เป็นกษัตริย์องค์ที่ ๘ แห่งกรุงศรีอยุธยา เสด็จเสวยราชสมบัติระหว่างปี ๑๙๗๗-๑๙๙๒ (จ.ศ. ๗๙๖-๘๑๑) รวมระยะเวลา ๑๖ ปี ถือว่าเป็นกษัตริย์พระองค์หนึ่งที่ครองราชย์สมบัตินานที่สุดในรัชสมัยของพระองค์มีเหตุการณ์เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาดังรายละเอียดตามลำดับต่อไปนี้

๒.๕.๑ สถาปนาวัดพระราม

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

“ที่ถวายพระเพลิงสมเด็จพระรามาธิปิตีที่พระองค์สร้างกรุงนั้น ให้สถาปนาพระมหาธาตุและพระวิหารเป็นอาราม ให้นามชื่อวัดพระราม”^{๓๓}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

คติการสร้างวัดในลักษณะนี้ คล้ายกับที่เคยปรากฏแล้วในรัชกาลก่อน ๆ คือ เพื่อเป็นพระราชานุสรณ์ เป็นการถวายพระเกียรติแด่สมเด็จพระรามาธิปิตีอีกโสดหนึ่งด้วย

๒.๕.๒ สถาปนาวัดพระศรีสรรเพชญ์

สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ทรงยกวังทำเป็นวัด แล้วจึงโปรดให้สร้างพระที่นั่งเบญจรัตนมหาปราสาทองค์หนึ่ง

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

^{๓๒} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหลวงประเสริฐ, หน้า ๓๙๕.

^{๓๓} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๕๓.

“สมเด็จพระรามาธิบดี ผู้เป็นพระราชกุมารขึ้นเสวยราชสมบัติทรงพระนามชื่อพระบรมไตรโลกนาถ ยกวงทำเป็นวัดพระศรีสรรเพชญ์เสด็จมาอยู่ริมน้ำ”^{๓๔}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

ฉบับราชหัตถเลขาระบุ จ.ศ.๗๙๖ (พ.ศ.๑๙๗๗)^{๓๕} ตรงกับฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)

๒.๕.๓ บำรุงพระพุทธ ศาสนา หล่อรูปพระโพธิสัตว์

การทะนุบำรุงพระศาสนาในบริบทนี้ ไม่ปรากฏรายละเอียดว่าทำอย่างไรบ้าง แต่หลักฐานพงศาวดารระบุว่า ช่วง พ.ศ.๑๙๘๖ นั้น ข้าวเปลือกแพง ซึ่งส่วนหนึ่งน่าจะส่งผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้าน ตลอดถึงพระสงฆ์ด้วย

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

ศักราช ๘๐๖ ปีชวดออกศก (พ.ศ.๑๙๘๗) ให้บำรุงพระพุทธศาสนาให้บริบูรณ์ และหล่อรูปพระโพธิสัตว์ ๕๕๐ พระชาติ^{๓๖}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

(๑) ฉบับหลวงประเสริฐระบุว่า หล่อรูปพระโพธิสัตว์ ๕๐๐ ชาติ ศักราชระบุ ๒๐๐๑^{๓๗}

(๒) ฉบับพระราชหัตถเลขา มีระบุต่อไปอีกว่า “แล้วทรงสร้างวัดจุฬามณี”^{๓๘}

๒.๕.๔ เล่นมหรสพ ฉลองพระ

หลักฐานจากพงศาวดารหลายแห่ง นำไปสู่ข้อสรุปได้ว่า การเล่นมหรสพ เป็นส่วนหนึ่งของการฉลอง และถือเป็นส่วนหนึ่งของการบูชา ทั้งนี้รวมถึงพุทธบูชาด้วย

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

“ศักราช ๘๐๘ ปีชาลอัฐศก (พ.ศ.๑๙๘๙) เล่นการมหรสพฉลองพระ และพระราชทานสมณชีพราหมณ์และวณิกทุกทั้งปวง”^{๓๙}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

ฉบับหลวงประเสริฐระบุศักราช ๘๒๒ (พ.ศ.๒๐๐๓)^{๔๐}

^{๓๔} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๕๓.

^{๓๕} พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ภาค ๑, หน้า ๑๐.

^{๓๖} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๕๔.

^{๓๗} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหลวงประเสริฐ, หน้า ๓๙๗.

^{๓๘} พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ภาค ๑, หน้า ๑๐.

^{๓๙} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๕๔.

^{๔๐} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหลวงประเสริฐ, หน้า ๓๙๗.

๒.๕.๕ สร้างพระวิหารวัดจุฬามณี

วัดจุฬามณีถือเป็นวัดที่มีความสำคัญ เพราะเป็นสถานที่ประทับของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เมื่อครั้งเสด็จออกผนวชเป็นระยะเวลา ๘ เดือน

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

“ศักราช ๘๑๐ ปีมะโรงสัมฤทธิ์ศก (พ.ศ.๑๙๙๑) สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเจ้าสร้างพระวิหารวัดจุฬามณี”^{๔๑}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

(๑) พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหลวงประเสริฐระบุ พ.ศ.๒๐๐๗^{๔๒}

(๒) เนื้อความฉบับพันจันทนุมาศตรงกับฉบับฉบับพระราชหัตถเลขา

๒.๕.๖ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถลาผนวช

การลาผนวชในครั้งนี้ของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เป็นการลาผนวชในขณะที่ทรงครองราชย์สมบัติอยู่

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

“ศักราช ๘๑๑ ปีมะเส็งเอกศก (พ.ศ.๑๙๙๒) สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเจ้า ทรงพระผนวชวัดจุฬามณีได้ ๘ เดือน แล้วลาผนวช”^{๔๓}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

ฉบับหลวงประเสริฐ ระบุศักราช ๘๒๗ พ.ศ. ๒๐๐๘

๒.๕.๗ ฉลองพระศรีรัตนมหาธาตุ

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

“ศักราช ๘๒๖ ปีวอกฉกศก (พ.ศ.๒๐๐๗) ทรงพระกรุณาให้เล่นการมหรสพ ฉลองพระศรีรัตนมหาธาตุ ๑๕ วัน”^{๔๔}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

^{๔๑} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๕๔.

^{๔๒} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหลวงประเสริฐ, หน้า ๓๙๙.

^{๔๓} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๕๔.

^{๔๔} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๕๕.

ฉบับหลวงประเสริฐ ระบุ พ.ศ. ๒๐๒๕ และระบุอีกว่า ทรงพระราชนิพนธ์มหาชาติคำ
หลวงจบบริบูรณ์ด้วย^{๔๕}

๒.๕.๘ พระบรมราชาออกผนวช

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

“ศักราช ๘๒๘ ปีจออัฐศก (พ.ศ.๒๐๐๙) พระบรมราชาผู้เป็นพระราชโอรสทรงผนวช”^{๔๖}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

ฉบับหลวงประเสริฐระบุว่า พ.ศ.๒๐๒๗ ทรงผนวช ๒ พระองค์ ได้แก่ สมเด็จพระเชษฐาธิ
ราชเจ้า, พระราชโอรสสมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้า ต่อมา พ.ศ.๒๐๒๘ พระราชโอรสในสมเด็จพระบรม
ไตรโลกนาถทรงผนวช^{๔๗}

สรุป ในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ มีบันทึกเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ๘ เรื่อง กล่าวคือ
เรื่องการสถาปนา ๒ เรื่อง ได้แก่ วัดพระราม และวัดพระศรีสรรเพชญ์, การสร้างพระวิหารวัดจุฬามณี ๑
เรื่อง, การทะนุบำรุงพระพุทธศาสนา ๑ เรื่อง, การหล่อรูปพระโพธิสัตว์ ๑ เรื่อง, การฉลองพระ ๑ เรื่อง,
การฉลองวัด ๑ เรื่อง, การเสด็จออกผนวชของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ๑ เรื่อง

๒.๖ รัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒

สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ขึ้นเสวยราชสมบัติระหว่างปี ๒๐๑๓-๒๐๕๒ (จ.ศ.๘๓๒-๘๗๑) รวม
ระยะเวลา ๔๐ ปี มีเหตุการณ์เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาดังรายละเอียดตามลำดับต่อไปนี้

๒.๖.๑ การสร้างพระวิหารวัดพระศรีสรรเพชญ์ และหล่อพระศรีสรรเพชญ์

โปรดเกล้าให้สร้างพระวิหารวัดพระศรีสรรเพชญ์ และหล่อพระศรีสรรเพชญ์ในปี ๒๐๒๒
จากนั้นอีก ๔ ปี คือในปี ๒๐๒๖ จึงโปรดให้มีการฉลอง

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

“ศักราช ๘๔๑ ปีกุนเอกศก (พ.ศ.๒๐๒๒) แรกสร้างพระวิหารวัดพระศรีสรรเพชญ์ สมเด็จพระ
พระรามาธิบดี แรกหล่อพระศรีสรรเพชญ์ในวันอาทิตย์ เดือน ๖ ขึ้น ๘ ค่ำ”^{๔๘}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

ฉบับหลวงประเสริฐระบุขนาดพระศรีสรรเพชญ์ไว้ว่า “แต่พระบาทถึงยอดพระรัศมีนั้นสูง
ได้ ๘ วา พระพักตร์นั้นยาวได้ ๔ ศอก กว้างพระพักตร์นั้น ๓ ศอก แลพระอุระนั้นกว้าง ๑๑ ศอก แลทอง

^{๔๕} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหลวงประเสริฐ, หน้า ๔๐๐.

^{๔๖} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๕๕.

^{๔๗} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหลวงประเสริฐ, หน้า ๔๐๐.

^{๔๘} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๕๗.

หล่อพระพุทธรูปนั้นหนัก ๕ หมืน ๓ พันซัง ทองคำหุ้มนั้นหนัก ๒๘๖ ซัง ข้างหน้านั้นทองเนื้อ ๗ น้ำสองขา ข้างหลังนั้นทองเนื้อ ๖ น้ำสองขา”^{๔๙}

๒.๖.๒ ฉลองพระพุทธรูป

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

“ศักราช ๘๔๕ ปีเถาะเบญจศก (พ.ศ.๒๐๒๖) วันศุกร์เดือน ๘ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ฉลองพระพุทธรูปเจ้าพระศรีสรรเพชญ์ คณาพระพุทธรูปเจ้านั้นแต่พระบาทถึงยอดพระรัศมี สูงได้ ๘ วา พระพักตร์นั้นยาวได้ ๔ ศอก โดยกว้างได้ ๓ ศอก พระอุระกว้างได้ ๑๑ ศอก และทองหล่อพระพุทธรูปเจ้าหนัก ๕๓,๐๐๐ ซัง ทองคำหุ้มนั้นหนัก ๒๘๖ ซัง ข้างหน้านั้นทองเนื้อ ๗ ชั้น ๒ ขา ข้างหลังนั้นทองเนื้อ ๖ ชั้น ๒ ขา”^{๕๐}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

ฉบับหลวงประเสริฐ ระบุศักราช ๘๖๒ วอกศก (พ.ศ.๒๐๔๓) ครั้นถึง พ.ศ.๒๐๔๖ จึงได้ทำการฉลอง

สรุป ในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ มีบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธรูปศาสนา ๒ เรื่อง ได้แก่ เรื่อง การสร้างพระวิหารวัดพระศรีสรรเพชญ์ และการหล่อพระศรีสรรเพชญ์ ๑ เรื่อง, และการฉลองพระศรีสรรเพชญ์ ๑ เรื่อง

๒.๗ รัชกาลสมเด็จพระไชยราชาธิราช

สมเด็จพระไชยราชาธิราช เสด็จราชสมบัติระหว่างปี ๒๐๕๗-๒๐๗๐ (จ.ศ.๗๘๖-๘๘๙) รวมระยะเวลา ๑๔ ปี มีเหตุการณ์เกี่ยวกับพระพุทธรูปศาสนาดังรายละเอียดตามลำดับต่อไปนี้

๒.๗.๑ พระเทียรราชาออกผนวช

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

“ฝ่ายพระเทียรราชาซึ่งเป็นเชื้อพระวงศ์สมเด็จพระไชยราชาธิราชเจ้านั้น จึงคำหริว่า ครั้นจะอยู่ในฆราวาส บัดนี้เห็นภัยจะยังเกิดมีเป็นมั่นคง ไม่เห็นสิ่งใดจะเป็นที่พึ่งได้ เห็นแต่พระพุทธรูปศาสนา และ

^{๔๙} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหลวงประเสริฐฯ หน้า ๔๐๒. เชิงอรรถธิบาย: น้ำหนักทอง ๑ ซัง เท่ากับ ๘๐ บาท อัตราการเปรียบเทียบเนื้อทองคำเริ่มจากทองคำเนื้อสี เนื้อห้า เนื้อเจ็ด เนื้อแปด และเนื้อเก้า ทองคำเนื้อสีมีคุณภาพต่ำสุดมีส่วนผสมของแร่ธาตุอื่นอยู่มาก ทองเนื้อเก้ามีคุณภาพดีที่สุด เพราะเป็นทองคำบริสุทธิ์ คุณภาพทองคำตั้งแต่เนื้อสีถึงเนื้อแปด มีอัตราส่วนแต่ละเนื้อเท่ากัน เทียบเท่ากับน้ำหนัก ๔ ขา กำหนดอัตราเปรียบเทียบ ๑ ขา เท่ากับ ๑ สลึง

^{๕๐} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๕๗.

ผ้ากาสาพัตร์อันเป็นธงชัยแห่งพระอรหันต์ จะเป็นที่พักพำนักพันภัยอุบาทว์วันตราย ครั้นแล้วดำหรือออกไปอุปสมบทเป็นภิกษุภาวะอยู่ในวัดราชประดิษฐ์”^{๕๑}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

การเสด็จออกผนวชของพระเพียรราชา ถือเป็นการอาศัยผ้ากาสาพัตร์เพื่อให้พ้นจากราษฎร ด้วยเมื่อพระชัยราชาธิราชสวรรคตแล้ว ก็จะเป็นที่ระแวงจากพระราชโอรสผู้ที่จะสืบราชสมบัติต่อไป

๒.๗.๒ สมเด็จพระไชยราชาธิราชสถาปนาพระพุทธเจ้าและพระเจดีย์

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

“ศักราช ๙๐๐ จอศก (พ.ศ.๒๐๘๑) แรกให้พุนดิน ณ วัดซีเชียงในเดือน ๖ นั้นแรกสถาปนาพระพุทธเจ้าและพระเจดีย์”^{๕๒}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

(๑) พระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ไม่มีระบุเรื่องนี้

(๒) คำว่า สถาปนาพระพุทธเจ้า พบครั้งนี้ครั้งแรก และครั้งเดียวในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา เข้าใจว่า น่าจะมีความหมายเดียวกับ “สร้างพระ” หรือ “หล่อพระ” เพราะบริบทคาบเกี่ยวไปถึงพระวิหารด้วย หรืออีกนัยหนึ่งอาจหมายถึงการนำพระพุทธรูปไปประดิษฐานไว้ในพระเจดีย์ที่ทรงโปรดให้สร้างขึ้น

สรุป ในรัชกาลสมเด็จพระไชยราชาธิราช มีบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ๒ เรื่อง ได้แก่ เรื่องการเสด็จออกผนวชของพระเพียรราชา และเรื่องสถาปนาพระพุทธเจ้าและพระเจดีย์

๒.๘ รัชกาลขุนวรวงศาธิราช^{๕๓}

ขุนวรวงศาธิราชอยู่ในราชสมบัติ ๖ เดือน แรกเริ่มก็อยู่ในฐานะเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระยอดฟ้า ซึ่งยังทรงพระเยาว์มาก แต่ต่อมาขุนวรวงศาธิราชก็สมคบกับแม่อยู่หัวศรีสุดาจันทร์ ได้นำเอาพระยอดฟ้าไปประหารชีวิต สถาปนาตนเองเป็นกษัตริย์ปกครองกรุงศรีอยุธยาเป็นลำดับที่ ๑๔ ระหว่างนี้มีเหตุการณ์เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาดังรายละเอียดตามลำดับต่อไปนี้

๒.๘.๑ การใช้วัดเป็นสถานที่ประหารชีวิต

^{๕๑} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๖๓.

^{๕๒} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหลวงประเสริฐ, หน้า ๔๐๔.

^{๕๓} พงศาวดารหลายฉบับ ไม่นับขุนวรวงศาธิราชเป็นกษัตริย์กรุงศรีอยุธยา เนื่องจากประหารชีวิตในพุทธศักราช ๒๐๘๑ แต่ฉบับพันจันทนุมาศ นับเข้าด้วย จำนวนกษัตริย์ที่เสวยราชสมบัติกรุงศรีอยุธยาจึงมีทั้งหมด ๓๔ พระองค์

ในสมัยกรุงศรีอยุธยา มีวัดหลายแห่งถูกใช้เป็นสถานที่ประหารชีวิต และจากหลักฐานในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ผู้ที่จะถูกนำมาประหาร หรือสำเร็จโทษที่วัดต่าง ๆ เหล่านี้ มักจะเป็นเชื้อพระวงศ์ หรือเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ สาเหตุส่วนใหญ่ก็มักจะเกี่ยวข้องกับอำนาจ พบเห็นอยู่บ่อยครั้ง โดยเฉพาะในช่วงรอยต่อของการเปลี่ยนอำนาจ

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

(๑)

“ศักราช ๘๘๑ ปีฉลูเอกศก (พ.ศ.๒๐๗๒) ณ วันอาทิตย์ เดือน ๘ ขึ้น ๕ ค่ำ ขุนวรวงศาธิราชเจ้าแผ่นดินคิดกับแม่อยู่หัวศรีสุดาจันทร์ให้อาพระยอดฟ้าไปประหารชีวิตเสีย ณ วัดโคกพระยา”^{๕๔}

(๒)

“ขุนพิเรนทรเทพก็เร่งให้พายเรือกระหนาบเรือพระที่นั่งขึ้นมา แล้วช่วยกันเข้ากลุ่มรุมจับขุน วรวงศาธิราชกับแม่อยู่หัวศรีสุดาจันทร์ และบุตรซึ่งเกิดด้วยกันนั้นฆ่าเสีย แล้วเอาศพไปเสียบประจานไว้ ณ วัดแร้ง”^{๕๕}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

สมัยอยุธยา มีชื่อวัดหลายแห่งที่ระบุเป็นสถานที่ใช้สำหรับประหารชีวิต เช่น วัดโคกพระยา, วัดแร้ง, วัดพระราม เป็นต้น

๒.๘.๒ พิธีเสี้ยงเทียน

พิธีเสี้ยงเทียน ถือเป็นพิธีการเสี่ยงทายชนิดหนึ่ง เพียงแต่การเสี่ยงทายนี้จะใช้เทียนเป็นสื่อในการทาย การเสี่ยงทายหากต้องการความศักดิ์สิทธิ์หรือแม่นยำ มักจะทำเป็นพิธีการ และเชื่อมโยงสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือสิ่งที่ผู้นั้นให้ความเคารพนับถือ เช่น พิธีเสี้ยงเทียนที่ขุนพิเรนทรเทพ และพวกทำขึ้น ก็เอาอัยตพระรัตนตรัย คือพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นต้น เป็นสักขีพยาน

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

“ขุนพิเรนทรเทพ ขุนอินทรเทพ หมื่นราชเสนาหา และหลวงศรียศ คิดว่า เราคิดการทั้งปวงนี้เป็นการณ์ใหญ่หลวงนัก จำจะไปอธิษฐานเสี้ยงเทียนจำเพาะพระพักตร์พระพุทธเจ้าพระพุทธปฏิมากร ขอเอาพระพุทธคุณเป็นที่พำนักให้ประจักษ์แจ้งว่า พระเทียรราชาขอบด้วยบุญบารมี จะเป็นที่ศาสนูปถัมภกปกป้องอาณาประชา ราษฏร์ได้หรือมิได้ประการใดจะได้แจ้ง”^{๕๖}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

^{๕๔} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๖๖.

^{๕๕} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๖๗.

^{๕๖} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๖๗.

คำอธิษฐานเสียงทนาย ระบุถึงพระเจ้าดีย์ ๕ ประเภท ถือเป็นเสมือนของต่างองค์ พระพุทธเจ้าซึ่งได้ปรินิพพานแล้ว ได้แก่ พระปฐมมากร ต้นศรีมหาโพธิ์ พระสถูป พระชินชาตุ และ พระไตรปิฎก^{๕๗}

สรุป ในรัชกาลขุนวรวงศาธิราช มีบันทึกเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ๓ เรื่อง สองเรื่องแรกเป็นการใช้วัดเป็นสถานที่ประหารชีวิตนักโทษ ส่วนเรื่องที่ ๓ เป็นเรื่องเกี่ยวกับการใช้สถานที่สำคัญทางพระพุทธศาสนาในการประกอบพิธีเสียงทนาย ก่อนจะทำการใหญ่ของขุนพิเรนทรเทพ และคณะ

๒.๙ รัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราช

สมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราช เสดยราชสมบัติ ๒ ช่วง ช่วงแรกระหว่าง พ.ศ. ๒๐๗๑-๒๐๙๕ (๒๔ ปี) ครั้งที่ ๒ ระหว่าง พ.ศ. ๒๐๙๗-๒๐๙๘ (๑ ปี) รวมอยู่ในสิริราชสมบัติ ๒๕ ปี ระหว่างนี้มีเหตุการณ์เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาดังรายละเอียดตามลำดับต่อไปนี้

๒.๙.๑ พิธีสถาปนาพระเจ้าแผ่นดิน

พิธีสถาปนาพระเจ้าแผ่นดินในสมัยกรุงศรีอยุธยา ได้กระทำต่อที่ประชุมใหญ่มีตัวแทนคณะสงฆ์ เข้าร่วมด้วยพร้อมกันทั้งพุทธจักร อาณาจักร

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

“ครั้นได้มหามหุติวารศฤกษ์พิชัยดีถี จึงประชุมสมเด็จพระสังฆราช พระราชาคณะ ความวาลีอริญญาลี มุขมนตรี กวีมาตยา โหรราชครุหมุพราหมณ์บุโรหิตาจารย์ ก็โอมอ่านอิศรวรเวทวิคณ มนต์ พร้อมทั้งพุทธอาณาจักร มอบเครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์ถวายเป็นเศโกทกมูรธาธา ปราบดาภิเศกถวัลย ราชประเพณี สิบศรีสุริยวงศ์กษัตริย์”^{๕๘}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

หลักฐานพงศาวดาร มีคำว่า อริญญาลี (พระอยู่ป่า) ความวาลี (พระอยู่ละแวกบ้าน) แสดงให้เห็นว่า มีการประเพณีของพระตามลักษณะที่อยู่อาศัย/การปฏิบัติ

๒.๙.๒ ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลต่าง ๆ เพื่อแสดงกตเวทิตาธรรม

สมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราชได้สถาปนาพระตำหนัก สร้างพระวิหารอารามวัดวังชัย และถวายอากรเป็นกบปียะแด่พระภิกษุ-สามเณรวัดวังชัย เพื่อเป็นการสนองคุณเมื่อครั้งพระองค์ได้ทรงผนวชที่วัดแห่งนี้

^{๕๗} พงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๑, หน้า ๒๑

^{๕๘} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๗๐.

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

“สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้ซ่อมแซมกำแพงพระนครซึ่งชำรุดปรักหักพังให้มั่นคงโดยรอบคอบแล้ว ให้สถาปนาที่พระตำหนักวังเป็นพระอุโบสถ และสร้างพระวิหารอาราม ให้นามชื่อวัดวังชัย อธิการให้ชื่อพระนิกรม แล้วตรัสว่า เมื่อเราอุปสมบทนั้น บิณฑบาตขึ้นไปป่าไทร ป่าถ่านจนถึงป่าชมพู อากกรซึ่งขึ้นสรรพากรเป็นหลวงนั้น ให้เถรเถรไปขอเป็นกับปียจ้งหันเถิด”^{๕๙}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

ข้อความว่า “ให้สถาปนาที่พระตำหนักวังเป็นพระอุโบสถ...” พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา ระบุว่า “ให้สถาปนาที่พระตำหนักวังเดิมเป็นพระอุโบสถ....”^{๖๐}

๒.๙.๓ พระราชพิธีอาเจริยาภิเษก และบำเพ็ญสดกมหาทาน

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

“ศักราช ๘๙๙ ปีระกานพศก (พ.ศ.๒๐๘๐) ณ วันอาทิตย์ เดือน ๕ ขึ้นค่ำหนึ่ง เกิดเพลิงไหม้ในพระราชวัง อนึ่งในเดือน ๓ นั้น ทำพระราชพิธีอาเจริยาภิเษก และกระทำการพระราชพิธีอินทราภิเษก ในพระราชวัง อนึ่งในเดือน ๕ นั้น สมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราช พระราชทานสดกมหาทาน”^{๖๑}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

(๑) ฉบับหลวงประเสริฐระบุว่า “ศักราช ๘๑๙ มะเส็งศก (พ.ศ.๒๑๐๐) เกิดเพลิงไหม้ในพระราชวังมาก อนึ่งในเดือน ๓ นั้น ทำการพระราชพิธีอาเจริยาภิเษก และทำการราชพิธีอินทราภิเษกในวัง อนึ่งในเดือน ๔ นั้น พระราชทานสดกมหาทาน”^{๖๒}

(๒) พระราชพิธีอาเจริยาภิเษก พิจารณาแล้วไม่น่าจะเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา พิจารณาจากบริบท เพราะหลังจากนั้นก็ทรงประกอบพิธีอินทราภิเษกด้วย ส่วนสดกมหาทาน ถือเป็นคำที่เนื่องด้วยคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา คือเป็นทานชนิดหนึ่งที่ผูกติดอยู่กับจำนวนวัตถุที่ถวาย

๒.๙.๔ มหานาคช่วยบ้านเมืองป้องกันข้าศึก

มหานาคช่วยอยู่วัดภูเขาทอง คราวพม่ายกทัพมาตีกรุงศรีอยุธยา ได้สึกออกมา และทำการชักชวนผู้ที่มีความเคารพนับถือช่วยเหลือต้านทัพพม่าด้วยการระดมชุดคูคลองนอกค่าย เพื่อป้องกันการเข้ามาของทัพของพม่า

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

^{๕๙} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๗๔.

^{๖๐} พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา ภาค ๑, (พิมพ์ขึ้นเป็นส่วนพระกุศลทานมัย ในงานพระศพพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวรเสถียรสุดา, ๗ มีนาคม ๒๔๕๕), หน้า ๒๗.

^{๖๑} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๗๗.

^{๖๒} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหลวงประเสริฐ, หน้า ๔๐๙.

“ฝ่ายมหานาคบวชอยู่วัดภูเขาทอง คือกอกรับตั้งค้ายกนทัพเรือ ตั้งค้ายแต่วัดภูเขาทองลงมาจนวัดป่าพลู พรรคพวกสมกำลังญาติโยมทาสชายหญิงของมหานาค ช่วยกันชุดคุนออกค่ายกันทัพเรือ จึงเรียกว่าคลองมหานาค”^{๖๓}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

ในยามคับขัน หรือบ้านเมืองกำลังมีภัย พระสงฆ์ที่ไม่ได้นิ่งดูดาย ได้ช่วยเป็นกำลังสำคัญ ด้านศัตรูทุกวิถีทาง มหานาคถือเป็นตัวอย่างหนึ่งที่ส่วนสำคัญพาชาวบ้านช่วยกันชุดคุนออกค่ายกันทัพเรือของพม่าที่จะเข้าเมืองหลวง

๒.๙.๕ สถาปนาวัดศพนสวรรค์

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

“สมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราชเจ้าให้แต่งการพระราชทานเพลิงศพพระสุริโยทัยซึ่งขาดคอช้างเสร็จแล้วให้สถาปนาวัดที่พระราชทานเพลิงนั้นเป็นพระเจดีย์วิหารเสร็จแล้ว ให้นำนามชื่อวัดศพนสวรรค์”^{๖๔}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

ฉบับพระราชหัตถเลขาพระบุนามว่า “สมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราชเจ้าให้แต่งการพระราชทานเพลิงศพพระสุริโยทัยซึ่งขาดคอช้างเสร็จแล้วให้สถาปนาวัดที่พระราชทานเพลิงนั้นเป็นพระเจดีย์วิหารเสร็จแล้ว ให้นำนามชื่อวัดศพนสวรรค์”^{๖๕}

๒.๙.๖ ประหารชีวิตพระพนรัตน์

พระศรีสินจะก่อการกบฏ เตรียมยึดอำนาจจากพระเจ้าแผ่นดิน จึงได้ไปขอฤกษ์ยามกับพระพนรัตน์วัดป่าแก้ว พระพนรัตน์ก็ให้ฤกษ์ยามวันเดือนปี แต่แผนไม่สำเร็จตามที่วางเอาไว้ ทำให้พระศรีสินถูกจับได้ และถูกสอบสวนเชื่อมโยงมาถึงพระพนรัตน์ด้วย ทำให้พระพนรัตน์ถูกจับไปประหารชีวิตตามไปด้วย ฐานผู้ร่วมก่อการกบฏ

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

“สมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราชเจ้า ก็เสด็จคืนเข้าพระราชวัง ครั้นรู้ว่าพระพนรัตน์วัดป่าแก้วให้ฤกษ์พระศรีสินเป็นแห้ว ก็ให้พระพนรัตน์ป่าแก้ว และพระยาเดโช พระยาทำยน้ำ พระยาพิชัยรณฤทธิ หมื่นภักดีศวรร หมื่นภยันรินทร์ ฆ่าเสีย ไปเสียบไว้ ณ ตะแลงแกงกับศพพระศรีสิน”^{๖๖}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

^{๖๓} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๗๘.

^{๖๔} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๙๐.

^{๖๕} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๙๐.

^{๖๖} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๙๑.

ฉบับหลวงประเสริฐระบุศักราช ๙๒๓ ระกาศก (พ.ศ.๒๑๐๔) พระศรีศิลป์เดิมบวชอยู่วัดมหาธาตุ^{๖๗} ต่อมาหนีไปออกไปอยู่ตำบลม่วงมดแดง ได้คิดการกบฏ จึงไปขอฤกษ์กับสมเด็จพระพนรัตน์วัดป่าแก้ว^{๖๘} และนับเป็นครั้งแรกที่มีการประหารชีวิตพระเถระผู้ใหญ่ในแผ่นดิน

๒.๙.๗ การใช้พระสงฆ์เป็นทูตในยามสงคราม

ในสมัยอยุธยา มีหลักการใช้พระสงฆ์เป็นทูตดูกำลังข้าศึก เพื่อนำมารายงาน และประเมินกำลังว่าจะดำเนินการต่อไปอย่างไร จะรบหรือยอมแพ้ เช่นกรณีของพระมหาธรรมราชา เจ้าเมืองพิษณุโลก ซึ่งถูกทัพหงสาวดีล้อม เมื่อเห็นว่ากำลังจากอยุธยามาช่วยไม่ทัน ก็จำต้องยอมเปิดประตูเมืองต้อนรับ

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

“เมื่อครั้งกษัตริย์หงสาวดียกทัพมาอยุธยา ผ่านเมืองพิษณุโลก ได้ล้อมเมืองไว้ และให้ยอมแพ้แต่โดยดี พระมหาธรรมราชา เจ้าเมืองพิษณุโลกจึงนิมนต์พระสงฆ์ ๔ รูป ออกไปฟังการ พระสงฆ์ออกไป สมเด็จพระเจ้าหงสาวดีให้นำพระสงฆ์ไปดูมุลดินและบันไดหกบันไดพาดแล้วให้เอาข้าวไปแจ้ง พระมหาธรรมราชาจึงออกไปเฝ้าพระเจ้าหงสาวดี”^{๖๙}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

ในประวัติศาสตร์ของไทยพบมีการใช้พระสงฆ์เป็นทูตสังเกตการณ์ฝ่ายข้าศึกชุกอยู่หลายทั้งสมัยอยุธยา และกรุงธนบุรี แม้ข้าศึกก็ให้เกียรติ และไม่ทำอันตรายพระสงฆ์

๒.๙.๘ การงดสงคราม อ้างสมณชีพราหมณ์ ปวงประชาราษฎร์เดือดร้อน

บ่อยครั้งที่บ้านเมืองอยู่ในภาวะคับขัน กษัตริย์ต้องตัดสินใจว่าจะรบ หรือยอมแพ้ เงื่อนไขหนึ่งก็คือถ้าเห็นว่าการสู้ไม่ได้ รบไปแล้ว สมณชีพราหมณ์ ไพร่ฟ้าประชาราษฎร์จะเดือดร้อน ก็จะงดการศึกสงครามนั้น

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

(๑)

“ถ้าเรามีออกไป พระเจ้าหงสาวดีก็จะให้ทหารเข้าหักเหยียบเอาเมือง สมณชีพราหมณ์อาณาประชาราษฎร์จะถึงแก่พินาศฉิบหายสิ้น พระพุทธศาสนาก็จะเศร้าหมองดูมิควรเลย”^{๗๐}

(๒)

^{๖๗} พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา ภาค ๑ ระบุว่า “บวชเป็นสามเณรอยู่ ณ วัดราชประดิษฐฐาน” ต่อมาถูกจับได้ว่าคิดการกบฏ จึงถูกควบคุมตัวไว้ที่วัดธรรมิกราช ครั้นอายุได้ครบบวช ก็ทรงอุปถัมภ์ให้บวช ครั้นบวชแล้วก็นำไปอยู่ที่ตำบลม่วงแดง ดูรายละเอียด หน้า ๔๘.

^{๖๘} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหลวงประเสริฐ, หน้า ๔๑๐.

^{๖๙} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๙๖.

^{๗๐} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๙๖.

“สมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราช ครั้นได้แจ้งในลักษณะพระราชสาส์น จึงทรงพระราชดำริว่า คึกครื้นนี้ใหญ่หลวงนัก เห็นเหลือมือกำลังทหารจะกู้พระนครไว้ได้ ถ้าเราจะมีออกไป สมณชีพราหมณ์ประชาราษฎร์ไพร่ฟ้าข้าขอบขัณฑสีมา จะถึงแก่พินาศฉิบหายสิ้น ทั้งพระศาสนาที่จะเศร้าหมอง จำเราจะออกไป มาตราว่าสมเด็จพระเจ้าหงสาวดีมีคองอยู่ในสัตยานุสัยตั้งราชสาส์นเข้ามานั้นก็ตามเถิด แต่เราจะรักษาสัตยานุสัยให้มั่น”^{๗๑}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

ฉบับพระราชหัตถเลขาระบุว่า “ถ้าเราออกไป สมณชีพราหมณ์อาณาประชาราษฎร์ไพร่ฟ้าข้าขอบขัณฑสีมาจะถึงแก่พินาศฉิบหายสิ้น ทั้งพระศาสนาที่จะเศร้าหมอง”^{๗๒}

๒.๙.๙ การใช้วัดเป็นที่ตั้งทัพ

คราวพม่ายกทัพมาประชิดกรุงศรีอยุธยา กษัตริย์พม่าใช้วัดหลายแห่งในการได้ตั้งค่าย เช่น ตำบลทุ่งวัดโพธาราม, ตำบลวัดพุทไธสวรรค์, วัดการ้อง, วัดชัยวัฒนาราม และตั้งทัพหลวงที่วัดมเหยงค์

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

(๑)

“รุ่งขึ้น ณ วันพุธ เดือนยี่ แรม ๑๐ ค่ำ คักราช ๙๑๑ ปีระกาเอกศก (พ.ศ.๒๐๙๒) พระเจ้าหงสาวดีเสด็จยাত্রาทัพลงมาพระนครศรีอยุธยา และทัพพระมหาอุปราชากองหน้า ตั้งค่ายตำบลเพนียด ค่ายพระเจ้าแปรปีกซ้าย ตั้งตำบลทุ่งวัดโพธารามไปคลองเกาะแก้ว ทัพพระเจ้าอู่จะปีกขวา ตั้งค่ายตำบลวัดพุทไธสวรรค์มาคลองตะเคียน ทัพพระยาจัตตอง ทัพพระยาละเค็งเกียกกาย ตั้งค่ายแต่วัดการ้องลงไปวัดชัยวัฒนาราม”^{๗๓}

(๒)

“ฝ่ายทัพหลวงก็ยกไปตั้ง ณ วัด มเหยงคณ์ และทัพอันล้อมพระนครทั้งสิ้นด้านนั้น”^{๗๔}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

ในสมัยกรุงศรีอยุธยา วัดหลายวัด ถูกใช้เป็นยุทธศาสตร์ในการตั้งค่ายในยามศึกสงคราม

๒.๙.๑๐ การใช้สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา

สมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราช เมื่อจะออกไปต้อนรับทัพหงสาวดีซึ่งยกมาตีกรุงศรีอยุธยา ได้รับสั่งให้ตั้งโต๊ะหมู่บูชา อัญเชิญพระพุทธรูปมาเป็นประธาน

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

^{๗๑} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๑๐๐.

^{๗๒} พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา ภาค ๑, หน้า ๖๐.

^{๗๓} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๙๘.

^{๗๔} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๑๑๔, ๑๒๗.

“ทรงพระราชดำหริตั้งนั้นแล้ว ก็ให้แต่งลักษณะพระราชสาส์นกำหนดที่จะเสด็จให้ทูตานุทูตถือออกไปถวายพระเจ้าหงสาวดี แล้วตรัสให้เจ้าพนักงานออกไปปลุกเสกฐาการ ณ ตำบลวัดพระเมรุราชิการามกับวัดหัดดาวาส ต่อกัน มีราชบัลลังกาอาสน์ ๒ พระที่นั่งสูงเสมอกันหว่างพระที่นั่งห่าง ๔ ศอก แล้วให้แต่งรัตนยาอาสน์สูงกว่าราชาอาสน์อีกพระที่นั่ง ให้อัญเชิญพระศรีรัตนตรัยออกไปไว้เป็นประธาน”^{๗๕}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

การอัญเชิญพระพุทธรูปปฏิมามาเป็นประธานในการเจรจาความเมืองกันครั้งนี้ ถือว่าเป็นจิตวิถียาอย่างหนึ่ง คล้าย ๆ ต้องการสื่อเป็นสัญลักษณ์บอกพระเจ้าหงสาวดีเป็นนัย ๆ ว่า เราเมืองพุทธด้วยกัน คงจะคุยกันด้วยไมตรีได้ ซึ่งก็มีผล เพราะทันทีที่พระเจ้าหงสาวดีทอดพระเนตร ก็ตรัสว่า “สมเด็จพระเจ้าพี่เราให้อาราธนาพระพุทธรูปปฏิมากรเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆเจ้ามาเป็นประธานก็ได้อยู่แล้ว ของจงเป็นสักขีพยานเถิด”^{๗๖} จากนั้นก็ทรงย่อนความในลักษณะน้อยพระทัยว่า ขอพระราชทานช้างแค่ ๒ เชือกก็ไม่ใช่ ทำให้ต้องล่าบากยกทัพมาไกล

สรุป ในรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราช มีบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธรูปศาสนาจำนวน ๑๐ เรื่อง ได้แก่ การมีส่วนร่วมของประมุขสงฆ์ในการสถาปนาพระมหากษัตริย์, การยกพระตำหนักเป็นพระอุโบสถ, การสร้างพระวิหารวัดวังชัย, การถวายอากรกัปปิยะแด่พระสงฆ์, การแสดงความกตัญญูกตเวทิตาธรรมต่อพระอาจารย์ และถวายสดุดชมทาทาน, พระมหานาคช่วยป้องกันบ้านเมืองในยามสงคราม, การสถาปนาวัดศพสวรรค์, การประหารชีวิตสมเด็จพระนเรศวรมหาราช, การใช้พระสงฆ์เป็นทูตในยามสงคราม, การงดสงครามโดยอ้างความเดือดร้อนของสมณชีพราหมณ์, การตั้งค่ายทหารในวัด, และการตั้งโต๊ะหมู่บูชาในคราวเจรจาความเมือง

๒.๑๐ รัชกาลสมเด็จพระมหินทราธิราช

สมเด็จพระมหินทราธิราช ทรงครองราชสมบัติ ๒ ช่วง ช่วงแรกระหว่าง พ.ศ.๒๐๙๕-๒๐๙๗ (๒ ปี) และช่วงที่ ๒ ระหว่าง ๒๐๙๘-๒๐๙๙ (ไม่ครบปี) ระหว่างนี้มีเหตุการณ์เกี่ยวกับพระพุทธรูปศาสนาดังรายละเอียดตามลำดับต่อไปนี้

๒.๑๐.๑ บุรณะอาราม

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

^{๗๕} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๑๐๐.

^{๗๖} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๑๐๐.

“ณ วันเดือน ๓ ก็เสด็จไปเมืองลพบุรี ตรัสให้บูรณะอารามพระศรีรัตนมหาธาตุให้สมบูรณ์ และแต่งปะชานางซี ๒๐๐ กับข้าพระให้อยู่รักษาพระมหาธาตุ แล้วก็เสด็จลงมายังกรุงพระมหานครศรีอยุธยา”^{๗๗}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

พระราชกรณียกิจอย่างหนึ่งของพระมหากษัตริย์ในฐานะทรงเป็นศาสนูปถัมภก

๒.๑๐.๒ สมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราชออกผนวช/ลาผนวชครองราชย์เป็นครั้งที่ ๒

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

“ถึง ณ วันเดือน ๘ ปีชาลฉศก (พ.ศ.๒๐๕๗) สมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราช เสด็จออกผนวช ข้าราชการก็บวชโดยเสด็จเป็นอันมาก ต่อมาลาผนวชในเดือน ๔ แรม ๑๓ ค่ำ ปีชาลฉศก (พ.ศ. ๒๐๕๗)”^{๗๘}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

มูลเหตุในการลาผนวชในครั้งนี้ เนื่องจากเหตุการณ์บ้านเมืองอยู่ในภาวะคับขัน ด้วยมีศึกพม่าเข้ามาประชิด ขณะที่บ้านเมืองโดยการนำของพระมหินทราธิราช ซึ่งเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ ไม่อาจนำพาประเทศชาติฝ่าวิกฤตได้ จึงพร้อมด้วยพระยารามเสด็จเชิญพระเจ้าข้างเฝือกลาผนวช

๒.๑๐.๓ ใช้พระสงฆ์เป็นทูตในยามสงคราม

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

“พระเจ้าแผ่นดินให้จำพระยาราม แต่งคนคุมออกไปส่ง แล้วให้อารธนาพระสังฆราชกับพระภิกษุ ๔ องค์ไปด้วย ครั้นพระสังฆราชและผู้คุมพระยารามไปถึง พระมหาธรรมราชาให้ถอดจำพระยารามออกแล้วนำไปถวายบังคมพระเจ้าหงสาวดี”

“ซึ่งได้พระยารามออกมาแล้วนี้ เสมือนได้แผ่นดินอยุธยา อันซึ่งจะเป็นราชไมตรีนั้นหาต้องการไม่ ขอให้ยกเข้าหักเอากรุงให้จนได้”^{๗๙}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

เหตุการณ์ครั้งนี้ นำไปสู่การสูญเสียอิสรภาพให้แก่พม่าอย่างสมบูรณ์ ในวันอาทิตย์ แรม ๑๑ ค่ำ เดือน ๙ พุทธศักราช ๒๑๑๒ (จ.ศ. ๙๓๑)^{๘๐}

๒.๑๐.๔ การใช้วัดเป็นสถานที่ตั้งค่าย

^{๗๗} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๑๐๕.

^{๗๘} มุลินธิสมเด็จพะเทพรัตนราชสุดา, นามานุกรมพระมหากษัตริย์ไทย, (กรุงเทพฯ: มุลินธิสมเด็จพะเทพรัตนราชสุดา, ๒๕๔๔), หน้า ๑๑๔.

^{๗๙} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๑๒๑-๑๒๒.

^{๘๐} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหลวงประเสริฐ, หน้า ๔๑๒.

พม่าตั้งค่ายตำบลวัดเขาติน, ตำบลวัดสะพานเกลือ, และตำบลวัดจันทร์

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

“พระเจ้าหงสาวดีบัญชาการให้พระมหาอุปราชไปตั้งค่ายตำบลวัดเขาตินตรงเกาะแก้ว พระเจ้าอังวะบุตรเขยนั้น ตั้งค่ายตำบลวัดสะพานเกลือ พระเจ้าแปรผู้หลาน ตั้งค่ายตำบลวัดจันทร์ตรงบางเอียน”^{๘๑}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

ในพงศาวดารระบุว่า “ตำบลวัด...” เกือบทุกแห่ง อาจทำให้เกิดข้อสงสัยต่อไปอีกว่า ตั้งค่ายที่ “วัด” หรือที่ “ตำบลวัด...” ผู้วิจัยยังไม่สามารถหาหลักฐานมาคลี่คลายข้อสงสัยนี้

๒.๑๐.๕ การใช้วัดเป็นสถานที่ประหารชีวิต

โดยปกติถ้าเป็นพระมหากษัตริย์ เชื้อพระองค์ หรือเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ ประเพณีนิยมจะใช้วัดเป็นสถานที่ในการประหารชีวิต ในรัชสมัยของพระมหินทราธิราช ก็โปรดให้ประหารชีวิตพระศรีเสาวราช ณ วัดพระราม

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

“สมเด็จพระมหินทราธิราชเจ้าแผ่นดินมิได้อาพระทัยในการศึก มาคิดแคลงพระเจ้าลูกเธอพระศรีเสาวราชว่า การศึกหนักเบา มิได้มาแจ้งก่อน ทำแต่อำเภोज จึงให้หาพระศรีเสาวราชเข้ามาแล้วสั่งให้พระยาธรรมมาเอาตัวพระศรีเสาวราชไปล้างเสีย ณ วัดพระราม”^{๘๒}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

วัดดังกล่าวนี้ เท่าที่หลักฐานปรากฏในพงศาวดาร ใช้สำเร็จโทษเฉพาะพระราชวงศ์ผู้ใหญ่เท่านั้น ไม่ใช่สถานที่สำเร็จโทษนักโทษทั่วไป

สรุป ในรัชกาลสมเด็จพระมหินทราธิราช มีบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ๕ เรื่อง ได้แก่ การบูรณะวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ, สมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราชเสด็จออกผนวชเป็นครั้งที่ ๒, การใช้พระสงฆ์เป็นทูตในยามศึกสงคราม, การตั้งค่ายทหารในวัด, และการใช้วัดเป็นสถานที่ประหารชีวิต

๒.๑๑ รัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช

สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช (สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๑) เป็นพระมหากษัตริย์องค์ที่ ๑๗ แห่งกรุงศรีอยุธยา เสวยราชสมบัติระหว่าง พ.ศ. ๒๐๙๙-๒๑๒๒ รวมอยู่ในสิริราชสมบัติทั้งสิ้น ๒๒ ปี ระหว่างนี้มีเหตุการณ์เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาดังรายละเอียดตามลำดับต่อไปนี้

๒.๑๑.๑ ปิตทองพระมหาธาตุ, ถวายพระภูษาเป็นฉัตรธงบูชาพระธาตุ

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

^{๘๑} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๑๐๙.

^{๘๒} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๑๒๓.

“สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้า เสด็จยกพยุหยาตราไปถึงพระพนมตรัด ให้ปิดทองพระมหาธาตุนั้นแล้ว ก็ถวายพระภูษาเป็นฉัตรธงบูชาพระมหาธาตุนั้นแล้วจึงยกทัพหลวงคืนมายังเมืองพิษณุโลก ถึงแล้วเสด็จเปลื้องเครื่องทรงออกถวายพระชินราชเจ้า พระชินศรีเจ้า ให้ทำการสรรพสมโภชมีการมหรสพ ๓ วัน”^{๘๓}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

ความในพระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา กล่าวถึงเฉพาะการเปลื้องเครื่องทรงออกบูชาพระชินราช พระชินสีห์ ไม่มีกล่าวถึงการปิดทองพระมหาธาตุนั้น

๒.๑๑.๒ ปาฏิหาริย์พระธาตุ

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

(๑)

“สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้า ทอดพระเนตรเห็นพระบรมสารีริกธาตุปาฏิหาริย์แต่บุรทิตผ่านพระคชาธารไปโดยประตูแสลงไปถึงตำบลรัศมีมัยเมืองกำแพงเพชร ณ วันพุธ เดือน ๓ แรม ๙ ค่ำ เพลาย่ำโมง เกิดวาตพายุฝนตกทำใหญ่ แผ่นดินไหวเป็นอัศจรรย์”^{๘๔}

(๒)

“ครั้นวันศุกร์ เดือน ๖ แรม ๓ ค่ำ เพลา ๑๑ ทุ่ม ให้เอาพระคชาธารเข้ามาเทียบเกย (พระนเรศวร) ทอดพระเนตรเห็นพระบรมสารีริกธาตุเสด็จปาฏิหาริย์มาแต่ประจิมทิศผ่านคชาธารไปข้างบูรทิต”^{๘๕}

(๓)

“เถิง ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๘ แรม ๖ ค่ำ เพลายัง ๒ บาท จะรุ่ง ให้เรียกข้างพระที่นั่งประทับเกย เห็นพระสารีริกธาตุเสด็จปาฏิหาริย์แต่ตะวันตกผ่านข้างพระที่นั่งมาตะวันออกโดยทางที่เสด็จมานั้นเท่าผลมะพร้าวปก กียกทัพหลวงเสด็จคืนมาโดยทางน้ำขุ่น”^{๘๖}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

(๑) การที่พระธาตุแสดงปาฏิหาริย์ให้เห็นก่อนยาตราทัพ ถือเป็นสัญลักษณ์มงคลมาช้านานหลายรัชกาล โดยเฉพาะในรัชกาลของสมเด็จพระนเรศวร ความในตอนนี้เป็นเรื่องแผ่นดินไหวด้วย

(๒) ในรัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช พระบรมสารีริกธาตุแสดงปาฏิหาริย์ให้ปรากฏแก่สมเด็จพระนเรศวร จำนวน ๓ ครั้ง

^{๘๓} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๑๓๗.

^{๘๔} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๑๔๑.

^{๘๕} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๑๔๔.

^{๘๖} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๑๔๙.

๒.๑๑.๓ ตั้งค่ายพักแรม

พระเจ้าหงสาวดี ทหาทางกำจัดพระนเรศวร เนื่องจากเห็นว่า ถ้าปล่อยทิ้งไว้ จะรับมือไม่ไหว เนื่องจากทรงเห็นว่าเป็นคนมีศักดิ์ใหญ่ จึงวางแผนให้ออกจากเมือง จากนั้นก็จะใช้กำลังจัดการ ครั้นสมเด็จพระนเรศวรยกทัพไปเมืองแครง เจ้าเมืองแครงให้ปลัดเมืองออกมาทูลเชิญเสด็จพักพลอยู่นอกเมืองก่อน จากนั้นก็ส่งข่าวให้พระเจ้าหงสาวดีทราบ และให้ส่งกำลังคอยซุ่มดักไว้

สมเด็จพระนเรศวรได้พักแรมตามคำขอเจ้าเมืองแครง แต่เลือกที่จะพักอยู่ที่ใกล้วัด

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

“สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าก็ให้พักพลอยู่ที่ใกล้อารามพระมหาเถรคันฉ่อง”^{๘๗}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา มักพบการตั้งค่ายทหารพักแรมบริเวณใกล้เคียงวัด หรือบางครั้งก็ตั้งในวัด ดังได้กล่าวมาแล้ว

๒.๑๑.๔ พระมหาเถรคันฉ่องบอกความลับต่อสมเด็จพระนเรศวร

พระมหาเถรคันฉ่องเป็นพระพม่า แต่ก็ให้ความรัก ความเอ็นดูแก่สมเด็จพระนเรศวร เนื่องจากเห็นว่าไม่มีความผิด แต่ถูกวางแผนหลอกออกจากเมืองมาเพื่อกำจัดทิ้ง อีกทั้งยังเห็น ภายภาคหน้า จะเป็นกำลังสำคัญในการช่วยทะนุบำรุงพระพุทธศาสนา จึงได้บอกความจริงให้ทรงทราบ

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

“พระมหาเถรคันฉ่อง มีใจกรุณาต่อสมเด็จพระนเรศวรเจ้า ด้วยเห็นว่าจะได้บำรุงพระพุทธศาสนาและอาณาประชาราษฎร์ให้ถาวรสืบต่อไป จึงได้เข้าเฝ้าในเปลาค่า ทูลถวายความจริงให้ทราบว่า พระเจ้าหงสาวดีคิดประทุษร้ายพระองค์”^{๘๘}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้พระนเรศวรเคารพ และบูชาพระมหาเถรคันฉ่อง และนิมนต์มาพักอยู่วัดพระมหาธาตุ ถวายการดูแลและอุปถัมภ์อย่างดี โดยได้รับการสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราช ส่วนสมเด็จพระวันรัตน์ ซึ่งเป็นพระสังฆราชเดิมนั้น ก็ให้ปกครองเฉพาะคณะภิกษุได้ เป็นฝ่ายขวา^{๘๙} ถือเป็นการแสดงความกตัญญูต่เวทีอีกโสดหนึ่งด้วย

^{๘๗} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๑๔๒.

^{๘๘} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๑๔๓.

^{๘๙} พระราชพงษาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา ภาค ๑, หน้า ๑๑๔.

๒.๑๑.๕ บุษบาพระชินราช พระชินศรี

พระพุทธชินราช และพระชินศรีถือเป็นพระคู่บ้านคู่เมืองจังหวัดพิษณุโลก พระมหากษัตริย์กรุงศรีอยุธยาหลายพระองค์ มีความเคารพศรัทธา และมักหาโอกาสเสด็จไปนมัสการอยู่เสมอ บางครั้งก็โปรดให้มีการเล่นมหรสพสมโภช

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

“สมเด็จพระนเรศวรถวายบังคมลากลับมายังเมืองพิษณุโลก เสด็จไปถวายนมัสการพระชินราช พระชินศรี ทรงพระราชูทิศศรัทธา เปลื้องเครื่องสุวรรณลงกาชัตติยาภรณ์ออกกระทำการบูชา”^{๙๐}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

ฉบับพระราชหัตถเลขาว่า “เปลื้องเครื่องสุวรรณลงการชัตติยาภรณ์”^{๙๑}

๒.๑๑.๖ ทำน้ำสาดบานอ่างพระรัตนตรัยเป็นสักขีพยาน

พิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยา เพื่อให้เกิดความศักดิ์สิทธิ์ และเกิดพันธสัญญา หรือข้อผูกพันระหว่างกันอย่างแน่นแฟ้น มักจะนิยมอ่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือสิ่งเคารพบูชามาเป็นสักขีพยาน เป็นการโน้มน้าวจิตใจให้เกิดความกลัว หรือไม่กล้าล่วงเกินคำสัญญาที่ให้ไว้

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

“สมเด็จพระนเรศวร ทรงพระกรุณาให้ชาวพ่อขุนมนพราหมณาจารย์ เอาน้ำในบ่อพระสยามภูวนาถ และเอาน้ำตระพังโพลศรีมาตั้งบูชาโดยพิธีกรรมเป็นน้ำสัตยาธิษฐาน และเอาพระศรีรัตนตรัยเจ้าเป็นประธาน ให้ท้าวพระยาเสนาบดีมนตรีมุขอำมาตย์ทหารทั้งหลายกินน้ำสัตยา”^{๙๒}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

การถือน้ำพิพัฒน์สัตยาครั้งนี้ ถือเป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างขวัญและกำลังใจให้เป็นหนึ่งเดียว พร้อมทั้งจะทำการใหญ่ คือกอบกู้เอกราชคืนจากพม่า

๒.๑๑.๗ หนีภัยพึ่งพระ/วัด

วัดถือเป็นเขตอภัยทาน ในอดีตนับตั้งแต่สมัยพุทธกาลมาแล้ว ผู้ที่ถือเพศดังกล่าวจึงได้รับการยกย่องไว้ในฐานะสูงส่ง เหตุดังกล่าวจึงทำให้เกิดช่องว่าง ใช้เป็นสถานที่หลบหนีความผิด ในสมัยอยุธยาก็มีเหตุการณ์ทำนองนี้

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

“พระยาสุวรรณโลกกัหนีไปพึ่งอยู่บนกุฎิพระสงฆ์ในวัดไผ่ใต้ และทหารก็ได้ตัวพระยาสุวรรณโลกในวัดนั้นมาถวาย ส่วนพระยาพิชัยหนีจากเมืองสุวรรณโลกไปเถิงแดนกระจุกจะไปเชียงใหม่ ชาว

^{๙๐} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๑๔๕.

^{๙๑} พระราชพงษาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา ภาค ๑, หน้า ๑๑๔.

^{๙๒} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๑๔๗.

ด้านก็กุมเอาพระยาพิชัยมาถวาย สมเด็จพระนเรศวรมหาราชอิทธิราชบพิตรเป็นเจ้าก็ตรัสให้ท้าวเวณแล้วฆ่าพระยาทั้งสองนั้นเสีย”^{๙๓}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

(๑) “ไปถึงแดนกระจุก จะไปเชียงใหม่” ฉบับพระราชหัตถเลขาว่า “ไปถึงแดนกะจุน จะไปฝั่งเมืองเชียงใหม่”^{๙๔}

(๒) “ให้ท้าวเวณแล้วฆ่าพระยาทั้งสองนั้นเสีย” ฉบับพระราชหัตถเลขาว่า “ให้ตระเวนรอบทัพแล้วให้ฆ่าเสีย”^{๙๕}

๒.๑๑.๘ การหลั่งน้ำทักษิโณทก

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

“ถึงวันพฤหัสบดี เดือน ๑๒ ขึ้น ๘ ค่ำ ก็ประกอบด้วยศุภฤกษ์ จึงฝังสีมาจารึกสัตยาธิษฐานลงในศิลาบาตร แล้วก็หลั่งน้ำชิโณทกตักเหนือนหาปฐพีเป็นสักขีพยาน เพื่อให้พระราชไมตรีสีมานั้น ทั้งสองฝ่ายมั่นคงตรงเท่ากลับสวนแล้ว ก็ให้อุปสมบทกรรมภิกษุ ๖ รูปในที่นั้น”^{๙๖}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

(๑) ในพระราชพงศาวดารใช้คำว่า น้ำชิโณทก

(๒) การอุปสมบทตามพระวินัยทำเป็นสังฆกรรม และต้องทำในสีมา โดยนัยจึงเท่ากับว่าพื้นที่สำหรับลงสัตยาธิษฐานนั้น ต้องได้รับการสมมติสีมาจากสงฆ์ด้วย จึงถือเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์

สรุป ในรัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชา มีบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ๘ เรื่อง ได้แก่ การปิดทองบุชา, สมโภชพระธาตุ , พระบรมสารีริกธาตุแสดงปาฏิหาริย์, การตั้งค่ายทหารพักแรมใกล้วัด, พระมหาเถรคันฉ่องถวายคำแนะนำต่อพระนเรศวร, การอ้างพระรัตนตรัยทำน้ำสาบาน, การอาศัยวัดหลบหนีภัยสงคราม, การพิธีทำสัตยาธิษฐานด้วยการฝังสีมาจารึกคำสัตยาธิษฐาน

๒.๑๒ รัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

สมเด็จพระนเรศวรมหาราช (สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๒) เป็นพระมหากษัตริย์องค์ที่ ๑๘ แห่งกรุงศรีอยุธยา เสวยราชสมบัติระหว่าง พ.ศ.๒๑๒๑-๒๑๓๖ รวมอยู่ในสิริราชสมบัติทั้งสิ้น ๑๕ ปี ระหว่างนี้มีเหตุการณ์เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาดังรายละเอียดตามลำดับต่อไปนี้

๒.๑๒.๑ การเสด็จบำเพ็ญพระราชกุศล

^{๙๓} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๑๔๙.

^{๙๔} พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา ภาค ๑, หน้า ๑๑๘.

^{๙๕} พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา ภาค ๑, หน้า ๑๑๙.

^{๙๖} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๑๕๕.

สมเด็จพระเอกาทศรถ ได้เสด็จไปบำเพ็ญพระราชกุศลในโอกาสต่าง ๆ เช่น เสด็จนมัสการ และ ปิดทองพระชินราช และพุทธสิหิงค์ เป็นต้น หลายครั้ง แสดงให้เห็นถึงพระราชศรัทธาของพระองค์ที่มีต่อ พระพุทธศาสนา

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

(๑)

“พระบาทสมเด็จพระเอกาทศรถอัคร ปรมนาถบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว ก็เสด็จ นมัสการพระชินราชในวัดพระศรีรัตนมหาธาตุในเมืองพระพิษณุโลก แล้วก็เสด็จไปประพาสในจังหวัดเมือง พระพิษณุโลกนั้นทุกตำบล”^{๙๗}

(๒)

“เสด็จปิดพระพุทธปฏิมาพระชินราชด้วยพระหัตถ์ เสร็จบริบูรณ์ก็แต่งการฉลอง แล้วให้ เล่นมหรสพบูชานมัสการแก่พระพุทธเจ้านั้น ๗ วัน ๗ คืน เป็นมหามโหฬารนักหนา”^{๙๘}

(๓)

“พระเจ้าเชียงใหม่กราบทูลเชิญพระบาทสมเด็จพระบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้งสอง พระองค์ เสด็จเข้าไปนมัสการพระพุทธสิหิงค์ในเมืองเชียงใหม่ และตั้งทัพอยู่ในเมืองเชียงใหม่หนึ่ง เดือน”^{๙๙}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

ทั้งสมเด็จพระนเรศวร และสมเด็จพระเอกาทศรถ ทรงเลื่อมใสในพระพุทธชินราช และชิน ครีมาท ทุกครั้งที่มีโอกาส มักจะเสด็จไปถวายสักการะอยู่เนื่อง ๆ

๒.๑๒.๒ ปาฏิหาริย์พระสารีริกธาตุ

พระสารีริกธาตุได้แสดงปาฏิหาริย์ให้เป็นที่ปรากฏแก่สมเด็จพระนเรศวรหลายครั้ง ตั้งแต่สมัยที่ ยังไม่ได้ขึ้นครองราชย์ การปรากฏของพระสารีริกธาตุแต่ละครั้งจึงกลายเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นมงคล เพราะทุกครั้งที่เห็นมักก็นำความโชคดี หรือมีชัยอย่างใดอย่างหนึ่งมาให้เสมอ

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

(๑)

“สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทอดพระเนตรเห็นพระสารีริกบรมธาตุเสด็จปาฏิหาริย์ ชวงท่าผล ลัมเกลี้ยงมาแต่ขิมทิศ เวียนเป็นทักษิณาวฏแล้วเสด็จผ่านไปอุดรทิศ ทรงพระปิตุชาขึ้นไปทั้งพระองค์ ยกพระ หัตถ์ถวายทักษิณขโมธาน อธิษฐานขอสวัสดิชัยแก่ปรปักษ์”^{๑๐๐}

^{๙๗} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๒๔๒.

^{๙๘} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๒๔๓.

^{๙๙} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๑๔๕.

^{๑๐๐} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๑๗๔.

(๒)

“เดชะพระบารมีสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว ถ้ามีชัยแก่ข้าศึกครั้งใด ก็ให้เห็นศุภนิมิต ประจักษ์ทุกครั้ง พอเพล่า ๓ ยาม ๗ บาท พระสารีริกบรมธาตุใหญ่เท่าผลส้มเกลี้ยง เสด็จผ่านด้านตະดาวศรี มาแต่ทิศอุดรไปเฉียงอาคเนย์ พระรัศมีสว่างวาบไปทั้งอากาศและปฐพี สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวเห็นดังนั้น ทรงพระปิติโสมนัสถวายทักษ์ขโมธาน เหนือพระศรีโรตม์ด้วยเบญจางคประดิษฐ์ แล้วสั่งปุโรหิตาจารย์ ทั้งหลาย ให้ประโคมแตรสังข์ดุริยดนตรี ปี่พาทย์ฆ้องชัยในทันที ให้ฝรั่งแมนปืนจุดจ่ารงค์ว่าทองท้ายที่นั่ง ๓ บอกไล่กันเป็นสำคัญ ฝ่ายนายทัพนายกองได้ยินเสียงปืนใหญ่เป็นสำคัญ ก็ให้ทหารรุดกันเอาบันไดพาด กำแพงเมือง จุดพลุพะเนียงเสียงเป็นโกลาหล”^{๑๐๑}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

(๑) คำว่า “มาแต่ขิณทิสเวียนเป็นทักษิณาวัญ” ฉบับพระราชหัตถเลขาว่า “มาแต่ทักษิณ ทิศเวียนเป็นทักษิณาวัญ”^{๑๐๒}

(๒) กลายเป็นคติความเชื่อว่า ถ้าจะมีชัยแก่ข้าศึกครั้งใด ก็จะมีศุภนิมิตนี้ประจักษ์แจ้ง ทุกครั้ง

๒.๑๒.๓ พระพนรัตน์บิณฑบาตชีวิตทหาร

พระพนรัตน์วัดป่าแก้ว และพระราชอาคณเฑาะ ๒๕ รูป ช่วยชีวิตทหารซึ่งมีโทษต้องประหาร จากการตามเสด็จสมเด็จพระนเรศวรไม่ทัน

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

“คราวสมเด็จพระนเรศวรทำยุทธหัตถีกับพระมหาอุปราช นายทัพนายกองตามเสด็จไม่ทัน ทำให้พระองค์ต้องอยู่ในท่ามกลางข้าศึก เมื่อมีชัย จึงใช้กฎอัยการศึกส่งโทษนายทัพนายกองเหล่านั้น แต่ติดตรงที่เป็นวันพระ จึงทรงให้จงจำไว้ก่อน ความทราบถึงพระพนรัตน์ จึงพร้อมด้วยพระราชอาคณเฑาะ ๒๕ รูปได้มาทูลขอบิณฑบาตชีวิตเอาไว้ โดยยกเหตุผลว่า ที่เป็นเช่นนั้น เพราะเทวดาตกลงใจต้องการโลกได้ทราบ เกียรติยศของให้อย่างยอด”^{๑๐๓}

“พระคุณเจ้าขอแล้วโยมก็จะให้ แต่ทว่าจะให้ไปตีเมืองตะนาวศรี เมืองทวายแก้ตัวก่อน

“การซึ่งจะใช้ไปตีบ้านเมืองนั้น สุดแล้วแต่พระราชสมภารเจ้าจะสงเคราะห์ ไซ้กิจสมณะ”

๑๐๔

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

^{๑๐๑} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๒๐๙.

^{๑๐๒} พระราชพงษาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา ภาค ๑, หน้า ๑๕๑.

^{๑๐๓} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๑๘๒.

^{๑๐๔} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๑๘๓.

ทำเนียบแต่โบราณ วันพระจะงดเว้นการประหารชีวิต ฉบับพระราชหัตถเลขาว่า “บัดนี้ จวนวันจาคตุทศสิขันธ์อยู่ ให้เอานายทัพนายกองจำเรือนตรู่ไว้สามวัน พันแล้วจึงให้สำเร็จโทษโดยพระ โยยการศึก”^{๑๐๕}

๒.๑๒.๔ พระมหาเถรเสียมเพรียมวางแผนยุทธศาสตร์เสนอพระยาตองอู

พระมหาเถรเสียมเพรียม เป็นพระพม่า และมีบทบาทสำคัญที่ปลุกความรู้สึกของพระยาตองอู ให้เกิดความเชื่อมั่น ไม่ยอมละทิ้งเอกราชของชาติ

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

“พระมหาเถรเสียมเพรียม ทราบข่าวว่าพระยาตองอูจะสวามิภักดิ์ต่อกษัตริย์กรุงศรีอยุธยา จึงได้เข้าเฝ้า กล่าวให้กำลังใจพร้อมทั้งเสนอแนะทางออกให้กับประเทศในช่วงที่พระยาตองอูมองไม่เห็น ช่องทางอื่น”^{๑๐๖}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

(๑) พระมหาเถรเสียมเพรียมเป็นภิกษุชาวพม่า และมีบทบาทสำคัญในการชักนำการศึกษา หลายครั้ง จึงถือเป็นกรณีตัวอย่างที่น่าสนใจ

(๒) ฉบับราชหัตถเลขาระบุว่า เป็น “เจ้าอธิการ”^{๑๐๗}

๒.๑๒.๕ การกระทำสัตยาถวาวยสัถย์

สมเด็จพระเอกาทศรถ ได้ทรงปรับความเข้าใจระหว่างเจ้าเมืองเชียงใหม่ และเจ้าพระยาแสน หลวงแสนเมืองทั้งปวง มีหมื่นเพชรไพรี และพระรามเดโช เป็นต้น มิให้ผูกโกรธอาฆาตต่อกัน โดยวิธีให้ ทั้งหมดถือน้ำพิพัฒน์สัตยาต่อหน้าพระรัตนตรัย

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

“พระเจ้าเชียงใหม่และท้าวพระยาลาวทั้งปวง กระทำสัตย์ปฏิญาณถือน้ำพระพิพัฒน์ต่อ พระเจ้าเชียงใหม่ ๆ ก็ถวายสัตย์ต่อสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว จำเพาะพระพักตร์พระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า และพระสงฆ์เจ้า”^{๑๐๘}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

การกระทำสัตยา ถือน้ำพิพัฒน์ เป็นวิธีการหนึ่งที่จะทำให้เกิดความเชื่อมั่น ยิ่งหากได้กระทำโดยการ อ่างสังคักดีสิทธิ์ หรือสิ่งเคารพสูงสุด ย่อมเป็นอุบายให้คำสัตยามีความมั่นคงแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น แสดงให้เห็นถึงความสูงส่งทางด้านคุณธรรมของคนในสังคมได้เป็นอย่างดี

^{๑๐๕} พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา ภาค ๑, หน้า ๑๖๐.

^{๑๐๖} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๒๑๖-๒๑๗.

^{๑๐๗} พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา ภาค ๑, หน้า ๒๐๑.

^{๑๐๘} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๒๔๐.

สรุป ในรัชกาลสมเด็จพระรศรวรมหาราช มีบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ๕ เรื่อง ได้แก่ การเสด็จบำเพ็ญพระราชกุศล มีนมัสการ และสมโภชพระพุทธชินราช การเสด็จนมัสการพระพุทธสิหิงค์ เป็นต้น, การแสดงปาฏิหาริย์ของพระสารีริกธาตุ, พระพนรัตน์และพระราชาคณะ ๒๕ รูป ช่วยชีวิตนายทัพ นายกองที่จะถูกประหารชีวิต, พระพม่าช่วยวางแผนการศึกษาสงคราม, และทำสัตยาธิษฐานโดยการอัญพระพุทธรูปมาเป็นสักขีพยาน

๒.๑๓ รัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถ

สมเด็จพระเอกาทศรถ (สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๓) เป็นกษัตริย์องค์ที่ ๑๙ แห่งกรุงศรีอยุธยา เป็นพระราชโอรสในสมเด็จพระมหาธรรมราชากับพระวิสุทธิกษัตริย์ เป็นพระอนุชาในสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ทรงดำรงอยู่ในสิริราชสมบัติระหว่าง พ.ศ. ๒๑๓๖-๒๑๔๔ รวมระยะเวลา ๘ ปี ระหว่างนี้มีเหตุการณ์เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาดังรายละเอียดตามลำดับต่อไปนี้

๒.๑๓.๑ การทะนุบำรุงพระพุทธ ศาสนาด้วยการสร้างวัด สร้างพระ และสร้างคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา

สมเด็จพระเอกาทศรถ ทรงมีพระทัยฝักใฝ่ในการบำเพ็ญพระราชกุศลอยู่เป็นนิตย์ นับตั้งแต่ยังดำรงตำแหน่งเป็นอุปราช ครั้นได้เสด็จขึ้นครองราชย์ต่อจากสมเด็จพระนเรศวร ก็ยังคงดำเนินรอยตามบุพจริยาไม่เปลี่ยนแปลง

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

“สร้างไพธิสมการบำเพ็ญพุทธการกรรมบารมี อาทิ สร้างพระวรเชษฐารามมหาวิหาร อันรจนาพระพุทธปฏิมามหาเจดีย์บรรจุพระสารีริกธาตุสำเร็จ กุฏิสถานปราการสมด้วยอริยวาสิแล้ว ก็สร้างพระไตรปิฎกธรรมจบบริบูรณ์ทั้งพระบาลีอรรถกถาฎีกาคันถีวรรณทั้งปวง จึงแต่งหอพระสังฆธรรมเสร็จ ก็นิมนต์พระสงฆ์อริยวาสิผู้ทรงศีลาธิคุณอันวิเศษมาอยู่ครองพระวรเชษฐารามนั้นแล้ว ก็แต่งขุนหมื่นข้าหลวงไว้สำหรับอารามนั้น แล้วจำหน่ายพระราชทรัพย์ไว้ให้แต่งจตุปัจจัยไทยทานถวายแก่สงฆ์เป็นนิจกาล แล้วให้แต่งฉานศาลา แล้วประสาทพระราชทรัพย์ ให้แต่งโภชนาหารจึ่งหันถวายแก่พระภิกษุสงฆ์เป็นนิตยภัตมิได้ขาด”^{๑๐๙}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

ในรัชกาลของสมเด็จพระนเรศวรซึ่งเป็นพระเชษฐาที่มีการศึกและสงครามบ่อย ทำให้ขาดการทะนุบำรุงพระพุทธศาสนา

๒.๑๓.๒ การสร้างพระพุทธรูปฉลองพระองค์ ประกอบพิธีฉลองพระพุทธปฏิมา ๗ วัน ๗ คืน

^{๑๐๙} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๒๕๒.

การสร้างพระพุทธรูปฉลองพระองค์ เริ่มมีปรากฏให้เห็นบ้างแล้วในหลายรัชกาล แสดงให้เห็นถึงความศรัทธาอย่างแน่นแฟ้นต่อพระพุทธศาสนาของพระมหากษัตริย์ไทยในสมัยกรุงศรีอยุธยาได้เป็นอย่างดีอีกทางหนึ่ง

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

“พระบาทสมเด็จพระบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว ให้รจนาพระพุทธรูปปฏิมาเป็นพระพุทธรูปสนองพระองค์ห้าพระองค์ องค์หนึ่งบุทองนพคุณทรงเครื่องมงกุฎกนกพล พาทุรด์ย้อมประดับเนาวรัตน์ และบัลลังก์นั้นบุทองจำหลักประดับเพชรรัตน์ องค์หนึ่งบุทองนพคุณ บัลลังก์นั้นบุทองจำหลัก องค์หนึ่งนั้นเป็นพระพุทธรูปปฏิมาขนาดคณะ พระพุทธองค์นั้นรจนาด้วยนาคสวาด และเครื่องทรงนั้นทองจำหลักประดับเนาวรัตน์ และบัลลังก์นั้นรจนาด้วยสวาด พระพุทธรูปปฏิมาบุเงิน ๒ องค์ และฐานเงินจำหลักสรรพางค์

สมเด็จพระพุทธรูปเจ้าอยู่หัวก็ทรงเครื่องสุวรรณมาภรณ์ บวรวิภูษิตากาญจนเสร็จ แล้วเสด็จทรงพระที่นั่งบุษบกรัตนมหาพิमान อันอลังการกลางเรือสุพรรณหงษ์พยุหยาตรา คลาเคลื่อนโดยขบวนเสด็จประเวศมาประทับทำขานามหาวาสกรี คอยทอดพระเนตรขบวนแห่พระพุทธรูปปฏิมากร อันมหาพาราด้วยเรือต้นทั้งปวง ครั้นเรือพระพุทธรูปปฏิมากรบรรจบขานแล้ว ก็อัญเชิญพระพุทธรูปปฏิมากรเสด็จทรงพระคชาธาร แห่กลับไปประดิษฐาน ณ พระศรีสรรเพชญ์ดาราม แล้วให้แต่งการสมโภชเล่นมหรสพ ๗ วัน เป็นมโหฬารยิ่งนัก”^{๑๑๐}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

ความในพระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา ระบุทำนองเดียวกันว่า มีการแห่อัญเชิญพระพุทธรูปไปประดิษฐานที่วัดพระศรีสรรเพชญ์ดาราม และทำการสมโภช ๗ วัน

สรุป ในรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศธรรม มีบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ๒ เรื่อง ได้แก่ การทะนุบำรุงพระพุทธศาสนา มีการสร้างวัดวรเชษฐาราม สร้างพระพุทธรูปปฏิมา สร้างพระเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ และสร้างคัมภีร์พระพุทธศาสนา ๑ เรื่อง, การสร้างพระพุทธรูปฉลองพระองค์ ๑ และการฉลองพระพุทธรูป ๑ เรื่อง

๒.๑๔ รัชกาลสมเด็จพระศรีเสาวภาค

สมเด็จพระศรีเสาวภาค (สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๔) เป็นกษัตริย์องค์ที่ ๒๐ แห่งกรุงศรีอยุธยา เป็นราชโอรสในสมเด็จพระเอกาทศธรรม ทรงดำรงอยู่ในสิริราชสมบัติระหว่าง พ.ศ. ๒๑๔๔-๒๑๔๕ รวมระยะเวลา ๑ ปี ๒ เดือน ระหว่างนี้มีเหตุการณ์เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาดังรายละเอียดตามลำดับต่อไปนี้

๒.๑๔.๑ พระพิมพ์ลธรรม (พระศรีสิน) วัดระฆัง ยึดอำนาจพระเจ้าแผ่นดิน

^{๑๑๐} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๒๕๘-๒๕๙.

วัดระฆังตั้งอยู่ริมคลองท่อฝั่งซ้ายตรงข้ามกับพระราชวังหลวง สันนิษฐานว่าน่าจะสร้างขึ้น ก่อนรัชกาลพระเจ้าทรงธรรม พระศรีสิน นักประวัติศาสตร์หลายท่านตีความว่า น่าจะเป็นพระราชโอรสของ สมเด็จพระเอกาทศธรรม ได้บวชพำนักอยู่ที่วัดแห่งนี้จนได้สมณศักดิ์เป็นพระพิมลธรรม

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

“จุลศักราช ๙๖๔ (พ.ศ.๒๑๔๕) พระศรีสินบวชอยู่วัดระฆัง รู้พระไตรปิฎกสันทนต์ ได้สมณ ฐานันดรเป็นพระพิมลธรรมอนันตปริชาชำนาญไตรเพททางคศาสตร์ราชศาสตร์ มีศิษย์โยมมาก ทั้งจมีนศรีเสา รักษาถวายตัวเป็นบุตรเลี้ยง...คิดกันเป็นความลับ ช่องสุ่มพวกได้มากแล้วก็ปริวัตรออกเพลาลบคำ ก็พากัน ไปชุ่มพล ณ ปรางค์วัดศรีรัตนมหาธาตุ ครั้นได้เวลาอดมนักขัตฤกษ์ ก็ยกพลมาฟันประตุมงคลสุนทร เข้าไป ได้ในท้องสนาม

พระพิมลธรรมเข้าพระราชวังได้ ก็คุมเอาพระเจ้าแผ่นดินไปให้พันธนาไว้มั่นคง รุ่งขึ้น นิมนต์พระบังสุกุล ๑๐๐ ให้ฐูปเทียนขมา แล้วก็ให้สำเร็จโทษด้วยท่อนจันทร์ แล้วเอาศพไปฝัง ณ วัดโคก พระยา^{๑๑๑}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

พงศาวดารบางฉบับระบุว่า สมเด็จพระศรีเสาวภาคย์ ถูกพระอินทราชา พระโอรสต่าง มารดาในสมเด็จพระเอกาทศธรรมซึ่งราชสมบัติ เดิมทรงผนวชอยู่ที่วัดระฆังจนได้เป็นพระพิมลธรรมอนันต ปริชา

สรุป ในรัชกาลสมเด็จพระศรีเสาวภาค มีบันทึกเรื่องราวเกี่ยวข้องกับพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา ๑ เรื่อง ได้แก่ เรื่องพระพิมลธรรม วัดระฆัง ได้ก่อการกบฏยึดอำนาจจากสมเด็จพระศรีเสาวภาค สถาปนาตน เป็นพระเจ้าทรงธรรม

๒.๑๕ รัชกาลสมเด็จพระบรมราชาที่ ๑ (พระเจ้าทรงธรรม)

สมเด็จพระบรมราชาที่ ๑ (พระเจ้าทรงธรรม) เป็นกษัตริย์องค์ที่ ๒๑ แห่งกรุงศรีอยุธยา ทรง ดำรงอยู่ในสิริราชสมบัติระหว่าง พ.ศ. ๒๑๔๕-๒๑๗๐ รวมระยะเวลา ๒๕ ปีเศษ ระหว่างนี้มีเหตุการณ์ เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาดังรายละเอียดตามลำดับต่อไปนี้

๒.๑๕.๑ พระสงฆ์วัดประดู่โรงธรรมช่วยปกป้องพระเจ้าทรงธรรม

ญี่ปุ่นที่มามีมาค้าขายสมัยกรุงศรีอยุธยา เกิดความไม่พอใจที่พระเจ้าทรงธรรมยึดอำนาจจาก พระเจ้าแผ่นดินพระองค์ก่อน จึงหาช่องทางในการลอบปลงพระชนม์ ได้อาศัยพระภิกษุที่มาเรียนหนังสือพา หนีรอดพ้นจากภัยครั้งนี้

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

^{๑๑๑} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๒๕๘-๒๖๑.

“ครั้งนั้น ญีปุ่นเข้ามาค้าขายหลายลำ ญีปุ่นโกรธว่าเสนาบดีมิได้เป็นธรรม คบคิดเข้าด้วย พระพิมลธรรมฆ่าพระมหากษัตริย์เสีย ญีปุ่นคุมกันได้ประมาณ ๕๐๐ ยกเข้ามาในท้องสนามหลวง คอยจะกุมเอาพระเจ้าอยู่หัวอันเสด็จออกมาฟังพระสงฆ์บอกหนังสือ ณ พระที่นั่งจอมทองสามหลัง ขณะนั้น พอพระสงฆ์วัดประดู่โรงธรรมเข้ามา ๘ รูป พาพระองค์ได้จออกมาต่อหน้าญีปุ่น ครั้นพระสงฆ์พาเสด็จไปแล้ว ญีปุ่นร้องอื้ออึงขึ้นว่า จะกุมเอาพระองค์แล้วเป็นไรจึงนิ่งเสียเล่า ญีปุ่นทุ่มเถียงเป็นโกลาหล”^{๑๑๒}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

(๑) ในยามที่มีเหตุการณ์ซับซ้อน ได้อาศัยพระสงฆ์ช่วย ทำให้พระเจ้าแผ่นดินรอดพ้นจากมือ ญีปุ่น และเพราะสาเหตุนี้เอง พระเจ้าทรงธรรมจึงมีพระบรมราชโองการให้แต่งกัปปิยจ้งหันถวายพระสงฆ์ วัดประดู่โรงธรรมเป็นนิจ

(๒) ตามเอกสารต่างชาติระบุว่าเหตุการณ์ลักษณะดังกล่าวเคยเกิดขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระศรีเสาวภาคย์ด้วย ๑ ครั้ง

๒.๑๕.๒ ย้ายพระมงคลบพิตรจากตะวันออกมาไว้ฝั่งตะวันตก

พระมงคลบพิตร องค์พระก่อด้วยอิฐแล้วหุ้มด้วยสำริดแผ่น เป็นพระพุทธรูปที่ใหญ่ที่สุดองค์หนึ่งของไทย สันนิษฐานว่าสร้างในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น แต่ไม่ปรากฏชัดว่าสร้างในรัชกาลใด เดิมประดิษฐานอยู่ทางด้านตะวันออกของวังหลวง

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

“ศักราช ๙๖๕ ปีเถาะศก (พ.ศ.๒๑๔๖) สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ชักพระมงคลบพิตรอยู่ฝ่ายตะวันออก มาไว้ฝ่ายตะวันตก แล้วให้ก่อพระมณฑปใส่ให้”^{๑๑๓}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

เดิมอยู่ฝั่งตะวันออกของพระราชวังมาไว้ด้านทิศตะวันตกของพระราชวัง ซึ่งประดิษฐานอยู่ตรงเท่าปัจจุบัน

๒.๑๕.๓ พบรอยพระพุทธรูปที่สระบุรี

ในรัชกาลของพระเจ้าทรงธรรม ทางสระบุรี ได้แจ้งมาว่า พบรอยพระพุทธรูปที่เขาสุวรรณบรรพต มีลายกัจจกร ประกอบด้วยสัญลักษณ์มงคล ๑๐๘ ประการตามพระบาลี และตรงกับที่ทางศรีลังกาให้ข้อมูลมา

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

^{๑๑๒} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๒๖๒.

^{๑๑๓} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๒๖๓.

(๑)

“ศักราช ๙๖๘ ปีมะเมียศก (พ.ศ.๒๑๔๙) เมืองสระบุรีบอกมาว่า พราณ บุนพรอยเท้าอันใหญ่บนไหล่เขาเป็นประหลาด สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวดีพระทัย เสด็จพระที่นั่งชัยพยุหยาตรา พร้อมด้วยเรือท้าวพระยาสามนตราราชดาโดยชลมารคนทีธารประทับท่าเรือ รุ่งขึ้นเสด็จทรงพระที่นั่งสุวรรณปฤษฎางค์ พร้อมด้วย คเชนทรเสนาคนิกรเป็นอันมาก”

“พราณบุญเป็นมัคคุเทศก์นำทางลัดตัดดงไปเชิงเขา สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตรัสทอดพระเนตรเห็นแท่งเป็นพระบรมพระพุทธรูปที่มีลายลักษณมิ่งจักร แล้วต้องกับเมืองลังกาบอกเข้ามาว่า กรุงศรีอยุธยา มีรอยพระพุทธรูปเหมือนยอดเขาสุวรรณบรรพต ก็ทรงโสมนัสปริดา ถวายทศนัขเหนือเขาสุวรรณบรรพต ด้วยเบญจางคประดิษฐ์เป็นหลายครา ทำสักการบูชาด้วยธูปเทียนคันธรสจะนับมิได้”^{๑๑๔}

(๒)

“ทรงให้สร้างมณฑปสวมรอยพระพุทธรูป สร้างพระวิหาร สร้างกุฏิ สร้างทาง ใช้เวลา ๔ ปี จัดพิธีสมโภช ๗ วัน”^{๑๑๕}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

ทรงอุทิศที่ดินโดยรอบรอยพระพุทธรูป ๑ โยชน์ (๑๖ กิโลเมตร) ถวายพระพุทธรูปจากนั้นทรงสร้างมณฑปครอบพระพุทธรูป สร้างโบสถ์ พระอาราม ตำหนัก และถนนเชื่อมต่อเพื่อใช้ในการโดยเสด็จมัสการพระพุทธรูป โดยใช้ระยะเวลาสร้าง ๔ ปี จึงแล้วเสร็จ

๒.๑๕.๔ ทรงทะนุบำรุงพระพุทธรูป

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แต่งมหาชาติคำหลวง และสร้างพระไตรปิฎก ถือเป็น การทะนุบำรุงพระพุทธรูปอีกรูปแบบหนึ่ง และถือครั้งที่ ๒ ในสมัยกรุงศรีอยุธยาที่ปรากฏมีการแต่งวรรณกรรมทางพระพุทธรูป

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

“ลุศักราช ๙๘๙ ปีมะแมศก (พ.ศ.๒๑๗๐) ทรงพระกรุณาแต่งมหาชาติคำหลวง แล้วสร้างพระไตรปิฎกธรรมไว้สำหรับพระศาสนาจบบริบูรณ์”^{๑๑๖}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

มหาชาติคำหลวง พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหลวงประเสริฐ ระบุว่า สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ “ทรงพระราชนิพนธ์” ระบุ พ.ศ.๒๐๒๕^{๑๑๗} ขณะที่พระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุ

^{๑๑๔} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๒๖๓.

^{๑๑๕} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๒๖๔.

^{๑๑๖} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๒๖๔.

^{๑๑๗} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหลวงประเสริฐ, หน้า ๔๐๐.

มาศ (เจิม) ไม่มีระบุว่าสร้างในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ แต่มาปรากฏหลักฐานว่าพระเจ้าทรงธรรมโปรดให้สร้างขึ้นในปี ๒๑๗๐

สรุป ในรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาที่ ๑ (พระเจ้าทรงธรรม) มีบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ๔ เรื่อง ได้แก่ พระสงฆ์วัดประดู่โรงธรรมช่วยพระเจ้าทรงธรรมจากการจับกุมของกบฏชาวญี่ปุ่น, การย้ายพระมณฑลพิตรจากฝั่งตะวันออกมาประดิษฐานฝั่งตะวันตกของพระราชวัง, การพบรอยพระพุทธบาทที่จังหวัดสระบุรี, การแต่งมหาชาติคำหลวง และการสร้างพระไตรปิฎก

๒.๑๖ รัชกาลสมเด็จพระบรมราชาที่ ๒ (สมเด็จพระเชษฐาธิราช)

สมเด็จพระบรมราชาที่ ๒ (สมเด็จพระเชษฐาธิราช) เป็นกษัตริย์องค์ที่ ๒๒ แห่งกรุงศรีอยุธยา ทรงดำรงอยู่ในสิริราชสมบัติระหว่าง พ.ศ. ๒๑๗๐-๒๑๗๒ รวมระยะเวลา ๑ ปี ๗ เดือน ระหว่างนี้มีเหตุการณ์เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาดังรายละเอียดตามลำดับต่อไปนี้

๒.๑๖.๑ การใช้วัดเป็นสถานที่ประหารชีวิต

วัดโคกพระยา ถือเป็นวัดอีกวัดหนึ่งในสมัยกรุงศรีอยุธยาที่มักถูกใช้เป็นสถานที่สำหรับประหารชีวิต โดยเฉพาะเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ มีพระเจ้าแผ่นดิน เชื้อพระวงศ์ถูกประหารชีวิตที่จำนวน ๕ พระองค์ เจ้านายชั้นผู้ใหญ่อีกจำนวน ๖ ท่าน^{๑๑๘}

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

“พระพันปีศรีลินคิดแย่งราชสมบัติจากพระเชษฐาธิราช จึงจัดแต่งกำลังเตรียมก่อการ แต่ไม่ทันได้ลงมือ ถูกลอบจับเสียก่อน และถูกนำมาประหารชีวิตเสีย ณ วัดโคกพระยา”^{๑๑๙}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

สาเหตุที่พระศรีศิลป์คิดยึดอำนาจเพราะโกรธที่เสนาอำมาตย์ไม่ยกราชสมบัติให้แก่ตนในฐานะเป็นพระอนุชา

๒.๑๖.๒ ปาฏิหาริย์พระธาตุ

การแสดงปาฏิหาริย์ของพระธาตุให้ปรากฏ ถูกตีความเป็นสัญลักษณ์ หรือเป็นกลางบอกเหตุดีแก่ผู้พบเห็น ถือเป็นคติความเชื่อที่มีมานาน และพบบ่อยครั้งในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

^{๑๑๘} ปวัตน์ นวมะรัตน์, *อยุธยาที่ไม่คืน*, หน้า ๑๒๑.

^{๑๑๙} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๒๖๕.

“เจ้าพระยาเวลาโหมสุริยวงศ์ รวบรวมกำลังพลยึดราชบัลลังก์จากพระเชษฐาธิราช ก่อนดำเนินการได้ตั้งจิตอธิษฐานให้สำเร็จดังประสงค์ เพลาคำจึงมาตั้งชุ่มพลอยู่ ณ วัดสุธาวาศ ครั้นเพลาค่ำ ๘ ชุ่มนึ่งคอยฤกษ์พร้อมกัน เห็นพระสารีริกธาตุเสด็จมาแต่ประจิมทิศผ่านไปปราจีนทิศ ได้มีนิมิตเป็นมฆามงคลฤกษ์อันประเสริฐ ก็ยกพลเข้าประตุมงคลสุนทร”^{๑๒๐}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาระบุถึงคำอธิษฐานว่า “ข้าพเจ้าปรารถนาพระโพธิญาณ ถ้าจะเสร็จแก่พระพุทธสมบัติเป็นแท้ จะยกเข้าไปล้างผู้อัสถ์ย์ขอให้สำเร็จดังปรารถนา”^{๑๒๑}

สรุป ในรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาที่ ๒ (สมเด็จพระเชษฐาธิราช) มีบันทึกเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ๒ เรื่อง ได้แก่ การประหารชีวิตพระพันปีศรีสินที่วัดโคกพระยา, การแสดงปาฏิหาริย์ของพระสารีริกธาตุ

๒.๑๗ รัชกาลสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๕ (พระเจ้าปราสาททอง)

สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๕ (พระเจ้าปราสาททอง) เป็นกษัตริย์องค์ที่ ๒๔ แห่งกรุงศรีอยุธยา ทรงดำรงอยู่ในสิริราชสมบัติระหว่าง พ.ศ. ๒๑๗๓-๒๑๙๘ รวมระยะเวลา ๒๖ ปี ระหว่างนี้มีเหตุการณ์เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ดังรายละเอียดตามลำดับต่อไปนี้

๒.๑๗.๑ พระสงฆ์ร่วมพิธีสถาปนา กษัตริย์

การสถาปนาพระมหากษัตริย์มีทั้งพิธีพราหมณ์ และพิธีสงฆ์ผสมผสานกันไป มีตัวแทนฝ่ายสงฆ์เข้าร่วมพิธี แสดงให้เห็นถึงบทบาทของทั้งพราหมณ์ และพระพุทธศาสนาที่มีต่อราชสำนักคู่กันมาตราบเท่าถึงปัจจุบัน

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

“สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็เสด็จในหน้าห้องชัย ชำระพระบาท พระยาธรรมาธิบดีก็ลั่นฆ้องชัย ประโคมแตรสังข์ดุริยดนตรี ตีอินทเกรีเป็นทุติยวาร จึงเสด็จขึ้นไพชยนต์มหาปราสาท สถิตเหนือบัลลังก์อาสน์อสังการ หมู่ทิวาจารย์ก็เป่าสังข์ทักษิณาวรรต ประโคมแตรสังข์ดุริยดนตรี ตีอินทเกรีเป็นตติยวาร สมเด็จพระสังฆราชราชาคณะทั้งปวง ก็สวดพระพุทธมนต์ถวายชัย พระมหาราชครู พระครู บุโรหิตสุภาวดี ศรีทิวาจารย์ทั้งหลายก็แห่ซ้องโอมอ่านอิศวรเวทวิคณุมนต์ถวายชัยพร้อมเสร็จ”^{๑๒๒}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

^{๑๒๐} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๒๖๗.

^{๑๒๑} พระราชพงษาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา ภาค ๑, หน้า ๒๖๔.

^{๑๒๒} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๒๗๑.

สมเด็จพระสังฆราช และพระราชกษัตริย์เป็นผู้แทนฝ่ายศาสนจักรในพิธีสถาปนาพระเจ้าแผ่นดิน

๒.๑๗.๒ สถาปนาวัดพระศรีสรรเพชญ์ และทำการฉลอง

วัดพระศรีสรรเพชญ์ เป็นวัดสำคัญในราชสำนักกรุงศรีอยุธยา อยู่ในพระราชวังหลวง เป็นวัดที่ไม่พระสงฆ์จำพรรษา เปรียบได้กับวัดพระศรีรัตนศาสดารามในพระบรมมหาราชวัง กรุงเทพฯ หรือวัดมหาธาตุในสุโขทัย^{๑๒๓}

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

“ศักราช ๙๙๓ ปีมะแมศก (พ.ศ.๒๑๗๔) ทรงพระกรุณาให้ช่างถ่ายอย่างพระนครหลวง และปราสาทกรุงกัมพูชาประเทศเข้ามาให้ช่างกระทำพระราชวังที่ประทับร้อน ตำบลริมวัดเทพจันทร์ สำหรับจะเสด็จขึ้นไปนมัสการพระพุทธบาท จึงเอานามเดิมซึ่งถ่ายมา ให้ชื่อว่าพระนครหลวง และในปีสร้างพระนครหลวงนั้น ก็สถาปนาวัดพระศรีสรรเพชญ์เสร็จและทำการฉลอง มีมหรสพเป็นอนุเมทุกประการ”^{๑๒๔}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

(๑) ฉบับพระราชหัตถเลขาว่า “มีมหรสพสมโภชอนุเมทุกประการ”^{๑๒๕}

(๒) เป็นวัดที่ใช้ประกอบพระราชพิธีต่าง ๆ เช่น พระราชพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยา เป็นที่เสด็จออกบำเพ็ญพระราชกุศล และเป็นที่บรรจุพระบรมอัฐิพระมหากษัตริย์อยุธยาเกือบทุกพระองค์^{๑๒๖}

๒.๑๗.๓ สถาปนาวัดไชยวัฒนาราม วัดชุมพลนิกายาราม

เป็นวัดหลวงฝ่ายอรัญวาสี ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้นอกเกาะเมือง ริมแม่น้ำเจ้าพระยา หันหน้าไปทางทิศตะวันออกตามคตินิยมในการสร้างวัดที่ปฏิบัติเป็นประเพณีสืบกันมา ถือเป็นวัดประจำรัชกาลของพระเจ้าปราสาททอง ถัดจากนั้นอีก ๒ ปี คือในปี ๒๑๗๕ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าสถาปนาวัดชุมพลนิกายาราม

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

(๑)

“ที่บ้านสมเด็จพะพันปีหลวงนั้น พระเจ้าอยู่หัวให้สถาปนาสร้างพระมหาธาตุเจดีย์ มีพระระเบียงรอบและมุมพระระเบียงนั้น กระทำเป็นทรงเมรุทิพเมรุรายอันรจนาและกอบด้วยพระอุโบสถ พระวิหารการเปรียญ และสร้างกุฎถวายพระสงฆ์เป็นอันมากแล้วเสร็จ ให้นำนามชื่อวัดไชยวัฒนาราม เจ้าอธิการ

^{๑๒๓} กิตติ โล่เพชรรัตน์, มรดกอยุธยา, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ก้าวแรก, ๒๕๕๗), หน้า ๔๒.

^{๑๒๔} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๒๗๒.

^{๑๒๕} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพงษาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา ภาค ๒, หน้า ๒.

^{๑๒๖} กิตติ โล่เพชรรัตน์, มรดกอยุธยา, หน้า ๔๒.

นั้นถวายพระนามชื่ออชิตเถระ ราชาคณะฝ่ายอรัญญวาสี ทรงพระราโชทิตถถวายนิคมภัตต์กลับมาเป็นนิรันดร มิได้ขาด”^{๑๒๗}

(๒)

“ทรงพระกรุณาให้สร้างพระที่นั่งไอศวรรย์ทิไพอาสน์ ณ เกาะบางนาริน มีราชานิเวศน์ ปราการ ประกอบพฤกษาชาติร่มรื่นเป็นที่สำราญราชหฤทัย ประพาสราชตระกูลสุริยวงศ์อนงค์นารีทั้งปวง แล้วสร้างพระอารามเคียงพระราชานิเวศน์ถวายเป็นสังฆทาน มีพระเจดีย์วิหารเป็นอาทิสำหรับพระศาสนา เสร็จบริบูรณ์ แล้วให้นามชื่อวัดชุมพลนิกายาราม”^{๑๒๘}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

(๑) ตำแหน่งพระราชาคณะในสมัยกรุงศรีอยุธยา ก็มีการแบ่งเป็นคามวาสี อรัญญวาสี สังเกตได้นามเจ้าอาวาสวัดไชยวัฒนาราม ระบุเป็นพระราชาคณะฝ่ายอรัญญวาสี

(๒) พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระราชหัตถเลขาระบุว่า วัดไชยวัฒนารามนี้ สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๑๗๓

(๓) การสร้างวัดชุมพลนิกายารามเคียงข้างพระราชานิเวศน์มีพระประสงค์เพื่อเป็นที่เสด็จ บำเพ็ญพระราชกุศลด้วย

๒.๑๗.๔ การเสด็จบำเพ็ญพระราชกุศล

สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ทรงเอาพระทัยในการเสด็จบำเพ็ญพระราชกุศลอยู่เนือง ๆ เท่าที่ พระองค์มีโอกาส

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

(๑)

“เมื่อวันอาสาฬหมาสเข้าพระวษา สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินด้วยสนมราช กัลยา ออกไปนมัสการจุดเทียนพระวษา ถวายพระพุทธรูปปฏิมากร ณ วัดสรรเพชญ์ พันเทศกาลราษฎร์เกี่ยวข้าวแล้ว ก็เสด็จไปนมัสการพระพุทธรูปบาท”^{๑๒๙}

(๒)

“ในวันปณรตสี่เพ็ญเดือน ๘ เสด็จออกไปปฏิบัติพระสงฆ์ ณ วัดชัยวัฒนาราม สมเด็จพระ เจ้าลูกยาเธอทรงพระเยาว์ก็ติดตามเสด็จไปหลายองค์ แต่พระนารายณ์ราชกุมารพระชนม์ได้ ๕ พระวษานั้น ประชวร จึงตรัสว่า ป่วยอยู่แล้วอย่าตามไปเลย”^{๑๓๐}

^{๑๒๗} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๒๗๒.

^{๑๒๘} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๒๗๓.

^{๑๒๙} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๒๗๔.

^{๑๓๐} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๒๗๗.

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

ในปีเดียวกันนี้ (พ.ศ.๒๑๗๖) ทรงพระกรุณาให้สถาปนาพระปรารังค์องค์แก้ววัดมหาธาตุขึ้นใหม่ โดยใช้เวลา ๙ เดือน จึงแล้วเสร็จ และทำการฉลอง

๒.๑๗.๕ สร้างศาลากลางทางเสด็จพระราชดำเนินไปวัดพระพุทธบาท

การโปรดให้สร้างศาลา และขุดบ่อไว้ระหว่างทางเดินไปสู่วัดพระพุทธบาท สอดคล้องกับคตินิยมเรื่องนิพัทธกุศล ที่พระพุทธเจ้าทรงตอบปัญหาเทวดาว่า ทำอย่างไร บุญจึงจะเจริญแก่บุคคลทั้งกลางวันและกลางคืน

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

“มีพระบรมราชโองการให้ขุดบ่อ ทำศาลากลางทางเสด็จพระราชดำเนินไปวัดพระพุทธบาท ขณะดำเนินการได้รับการแนะนำจากสามเณรว่า ศาลา ๕ ห้อง ให้กันเสีย ๒ ห้อง คนจะได้อาศัยนอนได้ ไม่เป็นอันตรายสัตว์ป่ามารบกวน ช่างได้ทำตามคำแนะนำของสามเณร จึงพากันตั้งชื่อว่า ศาลาเจ้าเณร”^{๑๓๑}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

ในรัชกาลของพระเจ้าปราสาททอง พระองค์ได้เสด็จไปนมัสการพระพุทธบาทอยู่เนือง ๆ จึงทรงดำริสร้างศาลาที่พัก และบ่อน้ำไว้ระหว่างทางเสด็จพระราชดำเนิน

๒.๑๗.๖ พระราชทานเพลิงศพ

การพระราชทานเพลิงพระศพในคราวครั้งนี้ สะท้อนให้เห็นคติความเชื่อเกี่ยวกับคุณไสยที่มีอยู่ในสังคมอย่างกว้างขวาง

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

“ลุดักราช ๙๙๗ ปีกุนศก (พ.ศ.๒๑๗๘) สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวเสด็จไปพระราชทานเพลิงศพพระเจ้าลูกเธอฝ่ายใน ณ วัดชัยวัฒนาราม ได้เนื้อในท้องเผาไม่ไหม้สงสัยว่าต้องคุณ ครั้งนั้นพระราชาราชภูริลือกันว่า จะให้ค้นตำรับตำราที่หมอผู้เฒ่าผู้แก่ ต่างคนกลัวความคิด บรรดาผู้มีตำรับความรู้วิชาการก็ทิ้งน้ำเสียสิ้น”^{๑๓๒}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

สิ่งที่มนุษย์ไม่เข้าใจ หรือไม่รู้ บางครั้งก็มักถูกยกให้เป็นเรื่องของคุณไสย หรือไม่ก็สิ่งศักดิ์สิทธิ์

^{๑๓๑} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๒๗๔.

^{๑๓๒} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๒๗๖.

๒.๑๗.๗ ประกอบพิธีลบศักราช

พิธีลบศักราช อาจจะมาจากความคติที่ว่า เมื่อจุลศักราชครบ ๑,๐๐๐ ปี จะเกิดกสิยุค จึงทรงดำริที่จะเสี่ยงบารมีลบศักราช เพื่อเป็นการแก้เคล็ดกลับร้ายให้กลายเป็นดี

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

(๑)

“จุลศักราช ๑๐๐๐ ปีขาลสัมฤทธิ์ศก (พ.ศ.๒๑๘๑) สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปรีกษาแก่เสนาพฤตมามาตย์ราชบุโรหิตทั้งหลายว่า บัดนี้จุลศักราชถ้วน ๑,๐๐๐ ปี การกสิยุคจะบังเกิดในภายหน้าทั่วประเทศธานีใหญ่น้อยเป็นอันมาก เราคิดว่าจะเสี่ยงบารมีลบศักราช บัดนี้ขาลสัมฤทธิ์ศกจะเอากุนเป็นสัมฤทธิ์ศกขึ้น ดิถีวารจันทร์เถลิงศก ให้กรุงประเทศธานีนิคมชนบททั้งปวง เป็นสุขไพศาลาสมบุญมัจจุทวาปรยุค”^{๑๓๓}

(๒)

“ตั้งพิธีไสยศาสตร์ ณ เขิงเขาสัตตภัณฑ์ทั้ง ๔ ทิศ รอบรายแดรสังข์ดุริยดนตรีปี่พาทย์ฆ้องชัยเกรียบัฒเทาะวักกาล แล้วเทียมชนิดพลตั้งกลาบาตรเป็นชั้น ๆ ออกมามากนัก และในจังหวัดไพชยนต์มหาปราสาท ก็รงจนาตกแต่งพระที่นั่งบัลลังก์อาสน์อันวิจิตรไว้เบญจราชกุกุธิภัณฑ์ เชิญพระพุทธปฏิมากรและพระไตรปิฎกธรรมมาตั้งเป็นประธาน นิมนต์พระสงฆ์ราชาคณะคามวาสีอรัญญวาสีมาสวดพระพุทธปริตรมหาหมงคลสูตรอันประเสริฐ”^{๑๓๔}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

(๑) พิธีลบศักราชพิจารณาจากพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ถือเป็นพิธีใหญ่ มีทั้งพราหมณ์และพุทธผสมกันไป แต่รายละเอียดการพิธีดูจะหนักไปทางพราหมณ์

(๒) พิธีลบศักราชดังกล่าวนี้ ไม่ได้รับการยอมรับจากประเทศเพื่อนบ้าน แม้จะทรงมีพระราชสาส์นส่งไปขอให้ใช้ศักราชใหม่นี้ แต่ก็ได้รับการปฏิเสธ

๒.๑๗.๘ สตสดกมหาทาน

ก่อนจะทรงกระทำสตสดกมหาทาน ได้ทรงช้างออกนอกเมือง วางพานทองสำหรับโปรยทานเสด็จถึงต้นกล้วยพฤษ์ต้นโต ก็ให้หยุด ให้เจ้าพนักงานโปรยหว่านทานระหว่างต้นกล้วยพฤษ์นั้น โดยทานโดยรอบพระนครเสร็จแล้วจึงเสด็จเข้าไปในพระนคร และกระทำสตสดกมหาทาน

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

^{๑๓๓} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๒๗๘.

^{๑๓๔} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๒๗๙.

“ในลำดับเดื่อนั้น สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศและราชพาหนะ กระทำสัตตกมหาทานแก่พราหมณ์ทวิชาติ และยากฉวนิกทั้งปวง...และแต่งการออกสนาม มีมหรสพสมโภชตรีวาร เป็นมโหฬารอิการยิ่งนัก”^{๑๓๕}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

สัตตกมหาทานนี้ มีพรรณนาไว้ในคัมภีร์อรรถกถา ถือเป็นกรการทำทานที่ต้องใช้ทุนมาก เพราะของที่จะทำจะนับอย่างละ ๑๐๐ ๆ

๒.๑๗.๙ โหราทำนายว่าจะเกิดเพลิงไหม้วัง จึงขนของไปไว้ที่วัด

แสดงให้เห็นว่า โหราจารย์ บุโรหิตทั้งหลาย มีอิทธิพลต่อความเชื่อของคนในสังคมสมัยอยุธยา มาก ไม่เว้นแม้กระทั่งพระมหากษัตริย์

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

“โหราทำนายว่าจะเกิดไฟไหม้พระราชวัง จึงมิได้วางพระทัย ให้ขนของในพระราชวังออกไปอยู่วัดชัยวัฒนาราม---เกิดไฟผ่าลงที่เหมพระมหาปราสาทเพลิงลุกไหม้ถึง ๑๑๐ หลังคาเรือน”^{๑๓๖}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

เหม หมายถึง ทอง เข้าใจว่ายอดปราสาทจะมีทองเป็นเครื่องประดับอยู่ด้วย

สรุป ในรัชกาลสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๕ (พระเจ้าปราสาททอง) มีบันทึกเรื่องราวเกี่ยวข้องกับ พระพุทธศาสนาจำนวน ๑๐ เรื่อง ได้แก่ สมเด็จพระสังฆราชร่วมพิธีสถาปนาพระมหากษัตริย์, การฉลองวัดพระศรีสรรเพชญ์, การสถาปนาวัดชัยวัฒนาราม และวัดชุมพลนิกายาราม, การเสด็จนมัสการพระศรีสรรเพชญ์ วัดพระพุทธรบาท และการปฏิบัติต่อพระสงฆ์, การสร้างศาลาพักริมทางขึ้นวัดพระพุทธรบาท, การถวายพระเพลิงพระเจ้าลูกยาเธอที่วัดชัยวัฒนาราม, พิธีลบศักราช, การถวายสัตตกมหาทาน, และความเชื่อโหราทำนายจะเกิดเพลิงไหม้พระราชวัง

๒.๑๘ รัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๓ (สมเด็จพระนารายณ์)

สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๓ (สมเด็จพระนารายณ์) เป็นกษัตริย์องค์ที่ ๒๗ แห่งกรุงศรีอยุธยา ทรงดำรงอยู่ในสิริราชสมบัติระหว่าง พ.ศ. ๒๑๙๙-๒๒๒๕ รวมระยะเวลา ๒๖ ปี ระหว่างนี้มีเหตุการณ์เกี่ยวกับ พระพุทธศาสนาดังรายละเอียดตามลำดับต่อไปนี้

๒.๑๘.๑ พิธีกรรมเกี่ยวกับการพระศพ

^{๑๓๕} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๒๘๐.

^{๑๓๖} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๒๘๒.

พิธีศพของพระมหากษัตริย์ หรือเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ในบ้านเมือง มักนิยมนิมนต์พระสงฆ์ทั้งฝ่ายคามวาสี อรัญวาสีจำนวนมาก ๆ มาประกอบพิธี จากหลักฐานพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ถ้าเป็นพระศพของพระมหากษัตริย์ มักจะนับเริ่มต้นที่ ๑๐,๐๐๐ รูป เจ้านายชั้นผู้เริ่มต้นที่ ๕,๐๐๐ รูป

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

“นิมนต์พระสงฆ์สบสังฆวาส ๑๐,๐๐๐ ถวายทักษิณาทานบูชาพระสงฆ์ทั้งปวงโดยบูรณราชประเพณีพระมหากษัตริย์ราชเจ้าแต่ก่อน จึงพระบาทสมเด็จพระบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว ก็ถวายพระเพลิงแล้วให้รับพระอัฐิธาตุเข้ามาไว้ ณ วัดพระศรีสรรเพชญ์ นิมนต์พระสงฆ์สดับปกรณ์แล้วก็บรรจ้อัฐิธาตุ^{๑๓๗}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

(๑) สบสังฆวาส หมายถึง ทั้งคามวาสีและอรัญวาสี

(๒) ก่อนนำอัฐิไปบรรจุ มักมีธรรมเนียมสวดมาติกาอีกครั้ง

๒.๑๘.๒ การหล่อรูปเคารพ

ในรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์ จะเห็นภาพคติความเชื่อของพราหมณ์เข้ามามีบทบาทสำคัญต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ค่อนข้างจะชัดเจน ทำนองเดียวกับพระพุทธรูป เช่น การทรงโปรดให้หล่อทั้งรูปพระอิศวร พระพิฆเนศ พระเทวกรรม และพระพุทธรูป เป็นต้น

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

(๑)

“เดือนยี่ปีวอก พ.ศ.๒๑๙๙ บำเพ็ญพระราชกุศลนานาประการ และให้หล่อรูปพระอิศวรเป็นเจ้ายืน สูงคอกคี่มีเศษพระองค์หนึ่ง รูปพระชีวาทิศยยืนสูงคอกมีเศษพระองค์หนึ่ง รูปมหาวิเคนศวรพระองค์หนึ่ง รูปพระจันทรธรณีพระองค์หนึ่ง และรูปพระเจ้าทั้งสี่พระองค์นี้ สวมด้วยทองนพคุณและเครื่องอาภรณ์ประดับนั้นถมราชาวดี ประดับแหวนทุกพระองค์ไว้บูชาสำหรับการพระราชพิธี^{๑๓๘}

“ปีวอก พ.ศ.๒๑๙๙ นั้น ตรัสให้หล่อรูปพระเทวกรรม สูงประมาณคอกมีเศษพระองค์หนึ่ง สวมทองเครื่องอาภรณ์ประดับแหวนถมราชาวดี

(๒)

“พ.ศ.๒๒๐๐ ตรัสให้หล่อพระเทวกรรมทองยืนสูงคอกหนึ่งหุ้มด้วยทองเหนือ”^{๑๓๙}

(๓)

“ประกอบด้วยครีธาให้สถาปนาพระพุทธรูปปฏิมาห้ามสมุทรพระองค์หนึ่งหุ้มทอง และทรงอาภรณ์ประดับด้วยแหวนอันมีค่า ทรงพระนามสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ พระองค์สูง ๔ คอกคี่มีเศษทั้ง

^{๑๓๗} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๒๙๒.

^{๑๓๘} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๓๐๐.

^{๑๓๙} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๓๐๒.

ฐาน แล้วก็ทรงพระราชศรัทธาตรัสให้สถาปนาพระพุทธปฏิมาพระองค์หนึ่ง หล่อด้วยทองคำหนักทั้งแท่ง ทรงพระนามสมเด็จพระบรมไตรภพนาถห้ามสมุทร”^{๑๔๐}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

(๑) สะท้อนให้เห็นว่า สมเด็จพระนารายณ์ทรงนับถือเทพต่าง ๆ ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ด้วย

(๒) พระบรมไตรโลกนาถ และสมเด็จพระบรมไตรภพนาถเป็นพระพุทธรูปทรงอาภรณ์แบบ กษัตริย์หรือแบบจักรพรรดิ ได้รับคติมาจากมหายาน

๒.๑๘.๓ สังฆราชกัมพูชามาขอพึ่งพระบรมโพธิสมภาร

เกียรติศัพท์ของสมเด็จพระนารายณ์ได้แผ่ขยายไปถึงเมืองอื่น ๆ ในพระราชพงศาวดารได้ระบุถึงเมือง หรือผู้ปกครองเมืองเวลานั้น ได้เข้ามาขอพึ่งพระบรมโพธิสมภาร หรือสวามิภักดิ์ เช่น กัมพูชา, มะรือลา, พระยาตากศุภา, นางพระยาอาแจ เมืองมชลิปตำ, ญานมหมัด, พระยาแสนหลวงเมืองเชียงใหม่ เป็นต้น

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

“สังฆราชสุคนธ์อันเป็นญาติสมัครพรรคพวกด้วยนักจันทกัณฑ์ด้วยนักนี้ และนักวรอุทัย และนักอำผู้หลาน ทั้งนี้หาที่พำนักไม่ได้ ก็นำสมัครพรรคพวกทั้งหลายมาสู่พระราชสมภาร ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานเครื่องอุปโภคบริโภคทั้งปวงแก่สังฆราชสุคนธ์ และญาติสมัครพรรคพวกทั้งปวง ซึ่งมาสู่พระราชสมภารนั้น ได้รับพระราชทานโดยอันดับถ้วนทั้งปวง และให้สังฆราชสุคนธ์อยู่อารามวัดพระนอน”^{๑๔๑}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

ช่วงนี้กัมพูชามีศึกสงคราม ภายใน ทำให้มีการอพยพของชาวกัมพูชามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร

๒.๑๘.๔ การเสียดายต่อหน้าพระพุทธสิหิงค์

จีนฮ่อยกพลมาตีเมืองเชียงใหม่ พระเจ้าเชียงใหม่ประเมินกำลังแล้วเห็นว่าจะสู้ไม่ไหว จึงแสวงหาพันธมิตร และยอมสวามิภักดิ์หากเจ้าเมืองใดสามารถช่วยเหลือกู้กูลในยามนี้ได้ เบื้องต้นจึงได้กระทำการเสียดายต่อหน้าพระพุทธสิหิงค์ ให้พระพุทธสิหิงค์ได้ช่วยชี้ทาง

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

^{๑๔๐} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๓๐๓.

^{๑๔๑} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๓๐๓.

“ชาวจีนฮ่อยกักรี้พลมาจะล้อมเอาเมืองเชียงใหม่ และพระยาแสนหลวง และชาวเมืองเชียงใหม่ทั้งปวงหาที่พึ่งพำนักไม่ได้ จึงเสียดายในพระอารามพระพุทธสิหิงค์ซึ่งอยู่ ณ เมืองเชียงใหม่นั้น ว่าถ้าประเทศใดจะเป็นที่พึ่งพำนักได้ไซ้ร้ ขอพระพุทธเจ้าสำแดงให้เห็นประจักษ์ และพระพุทธสิหิงค์นั้นก็บ้ายพระพักตร์มายังกรุงเทพพระมหานคร^{๑๔๒}”

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

ในสถานการณ์คับขัน คนเรามากนึกถึงสิ่งศักดิ์ที่ตนเคารพศรัทธา และมักตามมาด้วยการบนบานศาลกล่าว

๒.๑๘.๕ การใช้พระเป็นทูตถือสาส์น

การใช้พระสงฆ์เป็นทูตสังเกตการณ์ทัพของข้าศึก แม้จะไม่ใช่กิจของสงฆ์โดยตรง แต่ในคราวบ้านเมืองตกอยู่ในสถานการณ์คับขัน ท่านก็ไม่ได้เกี่ยง เมื่อคราวทัพหลวงขึ้นไปยังเมืองเชียงใหม่ เจ้าเมืองเชียงใหม่ก็ใช้วิธีนี้เพื่อยับยั้ง หรือถ่วงเวลารอกองทัพจากพม่าหนุนมาช่วย

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

“เมืองลำพูนและเมืองเชียงใหม่คิดอุบายล่อลวงหน่วงกองทัพไทยไว้จะให้ตั้งข้างล่าง จะได้คิดกระทำการป้องกันเมืองลำพูน เมืองเชียงใหม่ไว้ทำกองทัพพม่าจะได้มาช่วยทัน จึงนิมนต์พระสงฆ์ผู้เป็นปราชญ์ฉลาดเจรจา ๔ รูป ให้ถือหนังสือไปหากองทัพไทย”^{๑๔๓}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

การใช้พระสงฆ์เป็นทูตในลักษณะนี้เช่นนี้ มีให้เห็นบ่อยครั้ง เมื่อครั้งพม่ายกทัพมาถึงเมืองพิษณุโลก เจ้าเมืองพิษณุโลกก็ทำกระทำในลักษณะเดียวกัน และเมื่อทัพพม่ายกมาถึงศรีอยุธยา พระมหากษัตริย์ไทยในสมัยนั้นก็กระทำในลักษณะเดียวกัน

๒.๑๘.๖ เสด็จสักการะพระพุทธชินราช และพระชินสีห์ที่เมืองพิษณุโลก

พระพุทธชินราช และพระพุทธชินสีห์ เป็นพระคู่บ้านคู่เมืองพิษณุโลกมาทุกยุคทุกสมัย พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาระบุถึงการเสด็จพระราชดำเนินไปนมัสการ และการจัดให้มีกรมทรสพสมโภชหลายรัชกาล

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

^{๑๔๒} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๓๐๖.

^{๑๔๓} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๓๑๔.

“วันอาทิตย์ แรม ๓ ค่ำ เดือน ๑ ก็เสด็จด้วยเรือพระที่นั่งสมรรถไชยไปโดยทางชลมารค ลิปลิ่วจนถึงเมืองพระพิศณุโลก และตั้งตำหนักตำบลช่องตา แลถวายสักการบูชาพระชินราชพระชินสีห์ และถวายพุทธสมโภชด้วยการมหรศพสามวัน”^{๑๔๔}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

ถ้าถือเอาตามนัยนี้ การจัดให้มีการมหรสพอย่างใดอย่างหนึ่ง ถือเป็นอามิสบูชา และมีธรรมเนียมปฏิบัติให้เห็นอยู่เนื่อง ๆ

๒.๑๘.๗ มีคนมีวิชาชำนาญในพระกรรมฐาน

หลักฐานจากพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา สะท้อนข้อเท็จจริงว่า มีการใช้วิชา กัมมัฏฐาน โดยเฉพาะกสิณมาใช้เพื่อประโยชน์ในทางวิชาอาคม กระทำในสิ่งที่คนปกติทั่วไปไม่สามารถทำได้ ผู้ได้วิชาเหล่านี้ จะเป็นที่ยกย่องของคนในสังคม ในการเยือนฝรั่งเศสครั้งแรก จึงมีการประกาศหาตัวบุคคลผู้มีลักษณะดังกล่าวเพื่อดูแลคุ้มครองคณะที่จะเดินทางไป

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

“นายปานกราบทูลพระกรุณารับอาสาจะไปเมืองฝรั่งเศสสืบให้ได้ราชการตามรับสั่ง แล้วออกมาจัดแจงการทั้งปวงในกำปั่น ให้เที่ยวหาคนดีมีวิชาก็ได้อาจารย์คนหนึ่ง ได้เรียนในพระกรรมฐาน ชำนาญในกระสุนแล้วรู้วิชามาก”^{๑๔๕}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

(๑) การใช้วิชาพระกรรมฐานเป็นเครื่องมือในการทำกิจที่อยู่เหนือวิสัยธรรมดา มีให้เห็นอยู่เนื่อง ๆ トラบเท่าปัจจุบัน

(๒) ฉบับพระราชหัตถเลขาระบุว่าท่านใช้วาโยกสิณช่วยเรือให้พ้นจากวังน้ำวนใหญ่

(๓) รัชสมัยของพระนารายณ์ ทรงชูปะเลียงทหารดีที่มีวิชาลักษณะอย่างนี้ไว้มาก

๒.๑๘.๘ การลาสิกขาของพระภิกษุสามเณรเพื่อรับราชการ

ในสมัยกรุงศรีอยุธยา มีหลักฐานเรื่องการส่งเสริมให้พระภิกษุสามเณรลาสิกขาเพื่อรับราชการ โดยผู้ที่เป็นต้นคิดเรื่องนี้คือเจ้าพระยาวิไชยเณทร์ ซึ่งเป็นขุนนางต่างชาติที่ได้เติบโตในราชสำนักเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

“เจ้าพระยาวิไชยเณทร์เอาใจใส่ในราชกิจเปนอันมาก และสีกเอาภิกษุสามเณรมากระทำราชการครั้งนั้นก็มาก”^{๑๔๖}

^{๑๔๔} พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒, หน้า ๔๖.

^{๑๔๕} พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒, หน้า ๖๑.

^{๑๔๖} พระราชพงษาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา ภาค ๒, หน้า ๑๐๓.

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

เจ้าพระยาวิไชยเณทร์เป็นชาวต่างชาติ แต่ส่งเสริมให้พระภิกษุสามเณรลาสิกขามารับราชการ ทำให้เป็นที่ฟังเลื่องเกรงว่าจะกระทบต่อพระศาสนา

๒.๑๘.๙ เสด็จนมัสการพระพุทธบาทเป็นประจำทุกปี ทั้งยังทรงให้ปฏิสังขรณ์มณฑป

การเสด็จนมัสการพระพุทธบาท กระทำเป็นประจำเพ็ญมาหลายชั่วรัชกาล สมเด็จพระนารายณ์ก็ทรงมีความเลื่อมใส และมีกจะเสด็จนมัสการ บางปีโปรดให้มีการบูรณปฏิสังขรณ์ และโปรดให้มีการมหรสพสมโภช

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

“ครั้งนั้น พระบาทบรมนารถบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว เสด็จทรงพระราชดำเนินขึ้นไปนมัสการพระพุทธบาททุกปี ๆ มิได้ขาด แลเสด็จประทับอยู่ ณ พระราชนิเวศธารเกษม ทรงพระกรุณาให้เล่นการมหรสพถวายพระพุทธสมโภชสามวันตามโบราณราชประเพณี...แล้วทรงพระกรุณาให้ปฏิสังขรณ์พระมรรฎป (มณฑป-ผู้วิจัย) พระพุทธบาทที่ชำรุดปรักนั้นแล้วเสร็จ และพระองค์บำเพ็ญพระราชกุศลเป็นสาสนูปประถัมภกโดยอเนกนุประการ”^{๑๔๗}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

แสดงถึงพระราชกิจ และพระราชศรัทธาที่มีต่อพระพุทธศาสนา

สรุป ในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๓ (สมเด็จพระนารายณ์) มีบันทึกเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ๑๐ เรื่อง ได้แก่ การพระราชพิธีพระศพเจ้านายชั้นผู้ใหญ่, การหล่อรูปเคารพในศาสนาพราหมณ์, การหล่อพระบรมไตรโลกนาถ, สังฆราชกัมพูชามาขอพึ่งพระบรมโพธิสมภาร, การทำพิธีเสวยทวยต่อหน้าพระพุทธชินราช และพระพุทธสิหิงค์, การใช้พระเป็นทูต, การใช้วิชาพระกัมมัฏฐานเพื่อประโยชน์แก่บ้านเมือง, พระภิกษุสามเณรลาสิกขาเข้ารับราชการ, และ การเสด็จพระราชดำเนินไปนมัสการพระพุทธบาทเป็นประจำทุกปี

๒.๑๙ รัชกาลสมเด็จพระมหาบุรุษ (สมเด็จพระเพทราชา)

สมเด็จพระมหาบุรุษ (สมเด็จพระเพทราชา) เป็นกษัตริย์องค์ที่ ๒๘ แห่งกรุงศรีอยุธยา ทรงดำรงอยู่ในสิริราชสมบัติระหว่าง พ.ศ. ๒๒๒๕-๒๒๔๐ รวมระยะเวลา ๑๕ ปีเศษ ระหว่างนี้มีเหตุการณ์เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาดังรายละเอียดตามลำดับต่อไปนี้

๒.๑๙.๑ สถาปนาวัดบรมพุทธาราม วัดพระยาแมน

^{๑๔๗} พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา ภาค ๒, หน้า ๑๓๙.

สมเด็จพระเทพราชาทรงสถาปนาวัดบรมพุทธานุวาสขึ้นเมื่อ พ.ศ.๒๒๓๒ มีฐานะเป็นอารามหลวงฝ่ายคามวาสี ส่วนวัดพระยาแมน ไม่ปรากฏนามผู้สร้าง และสร้างในรัชกาลใด ถือเป็นวัดสำคัญวัดหนึ่ง เพราะเป็นวัดที่สมเด็จพระเทพราชาเสด็จออกผนวชก่อนที่จะได้ขึ้นครองราชย์

สมเด็จพระเทพราชา เมื่อครั้งผนวชอยู่ เคยได้รับการพยากรณ์จากพระอธิการวัดพระยาแมนว่าภายภาคหน้าจะได้ขึ้นครองราชย์ เมื่อได้ขึ้นครองราชย์ จึงได้ระลึกถึงบุญคุณของอาจารย์ จึงได้อุปถัมภ์วัดแห่งนี้เป็นพิเศษหลายประการ เช่น ตั้งพระราชกัลปนาส่วนถวายพระอาราม สถาปนาพระอาจารย์เป็นพระราชาคณะ

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

(๑)

“ฝ่ายสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระราชดำริว่า บ้านป่าตองเป็นที่ลึกราวชมงามมงคลสถานควรอาตมจักสถาปนาเป็นพระอาราม จึงดำรัสสั่งให้สถาปนาร้างกำแพงแก้ว พระอุโบสถ วิหาร การเปรียญ เสนาสนกุฎี ดำรัสสั่งให้หมื่นจันทราชช่างเคลือบ ให้เคลือบกระเบื้องสีเหลืองมุงหลังคาพระอุโบสถ วิหาร การเปรียญ จึงถวายพระนามอารามชื่อวัดบรมพุทธานุวาส เจ้าอธิการซึ่งให้นิมนต์เข้ามาอยู่นั้น ตั้งให้เป็นพระราชาคณะชื่อพระญาณสมโพธิ ทรงพระราชอุทิศเป็นพระรัตนตรัยบูชา พระราชกัลปนาส่วนถวายขึ้นแก่พระอารามนั้นเป็นอันมาก ครั้นเสร็จตั้งสมโภชฉลอง ๓ วัน ๓ คืน”^{๑๔๘}

(๒)

“ศักราช ๑๐๕๖ ปีจอฉอก (พ.ศ.๒๒๓๗) สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริเป็นมูลธรรมกตัญญูภาพถึงคุณานุคุณพระอาจารย์วัดพระยาแมนว่า ตั้งแต่ครั้งอาตมาอุปสมบทเป็นภิกษุภาวะอยู่ในอารามนั้น พระอาจารย์ได้สั่งสอนพระศาสนาพรหมจรรย์เป็นอันมาก ประการหนึ่งก็ได้ทำนายเราไว้ว่า จะได้ผ่านสมบัติเอกราช...แล้วมีพระราชบิดาบริหารดำรัสสั่งให้สถาปนาพระอุโบสถ วิหาร การเปรียญ เสนาสนกุฎี ขจิตจรณาเป็นสามิทานแล้ว ทรงพระราชอุทิศถวายจตุปัจจัยแก่พระอาจารย์ และพระสงฆ์สำหรับพระอารามเป็นอันมาก ครั้นเสร็จสมโภชฉลอง ๗ วัน ๗ คืน”^{๑๔๙}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

(๑) ฉบับพระราชหัตถเลขาว่า บ้านหลวง ตำบลป่าตอง^{๑๕๐}

(๒) วัดพระบรมพุทธานุวาส เป็นวัดฝ่ายคามวาสี

(๓) ฉบับพระราชหัตถเลขาว่า การสร้างอารามนั้นใช้เวลา ๓ ปีกว่าจึงสำเร็จ

๒.๑๙.๒ พระราชพิธีพระบรมศพสมเด็จพระนารายณ์

^{๑๔๘} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๓๑๙.

^{๑๔๙} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๓๒๑.

^{๑๕๐} พระราชพงษาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา ภาค ๒, หน้า ๑๐๓.

สมเด็จพระเทพราชา ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพของสมเด็จพระนารายณ์อย่างสมพระเกียรติ มีการเล่นมหรสพถวายทั้ง ๗ วัน ๗ คืน ครั้นถวายพระเพลิงเสร็จแล้วก็นำพระอังคารไปลอยน้ำ

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

“มีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งเจ้าพนักงานให้แต่งการพระบรมศพสมเด็จพระนารายณ์เป็นเจ้า พระเมรุราชใหญ่สูง ๒ เส้น ชื่อ ๘ วา พระเมรุทิศ พระเมรุแขกชื่อ ๕ วา ให้อั้งการประกอบแก้วกาญจนารจนาแนมแกมกระสันรุ่งเรืองอร่ามโรภาศ สำหรับชัตติยราชประเพณี แล้วจึงให้เชิญพระโกศทองคำ ซึ่งใส่พระบรมศพลุ่มหาพิชัยราชรถลงกตอปรด้วยสุพรรณมาศมณีศรี...ครั้นได้มหุติวารชฤกษ์ดีดดีอิ้งอินทเพริช้องชัย ตั้งแต่สังข์เสียงพิณพาทย์ก็ก๊กก้อง เสียงคนนางก็ร้องรำโคกาลัย ละห้อยทวนครวญวิลาปราพันต่าง ๆ ก็เคลื่อนมหาพิชัยราชรถไปสู่พระเมรุยังหน้าพระศพ มีเครื่องเล่นสมโภชพร้อมทั้ง ๗ วัน ๗ คืน พระสงฆ์สดับปกรณ์เสร็จ ถวายพระเพลิงแล้วอัญเชิญพระอัฐิเข้าสู่พระโกศ เชิญมาไว้โดยที่อันสมควร จึงแห่พระอังคารไปลอยยังกระแสน้ำทุกถาราว”^{๑๕๑}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

(๑) คดีพระสงฆ์สดับปกรณ์ บรรจ้อัฐิ ลอยพระอังคาร มีมาตราប់เท่าปัจจุบัน

(๒) งานศพบางแห่งมีการนำมหรสพมาเล่นด้วย เข้าใจว่าน่าจะถือคติจากงานศพเจ้านาย

ชั้นผู้ใหญ่

สรุป ในรัชกาลสมเด็จพระมหาบุรุษ (สมเด็จพระเทพราชา) มีบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ๓ เรื่อง ได้แก่ การสถาปนาวัดบรมพุทธาราม, การสถาปนาวัดพระยาแมน, และคตินิยมเกี่ยวกับการพิธีศพ

๒.๒๐ รัชกาลสมเด็จพระสรรเพชที่ ๘ (สมเด็จพระเจ้าเสือ)

สมเด็จพระสรรเพชที่ ๘ (สมเด็จพระเจ้าเสือ) เป็นกษัตริย์องค์ที่ ๒๙ แห่งกรุงศรีอยุธยา ทรงดำรงอยู่ในสิริราชสมบัติระหว่าง พ.ศ.๒๒๔๐-๒๒๔๙ รวมระยะเวลา ๙ ปี ระหว่างนี้มีเหตุการณ์เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาดังรายละเอียดตามลำดับต่อไปนี้

๒.๒๐.๑ การพิธีพระบรมศพ

พระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระศพในสมัยพระเจ้าเสือ มีหลักฐานระบุไว้ในพงศาวดารจำนวน ๑ ครั้ง ได้แก่การพระราชทานเพลิงพระบรมศพพระเทพราชา กษัตริย์องค์ที่ ๒๘ แห่งกรุงศรีอยุธยา ทำเนียบการพระราชพิธีถวายพระเพลิง ถือคติตามโบราณราชประเพณีทุกประการ

^{๑๕๑} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๓๑๙.

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

“ณ เดือน ๕ ปีมะแมตรีศก ศักราช ๑๐๖๓ (พ.ศ.๒๒๔๔) จึงให้เชิญพระบรมศพขึ้นบนพระมหาพิชัยราชรถ แห่แห่นเป็นกระบวนไปเข้าพระเมรุมาศ มีการมหรสพและพระสงฆ์ ๑๐,๐๐๐ สดับปกรณ์คำรบ ๓ วันตามอย่างทุกครั้ง แล้วถวายพระเพลิง เชิญพระอัฐิโกศน้อยแห่เป็นกระบวนเข้ามาบรรจุไว้ท้ายจรณะนำพระวิหารใหญ่วัดพระศรีสรรเพชญ์ แล้วสมเด็จพระพันปีหลวงมีครุภักดิ์แก่อยู่ก็ขึ้นไปตามด้วย จึงไปตลอด ณ โปธิ์ทับช้าง เอรากขึ้นไปฝังไว้ ณ โปธิ์ทับช้าง ครั้นเสด็จขึ้นราชาภิเษกแล้ว จึงทรงพระกรุณาสั่งให้อัครเสนา ให้กะเกณฑ์คนไปสร้างวัด ณ โปธิ์ทับช้าง”^{๑๕๒}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

- (๑) งานศพเจ้านายชั้นสูงนิยมให้มีการเล่นมหรสพ และประกอบพิธียิ่งใหญ่
- (๒) วัดโปธิ์ทับช้าง หรือโปธิ์ประทับช้าง ปัจจุบันอยู่ในจังหวัดพิจิตร
- (๓) ทรงพระราชอุทิศถวายเลขเข้าพระไว้สำหรับอุปัฏฐากพระอาราม ๒๐๐ คริว และถวายพระกลัปนาขึ้นแก่พระอารามตามธรรมเนียม

๒.๒๐.๒ การเสด็จพระราชดำเนินไปนมัสการพระพุทธบาท

ในรัชกาลของสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๘ (พระเจ้าเสือ) มีการเสด็จไปนมัสการพระพุทธบาท ทรงรำพระแสงดาบถวายเป็นพุทธบูชา โปรดให้มีการมหรสพสมโภช และถวายการบูชาพระพุทธบาทด้วยวิธีการต่าง ๆ ตามประเพณีที่เคยทำมาในรัชกาลก่อน ๆ

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

(๑)

“สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวจึงมีพระราชโองการดำรัสสั่งสมุหนายก ให้เจ้าพนักงานเตรียมช้าง ม้า โค เกวียน และการสมโภช จะไปนมัสการพระพุทธบาท ครั้น ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๓ แรม ๕ ค่ำ ปีชาลนพคก เพลาคี่ ๑๑ ทุ่ม สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเรือพระที่นั่งกิ่ง เรือพยุหยาตราขาละอองทั้งปวงพร้อมตามอย่าง”^{๑๕๓}

(๒)

“สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวก็ทรงขับพระคชาธารมาเถลิงตรงหน้าลานพระเจ้า ทรงรำพระแสง ๓ เที้ยวเป็นพุทธบูชาแล้ว ตรัสเรียกนายช่างเข้ามามัดพานบูชาพระพุทธบาทลายลักษณ์เจ้าถ้วน ๓ กลับ แล้วยอพระกรประชุมที่คันทน์สโธธานกับพระเศียร กราบถวายนมัสการลงเหนือตระพองพระคชาธาร ถวายวันทนาประณามแล้วก็ขับพระคชาธารไปสู่พระตำหนักธารเกษม”^{๑๕๔}

^{๑๕๒} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๓๔๓.

^{๑๕๓} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๓๒๔.

^{๑๕๔} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๓๒๔-๓๒๕.

(๓)

“ฝ่ายสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มีพระราชโองการดำรัสสั่งให้เจ้าพนักงานทำราชวิถีทางเสด็จ แต่พระตำหนักธารเกษมจนถึงลานพระพุทธรบาท ให้ปราศจากหลักต่อลุ่มดอน แล้วให้เอาน้ำประพรมทูปติมิ ให้ฝั่งฝุ่นละอองฟุ้งขึ้นได้ กรมพระนครบาลกับขุนโขลกก็ทำตามรับสั่ง ครั้นเพลามาเข้าให้เครื่องเล่นสรรพสิ่ง กรม สมโภชขึ้นพร้อมกันถวายเป็นพุทธานุชา”^{๑๕๕}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

(๑) การเสด็จพระราชดำเนินไปนมัสการพระพุทธรบาทในครั้งนี้ ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล ถวายเป็นพุทธานุชาหลายประการด้วยพระองค์เอง เช่น ทรงจุดเทียนมาศแจ่มดวงผกา ธาดอกไม้เพลิง พลู ประทัด พะเนียงน้อยใหญ่ รวมถึงการรำพระแสงถวาย

(๒) การเสด็จไปครั้งนี้ โปรดให้มีการสมโภชพระพุทธรบาทเป็นเวลา ๗ วัน ๗ คืน จึงเสด็จพระราชดำเนินกลับพระนคร

๒.๒๐.๓ ตรีศน้อยราชบุตรผนวช ๕ พรรษา จึงลาผนวชเพื่อศึกษาศิลปศาสตร์ช่างม้าสรรพยุทธ

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

“ครั้งเมื่อปีมโหรีทศกนั้น ตรีศน้อยราชบุตรพระชนมได้คาร์บ ๑๓ ก็ให้กระทำมหายามงคล พิธีโสกันต์พระราชบุตร ครั้นโสกันต์แล้ว จึงให้ผนวชเป็นสามเณรอยู่ในสำนักพระพุทธรโฆษาจารย์ราชาคณะ และตรีศน้อยนั้นทรงพระสติปัญญาเป็นอันมาก ประพฤติพรหมจรรย์เป็นอันดี และทรงเรียนพระปริยัติไตรปิฎกธรรมและคัมภีร์เลขยันต์มนตรคาถาสรรพวิทยาคุณต่าง ๆ”^{๑๕๖}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

(๑) นับเป็นธรรมเนียมการบวชเรียนที่สืบทอดมาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน

(๒) ตรีศน้อยเมื่อลาผนวช ทรงศึกษาเล่านี้สรรพวิชาต่าง ๆ แล้ว พระชนมายุครบ ก็ได้อุปสมบทอีกครั้ง

๒.๒๐.๔ วัดโคกพระยาถูกใช้เป็นสถานที่ประหารชีวิต

ตรีศน้อยเป็นที่รักใคร่ของประชาชน ยามเสด็จออกทรงม้า ณ ท้องสนามหน้าพระที่นั่งจักรพรรดิ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอทั้งสองพระองค์เห็นประชาชนแสดงความรักต่อตรีศน้อยเช่นนั้นก็เกรงว่า ภายภาคหน้าถ้าปล่อยไว้ก็อาจจะได้เป็นใหญ่ จึงถูกได้วางแผนสังหารตรีศน้อยเสียด้วยพระราชโองการปลอม

^{๑๕๕} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๓๒๕.

^{๑๕๖} พระราชพงษาวดาร ฉบับพระราชหัดถเลขา ภาค ๒, หน้า ๑๗๕.

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

“ลวงตร์น้อยด้วยราชโองการมาสังหารด้วยท่อนจันทร์ แล้วเชิญศพไปเสีย ณ วัดโคกพระยา”^{๑๕๗}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

ความในเรื่องนี้ต้องการนำเสนอข้อเท็จจริงอย่างที่เคยเสนอไปแล้วเบื้องต้นคือ การใช้วัดเป็นสถานที่ในการสำเร็จโทษกษัตริย์ หรือเชื้อพระวงศ์ในสมัยต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง วัดโคกพระยา ถือเป็นวัดที่ปรากฏชื่อเกือบทุกครั้งที่มีการลักขโมยอย่างนี้

๒.๒๐.๕ ฟ้าผ่ายอดพระมณฑปพระสุมงคลบพิตร

เกิดฟ้าผ่ายอดมณฑปพระสุมงคลบพิตร ทำให้เพลิงลุกไหม้ส่วนด้านบนพังลงมาถูกเศียรพระหักตกลงมา เหตุการณ์ครั้งนี้เป็นเหตุให้ทรงพิโรธถึงกับสั่งจำพระเจ้าลูกเธอเป็นระยะเวลา ๓ เดือน

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

(๑)

“ครั้น ณ ปีระกาตรีศก ศักราช ๑๐๖๕ (พ.ศ.๒๒๔๖) ไฟฟ้าลงติดยอดมณฑปพระวิหารสุมงคลบพิตร ใหม้เครื่องบนไหม้ลง ถูกพระเศียรหักเพียงพระคอ ตกลงมาตั้งอยู่ ณ พื้นพระวิหาร”^{๑๕๘}

(๒)

“ในปีมะเมียจัตวาศกนั้น ทรงพระกรุณาให้ช่างต่ออย่างพระมรรูปพระพุทธรูป ให้มียอดห้ายอด ให้ย่อเก็จมีบันแถลงแลยอดแทรกด้วย นายช่างต่ออย่างแล้วเอาเข้าทูลถวาย จึงมีพระราชดำรัสสั่งให้ปรุเครื่องบนพระมรรูปตามอย่างนั้นเสร็จ จึงเสร็จพระราชดำเนินโดยขบวนพยุหยาตราชลมารค สกลมารค ขึ้นไปนมัสการพระพุทธรูปตามอย่างพระราชประเพณีมาแต่ก่อน”^{๑๕๙}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

(๑) ทรงให้ช่างรื้อสร้างใหม่ แปลงเป็นพระมหาวิหาร เสร็จแล้วจึงให้มีการฉลอง ๓ วัน และทำบุญกับพระสงฆ์หมู่มา

(๒) พระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ที่ทะนุบำรุงพระพุทธศาสนา และทรงบำเพ็ญพระราชกุศลอยู่เนื่อง ๆ

(๓) ในรัชสมัยของพระองค์ ได้เสด็จไปนมัสการพระพุทธรูปเป็นประจำทุกปี บางครั้ง ก็โปรดให้มีมหรสพสมโภชติดต่อกันหลายวัน

^{๑๕๗} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๓๔๔.

^{๑๕๘} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๓๔๔.

^{๑๕๙} พระราชพงษาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา ภาค ๒, หน้า ๑๗๗.

สรุป ในรัชกาลสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๘ (สมเด็จพระเจ้าเสือ) มีบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับ พระพุทธศาสนา ๕ เรื่อง ได้แก่ ทำเนียบการพระราชพิธีพระบรมศพ และทรงสร้างวัดโพธิ์ทับช้างเป็น อนุสรณ์การประสูติ, ตรัสน้อยผนวช ๕ พรรษา, การใช้วัดโคกพระยาเป็นที่ประหารชีวิต, ฟาฬายอดมณฑป พระสมุทคลบพิตร และการปฏิสังขรณ์, และการเสด็จนมัสการพระพุทธบาท และสมโภชพระพุทธบาท

๒.๒๑ รัชกาลสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๙ (สมเด็จพระเจ้าท้ายสระ)

รัชกาลสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๙ (สมเด็จพระเจ้าท้ายสระ) เป็นกษัตริย์องค์ที่ ๓๐ แห่งกรุงศรีอยุธยา ทรงดำรงอยู่ในสิริราชสมบัติระหว่าง พ.ศ.๒๒๕๒-๒๒๗๕ รวมระยะเวลา ๒๔ ปี ระหว่างนี้มี เหตุการณ์เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาดังรายละเอียดตามลำดับต่อไปนี้

๒.๒๑.๑ การจัดการพระบรมศพของพระมหากษัตริย์

รายละเอียดของพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ ทำให้เห็นถึงคตินิยมหลาย ประการในสังคมไทยสมัยอยุธยา และสะท้อนมาถึงปัจจุบัน เช่น การแห่อัฐิไปบรรจุไว้ในศาสนสถานมีวิหาร หรือเจดีย์ เป็นต้น

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

(๑)

“ครั้น ณ วันพฤหัสบดี ปีฉลู คักราช ๑๐๖๘ (พ.ศ.๒๒๔๙) ให้เชิญพระบรมโกศขึ้นบนพระ มหาพิชัยราชรถแล้ว เสนอพฤตมาตย์ราชบุโรหิตสพพร้อมแห่แห่นพระบรมศพ ไปตามรถยาราชวัดเข้าสู่ พระเมรุมาศให้ตั้งทานต้นกล้วยพฤกษ์ มีการมหรสพ พระสงฆ์สดับปกรณ์ ๑๐,๐๐๐ คัมภีร์ ๓ วัน แล้วถวาย พระเพลิง ครั้นดับพระเพลิงแล้ว จึงนิมนต์พระสงฆ์สดับปกรณ์อีก ๑๐๐ รูป เก็บพระอัฐิใส่พระโกศน้อย แห่ แห่นไปบรรจุไว้ท้ายจรณะนำพระวิหารใหญ่วัดพระศรีสรรเพชญ์ และพระมณฑปพระพุทธบาท ปิดทอง ประดับกระจกฝาผนังแล้ว เสด็จพระราชดำเนินขึ้นไปฉลองสมโภชพระพุทธบาท ๗ วัน พระสงฆ์ฉัน ๕๐๐ รูป ถวายจิวรงค์ละผืน และเครื่องไทยทานทุกรูป”^{๑๖๐}

(๒)

“ณ ปีเถาะ สมเด็จพระอัยกีเจ้า กรมพระเทพามาตย์เสด็จนิพพาน จึงมีพระราชโองการ ดำรัสเหนือเกล้า ฯ สั่งอัครมหาเสนาธิบดี ให้ทำพระเมรุมาศถวายพระเพลิง พระสงฆ์สดับปกรณ์ ๑๐,๐๐๐ ตามอย่างทุกครั้งแล้ว”^{๑๖๑}

(๓)

“เจ้ากรมหลวงโยธิตีพเสด็จนิพพาน ทรงพระกรุณาตำรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อม ให้ทำ พระเมรุมาศหน้าพระศพ ชื่อ ๕ วา ๒ คอก ครั้นทำการพระเมรุมาศสำเร็จแล้ว ให้เชิญพระศพขึ้นบนพระ

^{๑๖๐} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๓๔๗.

^{๑๖๑} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๓๔๘.

มหาวิชัยราชรถ แห่แห่นไปด้วยดุริยางคดนตรีแตรสังข์ฆ้องกลองไปยังพระเมรุมาศ และทิ้งทานต้นกล้วยพฤษภ และให้เล่นการมหรสพ พระสงฆ์สดับปกรณ์ ๑๐,๐๐๐ ค่ำรบ ๓ วัน แล้วถวายพระเพลิง ครั้นดับพระเพลิงแล้ว แจงพระรูป พระสงฆ์สดับปกรณ์อีก ๑๐๐ รูป เก็บพระอัฐิใส่พระโกศน้อย แห่เข้ามาบรรจุไว้ท้ายจรณะนำ ณ พระวิหารใหญ่วัดพระศรีสรรเพชญ์”^{๑๖๒}

- ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม
- (๑) ธรรมเนียมพิธีการถวายพระเพลิงพระบรมศพ มักทำอย่างยิ่งใหญ่ให้สมพระเกียรติ
 - (๒) มีทำเนียบการเล่นมหรสพในงานศพ
 - (๓) ความนิยมในการนำอัฐิไปบรรจุในศาสนสถาน บางครั้งก็สร้างสถูป เจดีย์ขึ้นใหม่เพื่อใช้ในการนี้
 - (๔) มีการนำคำว่า “นิพพาน” มาใช้กับเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ที่เสียชีวิต
 - (๕) “แจงรูป” น่าจะมีความหมายเดียวกับการ “แปรรูป” เป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรมเก็บอัฐิ

๒.๒๑.๒ ชาวกัมพูชาเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร

กัมพูชาเกิดความไม่สงบภายในประเทศ เพราะมีการแย่งอำนาจกัน ทำให้ประชาชนได้รับผลกระทบจากการสู้รบด้วย พระสงฆ์ หรือประชาชนจึงอพยพหนีมาขอพึ่งพระบรมโพธิสมภารพระมหากษัตริย์ไทย ซึ่งก็ทรงพระกรุณาให้จัดหาสถานที่อยู่ตามสมควร

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

“นักเสด็จกับนักพระองค์ทองแตกหนี พาดรอปครวอพยพเข้ามาพึ่งพระราชสมภาร ทรงพระกรุณาโปรดให้ไปปลูกตำหนักและเรือนให้อยู่ ณ วัดค้างคาว”^{๑๖๓}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

วัดค้างคาว ปัจจุบันตั้งอยู่เลขที่ ๑๓๘ หมู่ ๔ ต.บางไผ่ อ.เมือง จ.นนทบุรี สันนิษฐานว่าสร้างในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลาง ในรัชสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

๒.๒๑.๓ สร้างพระตำหนักริมวัด

พระราชประสงค์ที่สร้างพระตำหนักไว้ริมวัด จุดมุ่งหมายเพื่อต้องการเป็นที่สถานที่เสด็จไปบำเพ็ญพระราชกุศลตามพระราชอัธยาศัย ในพงศาวดารระบุไว้ว่า บางครั้งก็เสด็จไปประทับแรม ๑ เดือนบ้าง ๒ เดือนบ้าง ๓ เดือนบ้าง

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

^{๑๖๒} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๓๕๑.

^{๑๖๓} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๓๔๘.

“วัดมเหยงคณ์ชำระตุ๊กหักพัง จึงทรงพระกรุณาตรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อมสั่งให้อัครมหาเสนาธิบดีให้ปฏิสังขรณ์ขึ้นแล้ว ให้ตั้งพระตำหนักกรมวัด เสด็จพระราชดำเนินออกไปอยู่คราวละหนึ่งเดือนบ้าง ๒ เดือนบ้าง ๓ เดือนบ้าง ฝ่ายสมเด็จพระอนุชาธิราชเจ้า กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ปฏิสังขรณ์วัดกุฎีดาว และตรัสสั่งให้ตั้งพระตำหนักกรมวัด ก็เสด็จออกไปอยู่คราวละหนึ่งเดือนบ้าง ๒ เดือนบ้าง ๓ เดือนบ้าง”^{๑๖๔}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

รัชกาลสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๙ (สมเด็จพระเจ้าท้ายสระ) ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจด้านพระพุทธศาสนาได้ขาด

๒.๒๑.๔ การเสด็จพระราชกุศลในโอกาสต่าง ๆ

รัชกาลสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๙ (สมเด็จพระเจ้าท้ายสระ) ได้เสด็จไปบำเพ็ญพระราชกุศลต่าง ๆ อยู่สม่ำเสมอ ในพระราชพงศาวดารระบุว่าได้เสด็จไปสมโภชพระพุทธบาท โปรดให้มีการมหรสพสร้างวัดมเหยงคณ์และโปรดให้มีการฉลอง

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

(๑)

“ครั้นถึงเดือน ๔ เสด็จพระราชดำเนินขึ้นไปสมโภชพระพุทธบาท ล้นเกล้าล้นกระหม่อมเสด็จเข้าไปนมัสการพระพุทธบาทอยู่ในพระมณฑป สมเด็จพระอนุชาธิราชกรมพระราชวังบวรสถานมงคลก็ตามเสด็จไปนมัสการพระพุทธบาทด้วย ครั้นสมโภชพระพุทธบาท ๗ วันแล้ว เสด็จพระราชดำเนินกลับกรุงเทพพระมหานครศรีอยุธยา”^{๑๖๕}

(๒)

“สร้างวัดมเหยงคณ์สำเร็จแล้ว ทรงพระกรุณาสั่งอัครมหาเสนาธิบดีให้แต่งการฉลองสมโภชวัดมเหยงคณ์ อัครมหาเสนาธิบดีรับสั่งแล้ว ให้ตั้งโรงโขน โรงสำเร็จแล้ว นิมนต์พระสงฆ์ ๓๐๐ รูป สวดพระพุทธมนต์แล้วฉัน ๓ วัน ถวายผ้าและเครื่องไทยทานทุกรูปแล้ว มีการมหรสพคาร์ป ๓ วัน”^{๑๖๖}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

(๑) พระเจ้าอยู่หัวแต่ละพระองค์ในแต่ละสมัย ต่างก็เสด็จไปนมัสการพระพุทธบาทเป็นประจำตลอดรัชกาล

(๒) การเฉลิมฉลอง หรือสมโภชวัด เจดีย์ หรืออื่น ๆ นิยมให้มีการมหรสพเพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

^{๑๖๔} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๓๔๘.

^{๑๖๕} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๓๕๐.

^{๑๖๖} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๓๕๐.

๒.๒๑.๕ การย้ายพระพุทธรูปไสยาสน์วัดป่าโมกข์ให้พ้นจากน้ำเซาะตลิ่งพัง—วิธีการย้าย

เนื่องจากพระพุทธรูปไสยาสน์วัดป่าโมกข์อยู่ริมฝั่งแม่น้ำ แต่ละปีน้ำได้เซาะตลิ่งพังไปเรื่อย ๆ เกรงว่าเมื่อตลิ่งพัง จะทำให้องค์พระเสียหาย จึงได้นำความกราบบังคมทูลเพื่อแก้ปัญหา สุดท้ายมีรับสั่งให้ย้ายไปประดิษฐาน ณ ที่ปลอดภัย

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

(๑)

“พระอธิการวัดป่าโมกข์มาว่าแก่พระยาราชสงครามว่า พระพุทธรูปไสยาสน์ ณ วัดป่าโมกข์ นั้น สายน้ำแห่งตลิ่งพังเข้าชิดพระวิหารอยู่แล้ว อีกสักปีหนึ่งพระก็ตกน้ำลง พระยาราชสงครามจึงเอาเนื้อความเข้ากราบทูลพระกรุณา พระบาทสมเด็จพระบรมพิตรพระพุทธรูปเจ้าอยู่หัว ครั้นได้ทรงทราบแล้ว จึงทรงพระกรุณาตรัสว่า ทำประการใด พระยาราชสงครามกราบทูลพระกรุณาว่า ยังไม่ได้เห็น จะขอพระราชทานกราบทูลบังคมลาไปดูก่อน ครั้นพระยาราชสงครามออกไปดูแล้ว กลับมาเข้าเฝ้า จึงกราบบังคมทูลพระกรุณาว่า เห็นพอจะขอพระพุทธรูปไสยาสน์เข้าไปให้พ้นพื้นที่ได้^{๑๖๗}

(๒)

“เจาะฐานพระเจ้าเป็นพื้นปลา เจาะคอกหนึ่งเว้นไว้คอกหนึ่ง เจาะให้ตลอดแนวแล้วเอาไม้ยางหน้าคอกคืบยาว ๑๑ วา เป็นแม่สะตึงเข้าเคียงไว้แล้ว จึงเอาไม้ยางทำเป็นปากหน้าใหญ่คอกหนึ่ง หน้าน้อยคืบหนึ่ง สอดไปตามช่องซึ่งเจาะไว้ นั้น พาดขึ้นบนหลังตะเฆ่ทุกช่องแล้วตราดตึง แล้วจึงให้ขุดที่เว้นให้ตลอด เอาไม้ปากสอดทุกช่องแล้ว องค์กรเจ้าจะลอยขึ้นไปอยู่บนตะเฆ่ ทำทางที่จะชักไปตลอด ๔ เส้น ๑๐ วา”^{๑๖๘}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

การย้ายพระขนาดใหญ่จากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่ง ถือว่าเป็นภูมิปัญญาที่น่าสนใจ แสดงให้เห็นถึงความฉลาดหลักแหลมของคนโบราณ

สรุป ในรัชกาลสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๙ (สมเด็จพระเจ้าท้ายสระ) มีบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธรูปศาสนา ๕ เรื่อง ได้แก่ เรื่องการจัดการพระศพเจ้านายชั้นผู้ใหญ่, โปรดให้ชาวกำพูชามาฟังพระบรมโพนธิสมภารพักอยู่ที่วัดคางคาว, การสร้างพระตำหนักกรมวัดเพื่อสะดวกในการบำเพ็ญพระราชกุศล, การสมโภชพระพุทธรูปบาท และการฉลองวัดมเหยงค์, และการย้ายพระพุทธรูปไสยาสน์ขนาดใหญ่ให้พ้นจากน้ำกัดเซาะตลิ่งพัง

^{๑๖๗} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๓๕๑.

^{๑๖๘} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๓๕๒.

๒.๒๒ รัชกาลสมเด็จพระบรมโกศ

สมเด็จพระบรมโกศ เป็นกษัตริย์องค์ที่ ๓๒ แห่งกรุงศรีอยุธยา ทรงดำรงอยู่ในสิริราชสมบัติระหว่าง พ.ศ.๒๒๗๖-๒๓๐๑ รวมระยะเวลา ๒๖ ปี ระหว่างนี้มีเหตุการณ์เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาตั้งรายละเอียดตามลำดับต่อไปนี้

๒.๒๒.๑ ถวายพระเพลิงพระศพเจ้านายชั้นผู้ใหญ่

ในรัชกาลของสมเด็จพระบรมโกศ มีการถวายพระเพลิงพระศพเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ ๒ ครั้ง ได้แก่ พระบรมศพสมเด็จพระเจ้าท้ายสระอยู่ และการพระศพกรมหลวงอโยนุชิตพระราชบิดาของเจ้าฟ้ากรมขุนเสนาพิทักษ์

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

(๑)

“ทรงพระกรุณาตรัสสั่งให้ทำพระเมรุมาศขนาดเล็ก ชื่อ ๕ วา ๒ ศอก พระสงฆ์สดับปกรณ์ ๑๐,๐๐๐ ให้ลดเสียเอาแต่ ๕,๐๐๐ ให้จับการทำพระเมรุ ๑๐ เดือนจึงสำเร็จ ครั้นเดือน ๔ ปีฉลู จึงได้เชิญพระบรมศพออกไปถวายพระเพลิง ณ พระเมรุแล้ว ทรงพระกรุณาตรัสว่า ทำบุญน้อยนัก ไม่สบายพระทัย ให้มีมนต์พระสงฆ์ขึ้นอีก ๑,๐๐๐ เป็น ๖,๐๐๐ สดับปกรณ์ ๓ วันแล้วถวายพระเพลิง แล้วดับพระเพลิงเก็บพระอัฐิธาตุใส่พระโกศน้อย แห่เข้ามาบรรจุไว้ท้ายจระนำวัดพระศรีสรรเพชญ์”^{๑๖๙}

(๒)

“ครั้น ณ เดือน ๕ ปีมะเมียสมัมฤทธิศก ศักราช ๑๑๐๐ (พ.ศ.๒๒๘๑) ทำพระเมรุแล้วเชิญพระศพขึ้นมหาพิชัยราชรถ แห่แห่นเป็นกระบวนเข้าไปในพระเมรุ พระสงฆ์สดับปกรณ์ ๑๐,๐๐๐ ค่ำรบ ๓ วัน ถวายพระเพลิงแล้ว เก็บพระอัฐิใส่พระโกศน้อย แห่แห่นเข้าไปบรรจุไว้ท้ายจระนำพระวิหารใหญ่วัดพระศรีสรรเพชญ์”^{๑๗๐}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

(๑) สมเด็จพระบรมโกศมีความไม่พอพระทัยสมเด็จพระเจ้าท้ายสระอยู่ แรกเริ่มจึงรับสั่งให้เอาพระศพทิ้งลงแม่น้ำ แต่ถูกทัดทานเอาไว้

(๒) เมื่อจำเป็นต้องจัดการพระบรมศพ จึงให้ลดจำนวนพระสดับปกรณ์ลง ทั้งพระเมรุมาศก็รับสั่งให้ทำขนาดเล็ก

๒.๒๒.๒ การเสด็จบำเพ็ญพระราชกุศลในโอกาสต่าง ๆ

หลักฐานการเสด็จไปบำเพ็ญพระราชกุศลของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศปรากฏค่อนข้างมากเมื่อเทียบกับกษัตริย์พระองค์อื่นในสมัยอยุธยา แสดงให้เห็นถึงความเอาพระทัยใส่ในการทะนุบำรุงพระพุทธศาสนา และพระราชกรณียกิจในฐานะทรงเป็นศาสนูปถัมภก

^{๑๖๙} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๓๕๖-๓๕๗.

^{๑๗๐} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๓๖๐-๓๖๑.

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

“เกณฑ์ให้ไปทำตำหนักบ้านชีปะขาว และตั้งพลับพลา ลัทธิ ดอกไม้เพลิง โรงโขน โรงรำ ณ ทุ่งนางฟ้า ให้มีหอกคะเมนไต่ลวด สามต่อ โจนรม มีข้างบำรุงาด้วย ครั้นตำหนักพลับพลาสำเร็จแล้ว เดือน ๖ ข้างขึ้น เสด็จพระราชดำเนินทรงเรือพระราชที่นั่งกิ่ง และตั้งกัน เป็นกระบวนพยุหยาตราขึ้นไปประทับ ณ ตำหนักวัดชีปะขาว ครั้นรุ่งขึ้นเพลบาย เสด็จพระราชดำเนินขึ้นไปฟังพระพุทธรูป ๓ วัน แล้วจึงพระสงฆ์ ฉ้น ๓๐๐ รูป ถวายผ้าและเครื่องไทยทานทุก ๆ รูป”^{๑๗๑}

(๒)

“ณ เดือน ๖ ปีมะเมีย สัมฤทธิ์ศก ฉลองวัดหอนตรา

ถึง ณ ปีมะแมเอกศก (จ.ศ.๑๑๐๑ พ.ศ. ๒๒๘๒) เสด็จขึ้นไปสมโภชพระพุทธรูป

ครั้นเดือน ๑๒ ปีวอกโทศก (จ.ศ.๑๑๐๒ พ.ศ. ๒๒๘๓) พระเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นไปสมโภช พระชินราช พระชินศรี ณ เมืองพระพิษณุโลก ๓ วัน เสด็จพระราชดำเนินขึ้นไปสมโภชพระสารีริกบรมธาตุ ณ เมืองสวางคบุรี ๓ วัน แล้วเสด็จกลับยังกรุงพระนครศรีอยุธยา”^{๑๗๒}

(๓)

“ครั้นเดือน ๕ ปีระกาตรีศก (จ.ศ.๑๑๐๓ พ.ศ.๒๒๘๔) ทรงพระกรุณาสั่งกรมพระราชวังให้ ปฏิสังขรณ์วัดพระศรีสรรเพชญ์ใหม่

อนึ่งพระเศียรพระพุทธรูปพระสมุทคลบพิตร ซึ่งหักลงตั้งอยู่นั้นให้ยกขึ้นต่อเสี้ย พระวิหาร นั้น อย่าให้ทำเป็นมณฑปเลย ให้ทำเป็นหลังคาเหมือนวิหารทั้งปวง ทำอยู่ปีเศษจึงสำเร็จทั้งสองวัด และพระ ที่นั่งพระวิหารสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาสั่งกรมพระราชวังให้รื้อลงทำใหม่ ๑๐ เดือน จึงสำเร็จ วัด พระรามชำระ ให้ปฏิสังขรณ์ปีเศษจึงสำเร็จ”^{๑๗๓}

(๔)

“ปีนั้น ปฏิสังขรณ์เจดีย์และอารามวัดภูเขาทอง ๖ เดือนจึงสำเร็จ”^{๑๗๔}

(๕)

“เดือน ๘ แรม ๑๐ ค่ำ พระเจ้าอยู่หัวทรงพระประชวรหนักจนสะอึก ๓ ชั้น ต่อกกลางเดือน ๑๐ จึงคลาย ครั้นเดือน ๑๒ ข้างขึ้น เสด็จพระราชดำเนินไปสมโภชพระพุทธรูป”^{๑๗๕}

(๖)

^{๑๗๑} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๓๕๖-๓๕๗.

^{๑๗๒} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๓๖๐-๓๖๑.

^{๑๗๓} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๓๖๐-๓๖๑.

^{๑๗๔} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๓๖๓.

^{๑๗๕} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๓๖๔.

“ครั้นสิ้นเดือน ๕ ปีมะโรงสัมฤทธิ์ศก (จ.ศ.๑๑๑๐ พ.ศ.๒๒๕๑) ได้ทองเข้ามาถวาย ๙๐ ชั่ง ผู้รั้งเมืองกุยนั้น โปรดให้เป็นพระกุยบุรี แล้วพระราชศรัทธาให้แม่ทองคำร่อนเป็นประธากล้อง ปิดพระมณฑปพระพุทธบาท และให้แม่หุ้มแต่หมและนาคลงมา”^{๑๗๖}

(๗)

“ถึงวันแรม ๙ ค่ำ เสด็จไปนมัสการพระพุทธไสยาสน์วัดพระนอนจักรศรี แรมอยู่แคว้นหนึ่ง จึงล่องมาตามทางแม่น้ำน้อย ขึ้นไปนมัสการพระพุทธไสยาสน์วัดขุนอินทประมูล ณ เดือน ๖ ปีกุนสัปตศก (จ.ศ.๑๑๑๗ พ.ศ.๒๒๕๘) ฉลองวัดพระยาคำ”^{๑๗๗}

(๘)

“ลุดักราช ๑๐๙๖ ปีชาลฉกพระบาทสมเด็จพระบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่ จึงมีพระราชดำรัสสั่งท้าวพระยามุขมนตรีทั้งหลายว่า วัดปากโมกนั้นการทั้งปวงสำเร็จบริบูรณ์แล้ว ให้จัดแจงการฉลองและเครื่องสักการบูชาไว้ให้พร้อมสรรพ ครั้นถึง วิสาขมาศศุกรปักข์ตฤทิพิไชยฤกษ์ สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวก็เสด็จทรงเรือพระที่นั่งไกรสรมุขพิมาน อันล่องการด้วยเครื่องพระอภิรมรัตนฉัตรชুমสายบังแทรกสลอน สลับ ประดับด้วยเรือคีตะสัตว์ตั้งกันสรพอนกนาวา ท้าวพระข้าทูลล่องธูลีพระบาทโดยเสด็จพระราชดำเนินแห่แห่น”

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

(๑) ศาสนสถานที่ถูกสร้างขึ้นในรัชสมัยก่อน ๆ ถึงเวลาชำรุดทรุดโทรม จึงเป็นพระราชภาระทะนุบำรุง และปฏิสังขรณ์

(๒) ทำเนียบการฉลอง สมโภช และโปรดให้มีการมหรสพได้รับการปฏิบัติสืบต่อ ๆ กันมาโดยลำดับ

๒.๒๒.๓ การใช้ผ้าสาวพัตรเพื่อหลบลีอาญาแผ่นดิน

เจ้าฟ้ากรมขุนเสนาพิทักษ์ลอบสังหารกรมขุนสุเรนทรพิทักษ์ แต่ไม่สำเร็จ หนีราชภัยด้วยการไปอาศัยผ้ากาสาวพัตร ต่อมาได้รับพระราชทานอภัยโทษ

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

“ครั้น ณ เดือน ๗ ปีเถาะสัปตศก ศักราช ๑๐๙๗ (พ.ศ.๒๒๓๘) ล้นเกล้าล้นกระหม่อมทรงพระประชวร ทรงพระผนวชกรมขุนสุเรนทรพิทักษ์คิดว่าจริง จึงเสด็จเข้ามา ให้เสด็จขึ้นหน้าพระชัย เจ้ากรมขุนเสนาพิทักษ์^{๑๗๘}

“ทรงถือพระแสงดาบแอบประตู่อยู่ ครั้นเจ้ากรมขุนสุเรนทรพิทักษ์เสด็จเข้ามาประตู่ที่เจ้ากรมเสนาพิทักษ์ ๆ ฟันถูกแต่ผ้าจีวรสังฆาฏิขาด หาเข้าไม่ เจ้ากรมขุนเสนาพิทักษ์เข้าไปข้างใน เจ้ากรม

^{๑๗๖} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๓๖๔.

^{๑๗๗} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๓๖๕.

^{๑๗๘} สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนเสนาพิทักษ์

ขุนสุเรนทรพิทักษ์เสด็จกลับลงจากพระชัยมา ล้นเกล้าล้นกระหม่อมทอดพระเนตรเห็นจิ๋วรังฆาฏิจิ๋วรชาด มีพระราชโองการตรัสถามว่า เป็นไรผ้าสังฆาฏิจิ๋วรจึงขาด กรมขุนสุเรนทรพิทักษ์ถวายพระพรว่า เจ้ากรมขุนเสนาพิทักษ์เอาพระแสงดาบฟัน จึงทรงพระกรุณาสั่งให้หาเจ้ากรมขุนเสนาพิทักษ์ไม่พบ ให้ค้นหาในพระราชวัง และเจ้ากรมหลวงอภัยอนุชิตเสด็จออกมาตรัสกับเจ้ากรมขุนสุเรนทรพิทักษ์ว่า พ่อมิช่วยก็ตาย และเจ้ากรมขุนสุเรนทรพิทักษ์ตรัสว่า จะช่วยได้แต่กาสาวพัตร์อันเป็นธงชัยพระอรหันต์ เจ้ากรมหลวงอภัยอนุชิตได้พระสติขึ้น จึงเสด็จออกไปขึ้นพระวอ ทั้งเจ้ากรมขุนเสนาพิทักษ์ ให้เปิดประตูฉนวนออกไปทรงพระผนวชเจ้ากรมขุนเสนาพิทักษ์ ณ วัดโคกแสง ทรงพระกรุณาค้นหาแต่พระองค์เจ้าเทิด พระองค์เจ้าชื่น จึงทรงพระกรุณาสั่งให้ประหารชีวิตเสียด้วยท่อนจันทร์”^{๑๗๙}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

การใช้ผ้ากาสาวพัตร์เพื่อหนีราชภัยบางครั้งก็สำเร็จประโยชน์ แต่บางครั้งก็ไม่สำเร็จประโยชน์ เช่นกรณีพระยาพิไชยราชา (เสม) และพระยายมราช (พูน) หนีไปบวชที่แขวงเมืองสุพรรณบุรี แต่สุดท้ายก็ถูกมหาอุปราชใช้ให้คนลอบฆ่าเสีย^{๑๘๐}

๒.๒๒.๔ พระมหาธาตุวัดวรโพธิ์ถูกพายุพัดพังลง

พระมหาธาตุวัดวรโพธิ์ถือเป็นปราสาทประธาน ถูกลมพัดพังทลายลงมาเมื่อเดือน ๑๒ แรม ๒ ค่ำ ในรัชกาลของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ เดิมวัดนี้ชื่อว่าวัดระฆัง ต่อมาเมื่อมีการอัญเชิญต้นพระศรีมหาโพธิ์จากศรีลังกามาถวาย จึงเปลี่ยนชื่อวัดเป็น “วรโพธิ์”

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

“ครั้น ณ เดือน ๑๒ ขึ้น ๒ ค่ำ ปีฉลูนพศก เพลากลางคืน ลมว้าวพัดหนัก พระมหาธาตุวัดวรโพธิ์ไทรมลง”^{๑๘๑}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

(๑) ฉบับพระราชหัตถเลขาระบุว่า เดือน ๑๐ แรม ๒ ค่ำ เพลากลางคืน

(๒) ลมว้าว หมายถึง ลมที่พัดจากทิศเหนือไปทางทิศใต้ตอนต้นฤดูหนาว ส่วนคำว่า ไทรมคืหมายถึง หักทลายลงมา

๒.๒๒.๕ พระราชาคณะ ๕ รูปไปเกลี้ยกล่อมเจ้าสามกรมให้ยินยอมสวามิภักดิ์

พระราชาคณะ ๕ รูป ประกอบไปด้วย พระเทพมุนี พระพุทธโฆษาจารย์ พระธรรมอุดม พระธรรมเจดีย์ และพระเทพกวี ได้รับอาราธนาจากพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศให้ไปช่วยเกลี้ยกล่อมแก่เจ้าสามกรม ประกอบด้วยกรมหมื่นจิตรสุนทร กรมหมื่นสุนทรเทพ และกรมหมื่นเสพภักดี

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

^{๑๗๙} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๓๕๙.

^{๑๘๐} พระราชพงษาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา ภาค ๒, หน้า ๒๑๖.

^{๑๘๑} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๓๖๘.

“วันแรม ๕ ค่ำ เป็นวันพระ พระเทพมุนี พระพุทธโฆษาจารย์ พระธรรมอุดม พระธรรมเจดีย์ พระเทพกวี เข้ามาเตรียมจะถวายพระธรรมเทศนาอยู่ ณ ทิมสงฆ์ ประมาณเพลาทุ่มเคซง จึงมีพระบิณฑูรให้นิมนต์เข้ามา ณ ตำหนักสวนกระต่าย ตรัสอาราธนาให้ขึ้นไปว่ากล่าวแก่เจ้าสามกรมให้ลงมาสมานสามัคคี สมานกันถึง ๒ กลับต่อเพล ๓ ยามเศษ เจ้าสามกรมจึงมาเฝ้าทำพระสัตย์ถวายทั้งสามองค์”^{๑๘๒}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

ยามบ้านเมืองมีการถ่ายเปลี่ยนอำนาจ พระสงฆ์ได้รับการนิมนต์มาช่วยเป็น “กาวใจ” ประสานกลุ่มอำนาจให้เป็นหนึ่งเดียวเพื่อบ้านเมืองเดินต่อไปได้

๒.๒๒.๖ การใช้ผ้ากาสาวพัทธลบทนนิราชภัย

พระยาพิไชยราชาและพระยายมราช นายสังฆราชาภิบาลนิราชภัยไปบวช อย่างไรก็ดีตามก็ไม่อาจพ้นจากราชภัย พระยาพิชัยราชา และพระยายมราช ถูกลอบสังหารทั้งผ้าเหลือง ขณะที่ยังสังฆราชาภิบาล ถูกตามตัวมาได้ บังคับให้ลาสิกขาแล้วถูกนำไปประหารชีวิต

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

“ส่วนนายเสมพระยาพิไชยราชา แลนายพุนพระยายมราช คนทั้งสองนี้ครั้งเจ้าหนีไปแล้ว ก็พากันหนีไปบวชเป็นภิกษุอยู่ในแขวงเมืองสุพรรณบุรี ข้าหลวงทั้งหลายติดตามไปได้ตัวภิกษุทั้งสองนั้นมา ให้รักษาคุมตัวไว้ในวัดฝาง นายสังฆราชาภิบาล หนีไปบวชเป็นภิกษุอยู่ในแขวงเมืองบัวชุม ข้าหลวงติดตามไปได้ตัวมาสึกแล้วให้ประหารชีวิตเสียที่หัวแดงแกง พระมหาอุปราชให้แขกจามาแห่งภิกษุสองรูปภิกษุสองรูปอันอยู่ที่วัดฝางนั้นตายเวลากลางคืน”^{๑๘๓}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

บ้านเมืองอยู่ในช่วงผลัดเปลี่ยนแผ่นดิน ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องแม้จะหนีไปบวชเป็นภิกษุก็ไม่อาจพ้นภัย ถูกจับสึกนำไปประหารชีวิตก็มี ถูกลอบฆ่าทั้งยังครองผ้าเหลืองก็มี

๒.๒๒.๗ ศรีลังกาส่งทูตมาขอพระภิกษุไปสืบพระศาสนา

ศรีลังกาไม่มีพระสงฆ์ มีเพียงสามเณรรูปเดียว พระเจ้ากิตติศิริราชสีห์จึงได้แต่งตั้งทูตมาขอพระภิกษุสงฆ์ไปให้การอุปสมบทแก่กุลบุตรชาวลังกา

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

“ลุดักราช ๑๑๑๕ ปีกาเบญจศก ฝ่ายพระเจ้ากิตติศิริราชสีห์ได้เสวยสมบัติในเมืองสิงขณนคร เป็นอิศราธิบดีในลังกาทวีป และครั้งนั้นพระพุทธศาสนาในเกาะลังกาหาพระภิกษุสงฆ์มิได้ จึงแต่งตั้งให้ ศิริวัฒนอำมาตย์เป็นราชทูต กับอุปทูตตรีทูตจำทูลพระราชสาสน คุมเครื่องมงคลราชบรรณาการมี

^{๑๘๒} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๓๖๙.

^{๑๘๓} พระราชพงษาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา ภาค ๒, หน้า ๒๑๖.

พระบรมสารีริกธาตุเป็นอาทิมากับกำปั่นล้นขาพิชวิลันดา เข้ามาเจริญทางพระราชไมตรี ณ กรุงเทพมหานคร จะขอพระภิกษุสงฆ์ออกไปให้อุปสมบทแก่กุลบุตรสืบพระพุทธศาสนาในลังกาทวีป”^{๑๘๔}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

โปรดให้พระอุบาลี พระอริยมุนี และพระสงฆ์อันดับอีก ๑๒ รูป ไปตามคำขอขาทุตศรี
ลังกา

๒.๒๒.๘ โปรดให้นิมนต์พระผู้ทรงกรรมฐานมาห้ามฝน

สมัยศรีอยุธยา มีพระผู้ทรงกสิณ อาศัยกัมมฐานที่ได้ฝึกฝนมาอย่างชำนาญ จนสามารถ
ห้ามฝนได้

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

“สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินไปฉลองวัดนางคำ ครั้นนั้นฝนตกชุกหนัก
จึงมีพระราชดำรัสให้สังฆการีธรรมการไปนิมนต์พระอาจารย์วัดพันทาบ แขวงเมืองวิเศษไชยชาญลงมา ให้
เข้าสมาธิห้ามฝน”^{๑๘๕}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

หลักฐานระบุว่า ได้พระญาณรักขิตวัดสังกทานเป็นผู้ดำเนินการห้ามฝนแทน โดยใช้วาโย
กสิณช่วยพัดเมฆฝนออกไป

๒.๒๒.๙ มีพระราชโองการให้กรมขุนอนุรักษ์มนตรีไปบวชอยู่วัดลมุดปากจั่น

เมื่อพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศมีพระราชประสงค์ยกเขตฉัตรให้แก่กรมขุนพิณิจ ทรงเกรงว่า
อันตรายจะพึงเกิดแก่กรมขุนอนุรักษ์มนตรี จึงได้มีรับสั่งให้กรมขุนอนุรักษ์มนตรีลาเพศภิกษุเสีย ทั้งนี้เพื่อ
หลบภัย และจะได้ไม่เป็นอันตราย หรือทำให้การจัดการแตกประเด็นเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

“จึงมีพระราชโองการตรัสว่า กรมขุนอนุรักษ์มนตรีนั้นโฉดเขลา หาสติปัญญาแลความ
เพียรมิได้ ถ้าจะให้ดำรงถานาคักดีมหาอุปราชสำเร็จราชกิจกึ่งหนึ่งนั้น บ้านเมืองก็จะเกิดภัยพิบัติฉิบหาย
เสีย เห็นแต่กรมขุนพรพินิต กอปรด้วยสติปัญญาเฉลียวฉลาดหลักแหลม สมควรจะดำรงเสวยตรฉัตรครอง
สมบัติรักษาแผ่นดินสืบไปได้ เหมือนดังคำปฤษาท้าวพระยามุขมนตรีทั้งปวง จึงดำรัสสั่งให้เจ้าฟ้ากรมขุน
อนุรักษ์มนตรีว่า จงไปบวชเสียอย่าให้กิดขวาง”^{๑๘๖}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

^{๑๘๔} พระราชพงษาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา ภาค ๒, หน้า ๒๓๙.

^{๑๘๕} พระราชพงษาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา ภาค ๒, หน้า ๒๔๑.

^{๑๘๖} พระราชพงษาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา ภาค ๒, หน้า ๒๔๕.

กรมขุนอนุรักษ์มนตรีจำพระทัยต้องทูลลาผนวช ด้วยเกรงพระราชอาญา แสดงให้เห็นว่า ผ้ากาสาวพัตร์ถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการแก้ปัญหาความขัดแย้งในบ้านเมืองด้วย

๒.๒๒.๙ ทรงถวายช้างเป็นพุทธบูชา

พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ได้ถวายพระบรมจักรพาทหัตถ์ ซึ่งเป็นช้างต้น เพื่อเป็นพุทธบูชาแต่ พระพุทธบาท แสดงถึงพระราชศรัทธาของพระองค์ในพระพุทธบาทอย่างแน่นแฟ้น ขณะเดียวกันก็เป็นการ สะท้อนให้เห็นถึงน้ำพระทัยอันประกอบด้วยเมตตาของพระองค์ที่มีต่อสรรพสัตว์

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

“กรมหมื่นจิตรสุนทรกราบทูลพระกรุณาว่า ช้างต้นพระบรมจักรพาทหัตถ์นั้นงายาวออก ให้จำเริญเข้าไปเกือบถึงไส้งายอยู่แล้ว เกรงจะล้มเสีย จึงดำรัสว่า เราจะเอาไปถวายพระพุทธบาทแล้วปล่อย ไปป่า”

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

ครั้งแรกที่พบหลักฐานว่ามีการนำสัตว์มงคลไปถวายเป็นพุทธบูชา แล้วนำไปปล่อยเข้าป่า คืบ แต่ช้างหาเข้าป่าไม่ กลับเข้าเมืองลพบุรี จึงโปรดให้รับมายังพระนครคืบ

๒.๒๑.๙ กรมพระราชวังบวรฯ สละราชสมบัติให้พระเชษฐาธิราชแล้วผนวชอยู่วัดประดู่

เสนาอำมาตย์ทั้งหลายยกประชุมพร้อมใจกันยกราชสมบัติถวายแด่กรมพระราชวังบวร แต่ พระเชษฐาซึ่งร่วมอุทรเดียวกัน และมีความปรารถนาในราชสมบัติ ได้เสด็จไปประทับบนพระที่นั่งสุริยามิ นทร์ พระเจ้าแผ่นดินไม่ทราบว่าจะทำประการใด จึงยกราชสมบัติให้พระเชษฐา ส่วนพระองค์ก็เสด็จออก ผนวช เพื่อเป็นการแก้ปัญหา

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

“ครั้นถึง ณ วันแรมค่ำหนึ่งเดือนเจ็ด จึงเสด็จพระราชดำเนินไปเฝ้าสมเด็จพระบรมเชษฐาธิ ราช กราบทูลถวายราชสมบัติแล้วก็ถวายบังคมลาจะออกผนวช”^{๑๘๗}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

การเสด็จออกผนวชของพระเจ้าแผ่นดินในครั้งนี้ ถือเป็น การแก้ปัญหาของบ้านเมืองได้ ระดับหนึ่ง อย่างน้อยที่สุดก็ไม่ก่อให้เกิดการจลาจลนองเลือด ต้องทำหั่นกันเองระหว่างพี่กับน้อง ซึ่ง สบายเลือดเดียวกัน

^{๑๘๗} พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา ภาค ๒, หน้า ๒๕๐, อนึ่ง กรมหมื่นเทพพิพิธก็ทรงว่าจะ เป็น อันตรายแก่ชีวิต เนื่องจากพระองค์ก็เป็นเจ้านายผู้ใหญ่ พระเจ้าแผ่นดินจะพึงเล็งเหมือนเจ้าสามกรม จึงถวายบังคมลา ผนวชอยู่ที่วัดกระโสม, ดูรายละเอียดหน้า ๒๕๑.

สรุป ในรัชกาลสมเด็จพระบรมโกศ มีบันทึกเรื่องราวเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ๒๑ เรื่อง ได้แก่ การพิธิศพเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ ๒ เรื่อง, การเสด็จพระราชดำเนินไปบำเพ็ญพระราชกุศล, การบวชหนีหรือหลบภัยจากบ้านเมือง ๔ เรื่อง, การเสด็จพระราชดำเนินไปนมัสการพระพุทธบาท แผ่นทองคำร้อนเป็นประธากล่องปิดมณฑปพระพุทธบาท สมโภชพระพุทธบาท สมโภชวัดป่าโมก รวม ๔ เรื่อง, การปฏิสังขรณ์ภูเขาทอง ปฏิสังขรณ์วัดพระศรีสรรเพชญ์ ปฏิสังขรณ์มณฑปวัดสุมงคลบพิตร ๓ เรื่อง, เสด็จพระราชดำเนินไปนมัสการพระชินราช พระชินสีห์ พระพุทธไสยาสน์วัดจักรี วัดอินทร์ประมุข ๒ เรื่อง, พระมหาธาตุวัดวรโพธิ์ถูกพายุพัดหัก, พระราชาคณะไปเกลี้ยกล่อมเจ้าสามกรมให้สมานฉันท์, ศรีลังกาส่งทูตมาของภิกษุไปสืบศาสนา, การนิมนต์พระผู้ทรงกัมมัฏฐานไปห้ามฝน, และการถวายช้างเป็นพุทธบูชา

๒.๒๓ รัชกาลสมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ (พระเจ้าเอกทัศ)

สมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ (พระเจ้าเอกทัศ) มีพระนามตามพระสุพรรณบัฏว่า สมเด็จพระบรมราชาที่ ๓ เป็นพระราชโอรสในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ เป็นกษัตริย์องค์ที่ ๓๓ และถือเป็นองค์สุดท้ายแห่งกรุงศรีอยุธยา ทรงดำรงอยู่ในสิริราชสมบัติระหว่าง พ.ศ.๒๓๐๒-๒๓๑๐ รวมระยะเวลา ๙ ปีระหว่างนี้มีเหตุการณ์เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาดังรายละเอียดตามลำดับต่อไปนี้

๒.๒๓.๑ ส่งพระไปปลัดเปลี่ยนกับคณะเดิมที่ส่งไปครั้งรัชสมัยของพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ

การส่งกรมหมื่นเทพพิพิธออกไปพร้อมคณะทูตครั้งนี้ มีลักษณะเป็นการเนรเทศ เนื่องจากทรงเห็นว่า ถ้ากรมหมื่นเทพพิพิธยังอยู่ที่ศรีอยุธยา ก็จะเป็นที่หวาดแวงเรื่องการชิงราชสมบัติ ด้วยขณะนั้นกรมหมื่นพิพิธพร้อมด้วยขุนนางสี่คนได้วางแผนจะยึดอำนาจมาถวายคืนแต่พระเจ้าแผ่นดินซึ่งผนวชอยู่ แต่ความรู้ไหลก่อน

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

“ขณะนั้น ให้ส่งกรมหมื่นเทพพิพิธออกไป ณ เกาะลังกาทวีป”^{๑๘๘}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

พระสงฆ์ที่ถูกส่งไปศรีลังกาเที่ยวนี้ ประกอบด้วย พระวิสุทธาจารย์ พระวรญาณมุนี และพระสงฆ์อันดับอีก ๓ รูป

๒.๒๓.๒ สมเด็จพระอนุชาธิราชลาผนวชมาช่วยบ้านเมืองยามเกิดศึกสงคราม

^{๑๘๘} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๓๗๑. การส่งกรมหมื่นเทพพิพิธไปในครั้งนี้ นัยหนึ่งเป็นการเนรเทศให้พ้นจากอำนาจ เพราะเคยร่วมกับพระยาอภัยราชา พระยายมราช พระยาเพชรบุรี หมื่นทิพเสนา นายจู้ นายแพงจัน คิดทำการก่อกบฏ

น้ำพระทัยของสมเด็จพระอนุชา แม้จะทรงผนวชอยู่ แต่เมื่อเห็นว่าบ้านเมืองกำลังจะมีภัย จากพม่า ก็เสียดลพระองค์ ยอมลาสิกขามาช่วยบัญชาการรบ ป้องกันทัพใหญ่จากพม่าที่ยกมาเพื่อตีกรุงศรีอยุธยา

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

“ขณะนั้น สมเด็จพระอนุชาธิราชลาพระผนวชออกว่าราชการแผ่นดิน ให้ถอดเจ้าพระยาอภัยราชา พระยายมราช พระยาเพชรบุรีออกจากสังขลิกแล้ว ดำรัสให้เกณฑ์พลทหารขึ้นรักษาหน้าที่เชิงเทินรอบพระนคร”

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

(๑) ขุนนางและอาณาประชาราษฎร์ได้ชวนกันกราบทูลวิงวอนพระเจ้าอยู่หัววัดประตูลาผนวชมาช่วยบ้านเมือง

(๒) ไทยรบพม่าว่า พระเจ้าเอกทัศไปเชิญ

๒.๒๓.๓ พระอนุชาเสด็จออกผนวชอีกครั้ง

พระอนุชาเมื่อลาสิกขาออกมาช่วยรบสู้ข้าศึกจนได้รับชัยแล้ว กลับมาถึงพระราชวัง เห็นพระเชษฐาแสดงอาการเป็นนัยยะว่าไม่ต้องการให้ครองเพศฆราวาสเพราะจะเป็นที่หวาดระแวง เนื่องจากพระอนุชานั้นมีสติปัญญาบารมี เป็นที่ชื่นชมมากกว่า

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

“ฝ่ายข้างกรุงเทพมหานครนั้น ให้ชุดได้กระสุนปืน ๓-๔ นิ้ว ณ ที่ค่ายหลวงพระเจ้าอังวะ นั้น ๔๐ กระบอก แล้วเสด็จพระราชดำเนินขึ้นเฝ้าสมเด็จพระเชษฐาธิราช ณ พระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ เนื่อง ๆ อนึ่งให้สีกพระองค์แมงเม่าออกจากชี นำมาถวายเป็นบาทบริจาแห่งพระเชษฐาธิราช

ครั้งเดือน ๘ ข้างขึ้น ก็เสด็จพระราชดำเนินออกไป ณ วัดโพธิ์ทองคำหยาด ทรงผนวชแล้วก็เข้ามาวัดประตู”^{๑๘๙}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

มูลเหตุต้องออกผนวชอีกครั้งเนื่องจากตอนเข้าเฝ้า พระเชษฐาถอดพระแสงพาดพระเพลา ก็เข้าพระทัยว่าทรงรังเกียจจะทำร้าย มิให้อยู่ในเพศฆราวาสอีกต่อไป

๒.๒๓.๔ เสด็จนมัสการพระฉายที่เขापัลลวิ และพระพุทธรบาท

คำให้การชาวกรุงเก่า ได้พรรณนาถึงเขापัลลวิว่า “อยู่ทางทิศเหนือพระพุทธรบาทที่เขาสุวรรณบรรพต ข้ามปากแม่น้ำไป ระยะทางห่างวันหนึ่ง มีเพิงเขาแห่งหนึ่ง เหมือนอย่างพังพานพระยานาค

^{๑๘๙} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๓๗๔.

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระพุทธองค์ได้เสด็จมาอาศัยบังผนอนอยู่ที่เพิงเขาแห่งนี้ ซึ่งที่พระพุทธองค์ได้ประทับอาศัยนั้น มีรอยพระพุทธฉายบายพระพักตร์ออกมาทางข้างหน้าติดอยู่ยังกระเพิงผานั้น โดยอำนาจพระพุทธปาฏิหาริย์”^{๑๙๐}

สมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ (พระเจ้าเอกทัศ) เสด็จนมัสการพระฉาย และพระพุทธบาท เป็นระยะเวลา ๓ วัน ก่อนเสด็จกลับยังเมืองหลวง

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

“ครั้นเดือนอ้าย เสด็จขึ้นนมัสการพระฉาย แรมอยู่ ๓ เวล แล้วเสด็จกลับลงมาสมโภชพระพุทธบาท ๗ วัน จึงดำเนินกลับยังกรุงเทพมหานคร”^{๑๙๑}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

คำให้การชาวกรุงเก่าระบุว่า ฤดูนมัสการพระพุทธฉายนี้ กำหนดเดือน ๔ ของทุกปี มีพระมหากษัตริย์และเสนาอำมาตย์ ราชบุรุษ ชาวบ้านชาวเมือง ไปนมัสการกราบไหว้ และมีกรมทรรสพสมโภชเป็นงานประจำปีเสมอมิได้ขาด^{๑๙๒}

๒.๒๓.๕ ชาวบางระจันรวมตัวกันต่อสู้กับพม่าโดยมีพระอาจารย์ธรรมโชติเป็นแกนนำ

ช่วงเดือน ๓ ปีวอก ฉศก พระเจ้ากรุงอังวะให้มังมหานรธา พร้อมทัพใหญ่เข้ามาตีเมืองทวาย เมืองตะนาวศรี เมืองมะริด เมื่อยึดเมืองเหล่านี้ได้หมดแล้วก็ปรารถนาจะเข้าตีกรุงศรีอยุธยา จึงได้ยกพลเดินหน้าต่อเข้าตีเมืองเพชรบุรี ราชบุรี กาญจนบุรี พิษณุโลก พิษณุโลก โดยลำดับ เมืองอื่น ๆ ที่เหลือก็เริ่มหาทางป้องกัน และต้านกำลังของพม่า จึงได้ถอยมาตั้งหลัก และอาศัยพระอาจารย์ธรรมโชติ

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

“ขณะนั้นพระอาจารย์วัดเขานางบวชมาอยู่ ณ วัดบ้านระจัน ชาวบ้านแขวงเมืองวิเศษชัยชาญ เมืองสุพรรณบุรี เมืองสิงห์บุรี เมืองสรรคบุรี อพยพหนีเข้ามาพึ่งพระอาจารย์นั้นเป็นอันมาก ฝ่ายพม่าไปเกลี้ยกล่อม ชาวค่ายบ้านระจันต่างกันลงมา ฆ่าพม่าตายเสียกลางทางเป็นอันมาก พม่าจึงแบ่งกันทุกค่าย ยกขึ้นจะไปรบ ฝ่ายชาวบ้านระจันยกออกไปตั้งอยู่นอกค่าย พอพม่ายกมาก็ซบกันออกไปไล่ตะลุมบอนฟันแทงพม่าล้มตายเป็นอันมาก”^{๑๙๓}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

^{๑๙๐} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา, คำให้การชาวกรุงเก่า, หน้า ๖๐๘.

^{๑๙๑} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๓๗๕.

^{๑๙๒} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา, คำให้การชาวกรุงเก่า, หน้า ๖๐๘.

^{๑๙๓} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๓๗๘.

ความจากพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาาระบุดังนี้

“ครั้น ณ เดือนสามปี รกาลั้บดศก พวกชาวเมืองวิเศษไชยชาญ และเมืองสิงคบุรี เมืองสวรรคบุรีเข้าเกลี้ยกล่อมพม่า พม่าเร่งเอาทรัพย์เงินทองและบุตรหญิง จึงชวนกันลวงพม่าว่าจะให้บุตรหญิงแลเงินทอง แล้วคิดกันจะสู้รบพม่า บอกกล่าวชักชวนกันทุก ๆ บ้าน แลนายแทน ๑ นายโช ๑ นายอิน ๑ นายเมือง ๑ ชาวบ้านสี่บัวทองแขวงเมืองสิงค์ นายดอกชาวบ้านตรับ นายทองแก้วชาวบ้านโพทะเล คนเหล่านี้มีสมัครพรรคพวกมาก เข้าเกลี้ยกล่อมพม่าซึ่งยกทัพมาทางเมืองอุไทยธานี ครั้นพม่าตักเดือนเร่งรัดจะให้ส่งบุตรหญิง จึงให้นายโชคุมพรรคพวกเข้ามาพม่าตาย ๒๐ เศษ แล้วพากันหนีมาหาพระอาจารย์ธรรมโชตวัดเขานางบวชมีความรู้วิชาการดี มาอยู่วัดโพธิ์เก้าต้นในบางระจัน เอาเป็นที่พึ่ง”^{๑๙๔}

๒.๒๓.๖ เพลิงลุกไหม้ และได้เผาทำลายวัดวาอารามหลายแห่ง

ช่วงเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ตอนนี้เป็นช่วงที่ประเทศชาติได้รับความเสียหายอย่างหนักจากการศึก เพราะพม่าได้เผาทำลายวัดวาอารามต่าง ๆ ขณะเดียวกันก็มีผู้คอยอาศัยช่องดังกล่าว ข้ำเติมแสวงผลประโยชน์ใส่ตัว

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร าระบุดังนี้

“ครั้นถึงเดือนยี่ ปีจออัฐศก เพลาค่า เกิดเพลิงขึ้น ณ ท่าทราย ไหม้ลามมาสะพานช้าง ข้ำมมาติดป่ามะพร้าว ป่าโหนด ป่าถ่าน ป่าทอง ป่าหญ้า จนวัดราชบูรณะ วัดพระมหาธาตุ เพลิงไปหยุดที่วัดฉัททันต์”

“อนึ่ง จีนค้ายคลองสวนพลู ๔๐๐ เศษ ชวนกันขึ้นไปทำลายพระพุทธบาท เลิกเอาเงินดาดพื้น ทองหุ้มพระมณฑปน้อยลงสิ้น”^{๑๙๕}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

ช่วงจิงหะสงครามกับพม่า ก็มีกลุ่มจีนฉวยโอกาสหาประโยชน์ด้วยการขโมยของมีค่าตามวัดต่าง ๆ

๒.๒๓.๗ เสียกรุงศรีอยุธยาให้แก่พม่าเป็นครั้งที่ ๒

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร าระบุดังนี้

“ครั้น ณ วันอังคาร เดือน ๕ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีกุนนพศก (จ.ศ.๑๑๒๙ พ.ศ.๒๓๑๐) เพลาย่ำ ๔ โมง พม่ายิงปืนป้อมสูงวัดการ้อง วัดแม่นางปลื้ม ระดมเข้ามาในกรุง แล้วเพลิงจุดเชื้อที่รากกำแพง ครั้นเพลาค่ำ กำแพงทรุดลงหน้อยหนึ่ง พม่าก็เข้ากรุงได้ เข้าเผาพระราชวังและวัดพระศรีสรรเพชญ์ แล้วกวาดเอา

^{๑๙๔} พระราชพงษาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา ภาค ๒, หน้า ๒๘๓.

^{๑๙๕} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๓๘๐.

กษัตริย์ชัตติยวงศ์และท้าวพระยาเสนาบดี อพยพครอบครัวทั้งปวงไป แต่พระเจ้าแผ่นดินนั้นหนีออกจากพระนครแต่พระองค์เดียวได้รับความลำบาก ก็ถึงซึ่งพิราลัยไปสู่ปรโลก คนทั้งปวงจึงเอาศพมาฝังไว้”^{๑๙๖}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

การเสียดวงศรียุทธยาครั้งนี้ ไทยได้รับความบอบช้ำมาก เพราะพม่าได้เผาทำลายพระราชวัง วัดวาอารามต่าง ๆ เสียหายเป็นจำนวนมาก

๒.๒๓.๘ สืบพระพุทธศาสนาที่ศรีลังกา

พระสงฆ์ที่เดินทางไปสืบพระพุทธศาสนาที่ศรีลังกาได้รับการต้อนรับจากศรีลังกา ได้ปฏิบัติหน้าที่บวชชาวศรีลังกาเป็นจำนวนมาก อยู่ได้ประมาณปีกว่าก็เดินทางกลับมายังกรุงศรีอยุธยา คงเหลือไว้แต่พระอุบาลีเท่านั้น

ก. หลักฐานจากพงศาวดาร ระบุดังนี้

“ฝ่ายข้างหลวง ณ กรุงเทพมหานครซึ่งออกไปลังกาทวีปนั้น ครั้นถึงก็นำพระสงฆ์และเจ้ากรมหมื่นเทพพิพิธขึ้นไป ณ เมืองสิงขณนคร เข้าเฝ้าพระเจ้าลังกา ๆ ได้ทราบว่าเป็นชัตติยวงศ์ในสยามประเทศก็ต้อนรับเลี้ยงดูอยู่เป็นสุข และเมื่อพระอุบาลี พระอริยมุนี พระสงฆ์ออกไปครั้งก่อนนั้น พระเจ้าลังกาให้อยู่ในวัดบุบผาราม ได้บวชกุลบุตรชาวสิงหฬเป็นภิกษุถึงเจ็ดร้อย สามเณรพันเศษ พระสงฆ์ซึ่งออกไปครั้งหลังนี้ ได้บวชชาวสิงหฬเป็นภิกษุอีกสามร้อย สามเณรเจ็ดร้อย อยู่ได้ปีเศษพระอริยมุนีซึ่งไปครั้งก่อนกับพระวิสุทธาจารย์ พระวรญาณมุนี ก็ถวายพระพรลาพระเจ้าลังกากลับมากับข้าหลวง แต่พระอุบาลีนั้นมิได้มา”^{๑๙๗}

ข. ข้อสังเกตเพิ่มเติม

มีการส่งพระสงฆ์ไปสืบพระพุทธศาสนาที่ประเทศศรีลังกา ๒ ครั้ง ครั้งแรกโดยการนำของพระอุบาลี ครั้งหลัง โดยการนำของพระวิสุทธาจารย์

สรุป ในรัชกาลสมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ (พระเจ้าเอกทัศ) มีบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ๗ เรื่อง ได้แก่ การส่งสมณทูตไปผลัดเปลี่ยนกับคณะเดิมที่เดินทางไปก่อนหน้า, สมเด็จพระอนุชาธิราชลาผนวชมาช่วยบ้านเมือง, สมเด็จพระอนุชาธิราชออกผนวชอีกครั้งที่ ๒, การเสด็จพระราชดำเนินไปนมัสการพระฉายที่เขাপถวิ และเสด็จนมัสการพระพุทธบาท, พระอาจารย์ธรรมโชติชักชวนชาวบ้านบางระจันต้านทัพพม่า, พม่าเผาวัดเสียหาย, และสมณะทูตที่เดินทางไปศรีลังกาเดินทางกลับประเทศไทย

^{๑๙๖} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๓๘๑.

^{๑๙๗} พระราชพงษาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา ภาค ๒, หน้า ๒๗๒.

๒.๒๔ สรุปท้ายบท

จากการสืบค้นพระพุทธศาสนาจากพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาตลอด ๕ รัชกาล ๔๑๗ ปี มีกษัตริย์ปกครอง ๓๓ พระองค์ ระยะเวลาในการปกครองบ้านเมืองของกษัตริย์แต่ละพระองค์สั้นบ้าง ยาวบ้าง ไม่เท่ากัน สั้นสุดคือ ๗ วัน (รัชกาลพระเจ้าทองล้าน) ยาวสุดคือ ๔๐ ปี (รัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒) ในจำนวนนี้พบว่า มีบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาจำนวนทั้งสิ้น ๒๓ พระองค์ เขียนตารางสรุปลำดับเฉพาะเหตุการณ์สำคัญ ๆ ดังนี้

รัชกาล	พุทธศักราช	ลำดับเหตุการณ์
สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑	๑๘๙๖	สถาปนาวัดพุทไธสวรรค์
	๑๙๐๖	สถาปนาวัดป่าแก้ว
	๑๙๑๒	สร้างวัดพระราม
สมเด็จพระบรมราชาธิราช (ที่ ๑)	๑๙๑๗	สถาปนาพระศรีรัตนมหาธาตุ
สมเด็จพระรามาเมศวร	๑๙๒๗	๑.เสด็จนมัสการพระชินศรี พระชินราช ที่พิษณุโลก ๒.พระสารีริกธาตุแสดงปาฏิหาริย์ให้ทอดพระเนตรเห็นและสถาปนาวัดมหาธาตุ
	๑๙๓๐	สถาปนาวัดกุเฆาทอง
สมเด็จพระบรมราชาธิราช (ที่ ๒)	๑๙๖๑	สถาปนาวัดราชบูรณะ
	๑๙๖๔	ทรงโปรดให้เอารูปเคารพมีโค สิงห์ และสัตว์ทั้งปวงมาไว้ที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ และวัดพระศรีสรรเพชญ์ เพื่อบูชา
	๑๙๖๗	๑. สร้างวัดมเหยงค์ ๒. ทอดพระเนตรน้ำเนตรพระพุทธชินราชตกเป็นโลหิต
สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ	๑๙๗๗	๑. สถาปนาวัดพระศรีสรรเพชญ์ ๒. สถาปนาวัดพระราม
	๑๙๘๗	ให้บำรุงพระพุทธศาสนา หล่อรูปพระโพธิสัตว์ ๕๕๐ พระชาติ
	๑๙๘๙	ทรงโปรดให้มีการเล่นมหรสพฉลองพระ
	๑๙๙๑	สร้างพระวิหารวัดจุฬามณี
	๑๙๙๒	เสด็จออกผนวช และประทับอยู่ที่วัดจุฬามณี ๘ เดือน
	๒๐๐๗	ทรงโปรดให้มีการเล่นมหรสพฉลองพระศรีรัตนมหาธาตุ ๑๕ วัน
	๒๐๐๙	พระบรมราชาผู้เป็นพระราชโอรสทรงผนวช

รัชกาล	พุทธศักราช	ลำดับเหตุการณ์
สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒	๒๐๒๒	๑. สร้างพระวิหารวัดพระศรีสรรเพชญ์ ๒. หล่อพระศรีสรรเพชญ์ ทองหล่อหนัก ๕๓,๐๐๐ ชั่ง หุ้มด้วยทองคำ หนัก ๒๘๖ ชั่ง
	๒๐๒๖	ฉลองพระศรีสรรเพชญ์
สมเด็จพระไชยราชาธิราช	๒๐๖๑	๑. โปรดให้ปูนดินวัดซีเซียง (ซีเซียง) ๒. สถาปนาพระพุทธเจ้าและพระเจดีย์
	๒๐๗๐	พระเทียรราชาเสด็จออกผนวช เพื่อไม่ให้เป็นที่ระแวง พระทัย เหตุเป็นเชื้อพระวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ ขณะบวชประทับ อยู่ที่วัดราชประดิษฐฐาน
ขุนวรวงศาธิราช	๒๐๗๒	๑. ประหารชีวิตพระยอดฟ้าที่วัดโคกพระยา และ ประหารชีวิตขุนวรวงศาภิแม่อยู่หัวศรีสุดาจันทรที่วัด แจ้ง ๒. ขุนพิเรนทร์เทพ ประชุมวางแผนลับที่วัดราช ประดิษฐฐาน เป้าหมายคือยึดอำนาจขุนวรวงศาธิราช โดยก่อนการลงมือ ได้กระทำการเสี่ยงเทียนต่อหน้าพระ ประธานอุโบสถวัดป่าแก้ว
สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ราชาธิราช	๒๐๗๒	พิธีสถาปนาพระมหากษัตริย์ กระทำในที่ประชุมอันมี สมเด็จพระสังฆราช พระราชาคณะ ความวาสี อรัญญาวาสี มุขมนตรี กวี อำมาตย์ โหรราชครุ พราหมณ์ปุโรหิต
	๒๐๗๓	๑. สถาปนาที่พระตำหนักวังเป็นพระอุโบสถ ๒. สร้างพระวิหารอาราม ให้นามว่า วัดวังชัย ๓. ถวายอากรหลวงบำรุงเป็นค่าภัตตาหารแต่สงฆ์วัดวัง ชัย
	๒๐๘๐	ถวายสัตสดกมหาทาน
	๒๐๘๖	๑. มหานาควัดกุเขาทอง พาญาติโยมทาสหญิงชายชูดคู นอกค่ายกันทัพพม่า จึงได้นามว่า คลองมหานาค ๒. สถาปนาวัดศพสวรรค์ เพื่อเป็นอนุสรณ์พระสุริโยทัย
	๒๐๘๗	ประหารชีวิตพระนพรัตน์ เนื่องจากให้ฤกษ์พระศรีสินก่อ กบฏ
	๒๐๙๒	พม่ายกทัพมาตั้งตำบลวัดทุ่งโพธาราม, ตำบลวัดพุทไธ ศวรรค์, วัดการ้อง, วัดชัยวัฒนาราม, วัดมเหยงค์

รัชกาล	พุทธศักราช	ลำดับเหตุการณ์
สมเด็จพระมหินทราธิราช	๒๐๙๕	บูรณะวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ
	๒๐๙๗	สมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราชเสด็จออกผนวช
สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช	๒๑๑๒	สมเด็จพระนเรศวรเสด็จปิดทองพระมหาธาตุ และถวายพระภูษาเป็นฉัตรธงบูชาพระธาตุ
	๒๑๑๗	๑. พระธาตุแสดงปาฏิหาริย์แก่สมเด็จพระนเรศวรครวยกทัพไปเมืองพิษณุโลก ๒. พระมหาเถรคันฉ่องบอกความลับการที่พระเจ้าหงสาวดีคิดกำจัดแก่สมเด็จพระนเรศวร เพื่อจะได้ระวางตัว
สมเด็จพระนเรศวรมหาราช	๒๑๒๙	พระสาร์ริกธาตุแสดงปาฏิหาริย์ให้สมเด็จพระนเรศวรทอดพระเนตรเห็น
	๒๑๓๔	สมเด็จพระเอกาทศรถ เสด็จเมืองพิษณุโลก ปิดทองพระพุทธชินราช โปรดให้มีการมหรสพฉลอง ๗ วัน ๗ คืน
	๒๑๓๕	เสด็จพร้อมด้วยสมเด็จพระเอกาทศรถนมัสการพระพุทธรูปที่เชียงใหม่
	๒๑๓๕	สมเด็จพระพนรัตน์วัดป่าแก้ว พร้อมพระราชอาคัน ๒๕ รูป บิณฑบาตชีวิตทหาร (ฉบับหลวงประเสริฐ)
สมเด็จพระเอกาทศรถ	๒๑๓๖	๑. สร้างวัดวรเชษฐาราม เพื่อถวายเป็นอนุสรณ์แด่สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ๒. สร้างพระไตรปิฎกบาลี อรรถกถา คัมภีร์วิวรรณ์ และสร้างหอธรรมอุทิศแด่สงฆ์
	๒๑๓๗	สร้างพระพุทธรูปฉลองพระองค์ ๕ พระองค์บุด้วยทองนพคุณทรงเครื่อง พร้อมทั้งโปรดให้มีการฉลองมหรสพ ๗ วัน ๗ คืน
สมเด็จพระศรีเสาวภาค	๒๑๔๕	๑. พระศรีสินบวชอยู่วัดระฆัง เชี่ยวชาญพระไตรปิฎก ดำรงสมณศักดิ์ที่ “พระพิมลธรรม” ๒. พระพิมลธรรม ชุ่มกำลัง และก่อการกบฏ จับพระเจ้าแผ่นดินสำเร็จโทษ สถาปนาตนเองเป็นกษัตริย์ ทรงพระนามว่า พระเจ้าทรงธรรม
พระเจ้าทรงธรรม	๒๑๔๖	ย้ายพระมงคlopพิตรจากฝั่งตะวันออก มาไว้ฝั่งตะวันตก และโปรดให้ก่อมณฑปประดิษฐานเอาไว้

รัชกาล	พุทธศักราช	ลำดับเหตุการณ์
พระเจ้าทรงธรรม	๒๑๔๙	พรานบุญพรอยพระพุทธรูปที่สระบุรี
	๒๑๗๐	ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้แต่งมหาชาติคำหลวง และสร้างพระไตรปิฎก
พระเจ้าปราสาททอง	๒๑๗๓	๑. สถาปนาพระมหาธาตุเจดีย์ ๒. สถาปนาวัดไชยวัฒนาราม
	๒๑๗๔	สถาปนาวัดพระศรีสรรเพชญ์ และโปรดให้มีการฉลอง มีการมหรสพ
	๒๑๗๕	สร้างพระอารามเคียงพระราชนิเวศน์ ให้นามว่า วัดชุมพลนิกายาราม
	๒๑๗๖	๑. ให้สถาปนาพระปรางค์วัดมหาธาตุซึ่งพังลง ซ่อมแซมใหม่ ๒. เสด็จเวียนเทียนเนื่องในวันอาสาฬหบูชา ณ วัดสรรเพชญ์
	๒๑๘๑	ประกอบพิธีลบศักราช ทรงทำบุญใหญ่ ถวายสดสกลมหาทาน
สมเด็จพระนารายณ์	๒๑๙๙	โปรดให้หล่อรูปเคารพทางศาสนาพราหมณ์-ฮินดู,
	๒๒๐๑	โปรดให้หล่อพระปฐุมิถาวายพระนามว่า สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ และพระบรมตรีภพนาถ ปางห้ามสมุทร เป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องตามคติมหายาน
สมเด็จพระเพทราชา	๒๒๓๒	สถาปนาวัดบรมพุทธรักษา
	๒๒๓๗	สถาปนาวัดพระยาแมน วัดนี้เคยเป็นที่ประทับของสมเด็จพระเพทราชา เมื่อครั้งทรงผนวช
พระเจ้าเสือ	๒๒๔๖	ฟ้าผ่ายอดมณฑปพระวิหารสูงมงคลพิตร ใหม่เครื่องบนตกลงมาถูกเศียรพระหัก
	๒๒๕๐	โปรดให้มีพิธีสมโภชพระพุทธรูป และเสด็จพระราชดำเนินไปนมัสการ ทรงรำพระแสงถวายเป็นพุทธรูปบูชา
พระเจ้าท้ายสระ	๒๒๕๔	กรมพระราชวังบวรสถานมงคลปฏิสังขรณ์วัดกุฎีดาว และตรัสสั่งให้ตั้งพระตำหนักริมน้ำ
	๒๒๖๔	โปรดให้มีการฉลองวัดมเหยงค์ มีมหรสพ ๓ วัน
	๒๒๗๐	ย้ายพระพุทธรูปไสยาสน์วัดป่าโมกข์ให้พ้นจากน้ำริมตลิ่งกัดเซาะ แล้วทำการสมโภช ๓ วัน

รัชกาล	พุทธศักราช	ลำดับเหตุการณ์
สมเด็จพระบรมโกศ	๒๒๗๗	ฉลองวัดป่าโมกข์
	๒๒๘๑	ฉลองวัดหানตรา
	๒๒๘๒	สมโภชพระพุทธรูป
	๒๒๘๔	๑. ปฏิสังขรณ์วัดพระศรีสรรเพชญ์ ๒. ปฏิสังขรณ์พระพุทธรูปพระสุเมงคโลกบพิตรซึ่งพระเศียรหัก ๓. ปฏิสังขรณ์วัดพระรามซึ่งชำรุดทรุดโทรม ๔. ปฏิสังขรณ์เจดีย์และวัดกุเขาทอง
	๒๒๙๑	มีพระราชศรัทธาให้นำทอง ๙๐ ชั่งแผ่ร้อนเป็นประธากล้อง ปิดพระมณฑปพระพุทธรูป และให้แผ่หุ้มตั้งแต่เหม และนาคลงมา
	๒๒๙๖	ประเทศศรีลังกาทรงทูตมาขอพระภิกษุไปสืบพระพุทธศาสนา
	๒๓๐๐	ลมพัดพระมหาธาตุวัดวรโพธิ์หัก
สมเด็จพระเจ้าอู่ทอง	๒๓๐๑	เสด็จออกผนวชวัดเดิม แล้วไปประทับอยู่ ณ วัดประดู่
สมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์	๒๓๐๒	ส่งกรมหมื่นเทพพิพิธไปประเทศศรีลังกา
	๒๓๐๓	พม่ายกทัพมาประชิดเมือง พระอนุชาธิราชลาผนวชมาช่วยว่าราชการแผ่นดิน และนำทัพป้องกันทัพพม่า เสร็จภารกิจแล้วก็ทรงผนวชใหม่ ประทับอยู่ที่วัดประดู่
	๒๓๐๙	พระอาจารย์ธรรมโชติ วัดเขานางบวช เข้ามา ณ วัดบ้านระจัน รวบรวมกำลังชาวบ้านต้านกองทัพพม่า
	๒๓๑๐	เสียกรุงศรีอยุธยาให้แก่พม่าเป็นครั้งที่ ๒

บทที่ ๓

วิเคราะห์บทบาทและความสัมพันธ์ของพระพุทธศาสนาต่อสังคม

บทบาทและความสัมพันธ์ของพระพุทธศาสนาต่อสังคม ผู้วิจัยวิเคราะห์ตามองค์ประกอบของศาสนาอันได้แก่ ศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนพิธี และศาสนสถาน โดยอาศัยฐานข้อมูลจากบทที่ ๒ ซึ่งได้สำรวจพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาในแต่ละรัชกาล ขณะเดียวกันก็อาศัยฐานข้อมูลจากบันทึกอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องประกอบเพื่อให้เกิดความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

อย่างไรก็ตามการวิเคราะห์ตามองค์ประกอบดังกล่าวข้างต้น มีลักษณะเป็นการเทียบเคียงแบบหลวม ๆ ไม่เคร่งครัดตามบทนิยามนัก เพราะไม่สามารถกำหนดเฉพาะตายตัวตามองค์ประกอบดังกล่าวข้างต้นได้ทั้งหมด ทั้งนี้เพราะเนื้อหาในพงศาวดารมีลักษณะเฉพาะเป็นของตนเอง

๓.๑ บทบาทและความสัมพันธ์ด้านศาสนธรรม

ศาสนธรรมในที่นี้ หมายถึง คำสั่งสอน คัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา งานวรรณกรรมเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ทั้งนี้รวมถึงการจัดการศึกษาลักษณะใดลักษณะหนึ่ง ซึ่งส่งผลต่อทั้งสังคมสงฆ์ และสังคมทั่วไป

๓.๑.๑ วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา

วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา มีกล่าวถึง ๒ ครั้ง ได้แก่ ในรัชสมัยของสมเด็จพระเอกาทศรถ ๑ ครั้ง ระบุถึงการสร้างพระไตรปิฎกทั้งบาลี อรรถกถา คัมภีร์ และวิวรรณ์ พร้อมทั้งโปรดเกล้าให้สร้างพระธรรมเพื่อเป็นที่เก็บคัมภีร์สำคัญเหล่านี้ไว้ในวัดวรเชษฐาราม^๑ และในรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาที่ ๑ (พระเจ้าทรงธรรม) ๑ ครั้ง ข้อความระบุว่า “พ.ศ. ๒๑๗๐ ทรงพระกรุณาให้แต่งมหาชาติคำหลวง และสร้างพระไตรปิฎกจบบริบูรณ์”^๒

นอกจากมหาชาติคำหลวงแล้ว ยังมีพระนิพนธ์อีกชั้นหนึ่งที่ถือว่าแต่งขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยาคือ พระมาลัยคำหลวง พระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศ หรือเจ้าฟ้ากุ้ง เป็นพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ของพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ได้เป็นพระมหากษัตริย์ แต่ทิวศกก่อนจึงไม่ได้รับการสถาปนาเป็นรัชทายาท^๓

ในพระนิพนธ์เรื่อง ตำนานคณะสงฆ์ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่า ประมาณ พ.ศ. ๒๒๑๘ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ได้แต่งราโชวาทชาตภวถวายสมเด็จพระนารายณ์มหาราช และยิ่งระบุอีกว่า เมื่อครั้งแผ่นดินพระเพทราชา พระพุทธโฆษาจารย์ก็ได้นิพนธ์หนังสืออรรถธรรมปลุกศนาเพื่อถวายเป็นพระราชปจฉา^๔

๓.๑.๒ การศึกษาพระพุทธศาสนา

^๑ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๒๕๒.

^๒ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๒๖๓.

^๓ เจ้าฟ้าธรรมธิเบศ, พระมาลัยคำหลวง, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๐๙), หน้า ค.

^๔ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานคณะสงฆ์, (พระนคร: โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๖), หน้า ๒๐.

การศึกษาของสงฆ์ในสมัยกรุงศรีอยุธยา มีครบทั้งฝ่ายคันถธุระ และฝ่ายวิปัสสนาธุระ ด้วยมีหลักฐานจากพงศาวดารในหลายรัชกาลมีเนื้อหาระบุถึงเช่นนั้น เช่น ในรัชสมัยของสมเด็จพระเอกาทศธรรม (กษัตริย์องค์ที่ ๑๙ แห่งกรุงศรีอยุธยา) ได้มีรับสั่งให้สร้างพระไตรปิฎก พระบาลี อรรถกถา ฎีกา คัมภีร์ และวิวรรณ์ บรรจุไว้ในหอพระธรรมที่สร้างให้สร้างขึ้น^๕ การได้จัดให้พระสงฆ์เล่าเรียนพระปริยัติธรรม ส่วนพระองค์เองก็ได้เล่าเรียนพระกัมมัฏฐานมิได้ขาด^๖ ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ (กษัตริย์องค์ที่ ๒๐) มีข้อความระบุว่า พระศรีสินบวชอยู่วัดระฆัง รู้พระไตรปิฎกสวดทัน ได้สมณฐานันดรเป็นพระพิมลธรรมอนันตปรีชา^๗ แม้ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม (กษัตริย์องค์ที่ ๒๑) ทรงรอบรู้พระไตรปิฎกมาก ทรงพระราชศรีททาให้พระสงฆ์มาเรียนหนังสือ ทรงบอกพระไตรปิฎกแก่พระภิกษุสามเณร ณ พระที่นั่งจอมทองสามหลังเป็นประจำ^๘ คำให้การชาวกรุงเก่าระบุว่า ทรงบริจาคพระราชทรัพย์สร้างวัดสำหรับพระสงฆ์เล่าเรียนพระปริยัติธรรมขึ้นอีก ๒ วัด ได้แก่วัดพุทไธสวรรย์ และวัดรัตนมหาธาตุ^๙ ในรัชกาลสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๘ (กษัตริย์องค์ที่ ๒๙ แห่งกรุงศรีอยุธยา) ระบุถึงตรัสน้อยได้ผนวช^{๑๐} ทั้งมีสติปัญญามาก ประพฤติพรหมจรรย์เป็นอันดี และทรงเล่าเรียนพระปริยัติ พระไตรปิฎก และคัมภีร์เลขยันต์มนตรคาถาสรรพวิทยาคุณต่าง ๆ^{๑๑}

หลักฐานในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ไม่พบรายละเอียดเกี่ยวกับการศึกษาบาลี หรือเปรียญ แต่สมเด็จพระนารายณ์ทรงพระดำริว่า ราษฎรชาวกรุงเก่า ได้ตั้งข้อสังเกตว่า มหาเปรียญมีมาแล้วตั้งแต่กรุงศรีอยุธยาแน่นอน ไม่ต้องสงสัย โดยให้เหตุผลว่า ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา มาก ทรงให้ความอุปถัมภ์ผู้ที่บวชเป็นพระภิกษุ สามเณรเป็นเนืองประการ เป็นเหตุให้ราษฎรที่ต้องการเลี้ยงราชการบ้านเมือง ไปบวชเป็นจำนวนมาก จึงรับสั่งให้ออกหลวงสรศักดิ์ (พระเจ้าเสือ) มีการประชุมสงฆ์สอบความรู้พระภิกษุสามเณร พระภิกษุคามวาสียอมทำตาม แต่ฝ่ายอรัญญวาสีไม่ยอมทำตาม ร้องว่าถ้าจะสอบความรู้กัน ก็ขอให้ส่งฆานายกฝ่ายอรัญญวาสีเป็นแม่กองในการสอบ^{๑๒}

ข้อเท็จจริงเรื่องนี้ สอดคล้องกับบันทึกของนิโกลาส์ แชร์แวส ซึ่งพรรณนาถึงการศึกษาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ความตอนหนึ่งว่า

“เมื่อจ้งหันแล้ว ภิกษุผู้เฉลียวฉลาดปราดเปรื่องก็ใช้เวลาในระหว่างนั้นศึกษาบาลี ซึ่งเป็นภาษาที่ยกย่องกันมากในราชอาณาจักร และจำเป็นแก่สมณภาพอย่างยิ่ง อย่างน้อยที่สุดจะต้องอ่านออกและอธิบายความหมายได้เพื่อที่จะได้รับเลื่อนขั้นเป็นบาทหลวง (หมายถึงยศศักดิ์ชั้นสูง ๆ จากพระภิกษุธรรมดา-ผู้วิจิตร).....ภิกษุผู้เฉลียวฉลาดรูปหนึ่งจะได้รับมอบหมายให้ฯ การศึกษาแก่บรรดาออกเณร เริ่มลงเรียนกัน

^๕ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๒๕๒.

^๖ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา, คำให้การชาวกรุงเก่า, หน้า ๕๑๗.

^๗ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๒๕๘.

^๘ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๒๖๒.

^๙ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา คำให้การชาวกรุงเก่า, หน้า ๕๒๐.

^{๑๐} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระราชหัตถเลขา ภาค ๒, หน้า ๑๗๔.

^{๑๑} กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานคณะสงฆ์, หน้า ๓๗.

หลังอาหารเพล สามเณรทั้งหลายจะไปพร้อมกันที่โรงเรียน สอนให้รู้จักอ่านและเขียนภาษาสยาม พงศาวดาร และขนบธรรมเนียมประเพณีของประเทศ พร้อมด้วยอักษรและไวยากรณ์ภาษาบาลี”^{๑๒}

ความในบันทึกยังระบุถึงการออกพระราชกำหนดให้กวาดขันสำหรับภิกษุผู้บวชมาแล้วไม่ศึกษาเล่าเรียน โดยทรงโปรดให้มีการสอบวัดคุณสมบัติ หากพระภิกษุรูปใดไม่รู้หนังสือ ก็บังคับให้ลาสิกขาเพื่อไปทำงานที่เป็นประโยชน์ต่อบ้านเมืองต่อไป^{๑๓}

ในส่วนวิปัสสนาธุระ ก็มีหลักฐานหลายแห่งระบุถึง ซึ่งมีทั้งส่วนที่เป็นสมณะ และวิปัสสนา โดยเฉพาะสมณะ ถือเป็นวิชาที่ได้รับความสนใจฝึก เพราะสามารถนำไปใช้ประโยชน์ในทางป้องกันภัยได้หลายประการ สามารถทำกิจที่อยู่เหนือวิสัยคนธรรมดาได้ จึงเป็นที่นิยมทั้งพระสงฆ์ และฆราวาส เช่น ในรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์ (กษัตริย์องค์ที่ ๒๗ แห่งกรุงศรีอยุธยา) ได้ส่งนายปาน ซึ่งได้เรียนพระกรรมฐานชำนาญในกสิณเดินทางไปกับคณะทูตเพื่อผูกสัมพันธไมตรีกับประเทศฝรั่งเศส และได้ใช้วิชากรรมฐานนั้นเองช่วยเรือให้พ้นภัยจากน้ำวน ทั้งยังได้แสดงให้เห็นฝรั่งเศสได้เห็นอานุภาพ เป็นที่เกรงขาม^{๑๔} เจ้ากรมเสนาพิทักษ์เมื่อครั้งทรงผนวชอยู่ก็เคยถูกลอบฟันด้วยดาบ แต่ฟันไม่เข้า มีเพียงจีวรเท่านั้นที่ถูกฟันขาด^{๑๕} ในรัชสมัยของพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ทรงจัดงานฉลองวัด เกรงฝนตก ก็ได้นิมนต์พระอาจารย์วัดพันทาบ แขวงเมืองวิเศษไชยชาญลงมาให้เข้าสมาธิห้ามฝน^{๑๖}

อนึ่ง แม้คำว่า อรัญญวาสี ก็มีนัยถึงพระสายปฏิบัติ หรือบางครั้งก็เรียกว่า พระป่า

๓.๑.๓ หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา

หลักคำสอนสำคัญที่ปรากฏในพงศาวดารว่า ได้ถูกนำมาสั่งสอน และยึดถือเป็นแนวทางในการปฏิบัติเพื่อให้เกิดความดีงามในสังคม ประกอบด้วย

๓.๑.๓.๑ ทศพิธราชธรรม ประกอบด้วย มี ๑๐ ประการ ได้แก่ ๑) ทาน หมายถึงเจตนาให้วัตถุ ๑๐ ประการ มีข้าว และน้ำ เป็นต้น ๒) ศีล หมายถึงศีล ๕ ศีล ๑๐ ๓) การบริจาค หมายถึง การบริจาคไทยธรรม ๔) ความซื่อตรง หมายถึงความเป็นคนตรง ๕) ความอ่อนโยน หมายถึงความเป็นคนอ่อนโยน ๖) ความเพียร หมายถึงกรรมคือการรักษาอุโบสถ ๗) ความไม่โกรธ หมายถึงความมีเมตตา เป็นเบื้องต้น ๘) ความไม่เบียดเบียน หมายถึงความมีกรุณาเป็นเบื้องต้น ๙) ความอดทน หมายถึงความอดกลั้น และ ๑๐) ความไม่คลาดจากธรรม หมายถึงความไม่ซัดเคือง

ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ทศพิธราชธรรม ได้เข้ามามีบทบาทและความสำคัญต่อการปกครองเป็นอย่างมาก พระมหากษัตริย์หลายพระองค์มีหลักฐานว่าทรงตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม เช่น

^{๑๒} นิโกลาส์ แชรแวงส, ประวัติศาสตร์ธรรมชาติดและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม, สันต์ ท โกมลบุตร ผู้แปล, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (นนทบุรี: สำนักพิมพ์ศรีปัญญา, ๒๕๕๐), หน้า ๑๖๔-๑๖๕.

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน.

^{๑๔} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระราชหัตถเลขา ภาค ๒, หน้า ๖๑.

^{๑๕} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๓๙๕.

^{๑๖} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระราชหัตถเลขา ภาค ๒, หน้า ๒๔๑.

เอกสารคำให้การขุนหลวงหาวัดระบุว่า “อันพระบรมไตรโลกนาถนั้น เสด็จทรงทศพิธราชธรรมหนักหนา พระองค์ตั้งอยู่ในศิลาและอุโบสถศิลาไม้ขัด แล้วพระองค์ก็ทรงตั้งอยู่ในธรรมสิบประการ พระองค์ชำนาญในคัมภีร์พระสงฆ์ ทรงบำรู้งพระศาสนาโดยสุจริต”^{๑๗}

ในสมัยพระมหากษัตริย์ราชาก็มีหลักฐานว่า ทรงตั้งอยู่ในหลักทศพิธราชธรรม ปกครองบ้านเมืองด้วยความสงบสุข ไม่เคยไปรุกรานแผ่นดินบ้านอื่นเมืองอื่น ทรงทำนุบำรุงไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินให้มีความสุขด้วยพระกรุณาตั้งบิดามีกรุณาต่อบุตร บ้านเมืองจึงอยู่เป็นสุข ปราศจากศึกสงครามและโจรผู้ร้าย จนบ้านเรือนของราษฎรทั้งหลายไม่ต้องล้อมรั้วลวดสลักลิ่มและกลอน^{๑๘} ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ก็มีบันทึกไว้ว่า “ทรงทศพิธราชธรรมอันประเสริฐ ทรงพระกรุณาแก่ประชาราษฎรทั้งปวง ให้ลดส่วยสาอากรแก่ประชาราษฎรทั้งปวง ๓ ขวบปี”^{๑๙}

อนึ่ง ในแต่ละรัชสมัย จะเห็นการขนขวายในการบำเพ็ญทศพิธราชธรรมอยู่เนื่อง ๆ โดยเฉพาะที่ชัดเจนที่สุดก็คือเรื่องของทาน ศีล การบริจาค ขณะเดียวกันก็มีบางรัชกาลที่ไม่ตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม มักนำพาไปสู่ความเดือดร้อนประการต่าง ๆ กระทั่งถึงการใช้เป็นเหตุผลในการโค่นราชบัลลังก์ เช่น ในรัชกาลของขุนวรวงศาธิราชได้ประพาศพิณประเวณี^{๒๐} ในรัชกาลของพระเจ้าเสือ ไม่ตั้งอยู่ในธรรม นิยมการเสพสุรานารี หมกมุ่นอยู่ในกามารมณ์ พงศาวดารระบุนายละเอียดดังนี้

“สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพอพระทัยเสวยน้ำจันทน์ แล้วเสพสังวาสด้วยดรุณีอิตถีได้กอายุ ๑๑-๑๒ ปี ถ้าวสตรี้ใดเสือกดินโคลงไปทรงพิโรธลงพระอาญาถอยยอดอกตายกับที่ ถ้าวสตรี้ใดไม่ดินโคลงนั่งอยู่ชอบพระอัชฌาศัย พระราชทานบำเหน็จรางวัลประการหนึ่ง...ปราศจากพระเบญจางคกีสล มักพระทัยทำอนาจารเสพสังวาสกับภรรยาขุนนาง แต่นั้นมาพระนามปรากฏเรียกว่า พระเจ้าเสือ”^{๒๑}

๓.๑.๓.๒ อคติ ๔ ประการ ประกอบด้วย ฉันทาคติ ลำเอียงเพราะรัก, โทสาคติ ลำเอียงเพราะชัง, โมหาคติ ลำเอียงเพราะไม่เข้าใจ หรือไม่รู้, และภยาคติ ลำเอียงเพราะกลัว

ในบันทึกคำให้การชาวกรุงเก่า ได้กล่าวถึงพระเจ้าปราสาททองว่า ทรงสอนพระสุรินทรกุมารราชโอรสองค์เล็กของพระองค์ให้มีความเคารพต่อพี่ชายใหญ่ทั้ง ๖ พระองค์ให้มาก ๆ อย่าได้คิดขัดแย้งให้ผิดใจกับพี่ใหญ่ อย่าประพาศพิณอคติ ๔ ประการ^{๒๒}

๓.๑.๓.๓ พุทธการกธรรม หมายถึง ธรรมที่กระทำความเป็นพระพุทธรูป ประกอบด้วย ๑) ทาน ๒) ศีล ๓) เนกขัมมะ ๔) ปัญญา ๕) วิริยะ ๖) ขันติ ๗) สัจจะ ๘) อธิษฐาน ๙) เมตตา ๑๐) อุเบกขา เรียกอีกนัยหนึ่งก็คือบารมี ๑๐ ประการนั่นเอง มีปรากฏอยู่ทั่วไปในคัมภีร์พระไตรปิฎก แต่

^{๑๗} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา, คำให้การขุนหลวงหาวัด, หน้า ๗๑๑.

^{๑๘} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา, คำให้การขุนหลวงหาวัด, หน้า ๗๕๗.

^{๑๙} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา, ฉบับพันพินันท์นุมาศ (เจิม), หน้า ๒๙๐.

^{๒๐} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันพินันท์นุมาศ (เจิม), หน้า ๖๔.

^{๒๑} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันพินันท์นุมาศ (เจิม), หน้า ๓๒๘.

^{๒๒} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา, คำให้การชาวกรุงเก่า, หน้า ๕๒๓.

เฉพาะที่ใช้คำว่า “พุทธการกธรรม” ปรากฏในชั้นบาลีคือคัมภีร์พระไตรปิฎกเพียง ๓ ครั้ง โดยอยู่ในขุททนิกาย พุทธวงศ์ทั้งหมด^{๒๓}

พุทธการกธรรม ได้ถูกนำมาใช้เป็นอุดมคติ หรืออุดมธรรมสำหรับพระเจ้าแผ่นดินที่เป็นธรรมราชา ถ้อยคำที่ใช้ในพงศาวดารเมื่อกล่าวถึงพระราชกษัตริย์ผู้บำเพ็ญพุทธการกธรรมจึงโน้มไปในลักษณะเป็นการ “เลียนแบบ” การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ เช่นการใช้ประโยคว่า “พระองค์ทรงทศพิธราชธรรม และสถิตในพุทธจรณจรยา ญาตรจรณจรยา โลกจรณจรยา มหิมาด้วยพุทธการกโพธิสมภาร มหาพารมหารัตนจรณ...”^{๒๔} หรือ “มีพระราชหฤทัยไคร่กรุณาปราณีสัตว์โลกการทั้งหลาย หมายให้นฤทุกข์ ปลุกใจราษฎรให้สานติเกษมสุข โดยยุติธรรมอันบรรจพระเกียรติปรากฏ...และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงสร้างโพธิสมภาร บำเพ็ญพุทธการกธรรมบารมี...”^{๒๕}

นอกเหนือจากหลักฐานในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ในจดหมายเหตุลา ลูแบร์ ก็ได้พรรณนาถึงข้อห้าม ๕ ประการของชาวสยาม ความว่า

“ชาวชมพูทวีปย่อข้อศีลปฏิบัติในทางห้ามลงเหลือเพียง ๕ ประการ เท่านั้น อันเกือบจะเหมือน ๆ กันหมดในแคว้นทั้งปวงในชมพูทวีป เบญจศีลของชาวสยามมีดังต่อไปนี้

๑. เว้นการฆ่าสัตว์ตัดชีวิต
๒. เว้นการลักทรัพย์
๓. เว้นการกระทำผิดประเพณี
๔. เว้นการพูดปด
๕. เว้นการเสพเครื่องดื่มของเมา ซึ่งโดยทั่ว ๆ เรียกว่า เหล้า”^{๒๖}

อนึ่ง ศีลที่แยกมากล่าวเฉพาะในที่นี้ โดยสรุปก็สงเคราะห์เข้าในทศพิธราชธรรม ข้อ ๒ และ พุทธการกธรรมข้อ ๒ นั่นเอง ผู้วิจัยจึงไม่ได้แยกเป็นหัวข้อหนึ่งต่างหาก เช่นเดียวกัน หลักฐานในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา เมื่อกล่าวถึงศีลอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็พึงทราบว่ายังคงอยู่ในหัวข้อทศพิธราชธรรม และพุทธการกธรรมนั่นเอง

๓.๒ บทบาทและความสัมพันธ์ด้านศาสนบุคคล

โดยปกติ “ศาสนบุคคล” หมายเอาบริษัท ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา แต่ในงานวิจัยนี้ ไม่อาจถือเอาความหมายเคร่งครัดเช่นนั้นได้ จึงอนุโลมโดยอาศัยการเทียบเคียง ทั้งนี้อาศัยการวินิจฉัยตามความเห็นของผู้วิจัยเป็นหลัก

๓.๒.๑ การปกครองคณะสงฆ์

^{๒๓} พุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๗๗/๕๖๖,๑๕๕/๕๘๓,๑๕/๖๑๖.

^{๒๔} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๒๕๑.

^{๒๕} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๒๕๒.

^{๒๖} มองซิเออร์ เดอ ลาลูแบร์, จดหมายเหตุลา ลูแบร์ ราชอาณาจักรสยาม, (นนทบุรี: สำนักพิมพ์ศรีปัญญา, ๒๕๕๗), หน้า ๓๓๕.

หลักฐานจากพงศาวดารแสดงถึงร่องรอยของการปกครองในสมัยกรุงศรีอยุธยาว่า มีสมเด็จพระสังฆราช ดำรงตำแหน่งเป็นสังฆปริณายก มีพระราชอาณาปกครองตามลำดับชั้นนับตั้งแต่สมเด็จพระราชาคณะ (เช่น ในรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราช ปรากฏนามสมเด็จพระพนรัตน์-วัดป่าแก้ว) กระทั่งลำดับต่ำสุดได้แก่เจ้าอธิการ พระอธิการ และมีการแบ่งออกเป็นฝ่ายคามวาสี (สายพระบ้าน)^{๒๗} อรัญญวาสี (สายพระป่า) บทสรุปดังกล่าวข้างต้น ได้จากหลักฐานในแต่ละรัชกาลต่าง ๆ

ในรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศราช (กษัตริย์องค์ที่ ๑๙ แห่งกรุงศรีอยุธยา) ได้ทรงสร้างวัดวรเชษฐารามแล้วก็นิมนต์พระสงฆ์ฝ่ายอรัญญวาสีผู้ทรงศีลาธิคุณอันวิเศษมาเป็นเจ้าอาวาส^{๒๘} ในรัชกาลสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๕ (พระเจ้าปราสาททอง กษัตริย์องค์ที่ ๒๔ แห่งกรุงศรีอยุธยา) ได้สถาปนาวัดไชยวัฒนารามแล้ว ทรงสถาปนาเจ้าอธิการวัดเป็นพระอริยเถระ พระราชาคณะฝ่ายอรัญญวาสี เป็นเจ้าอาวาสปกครองวัด^{๒๙} ในรัชกาลเดียวกันนี้ มีพิธีปลงศพราช ซึ่งในพิธีการดังกล่าวมีการนิมนต์พระราชอาณาคามวาสีและอรัญญวาสีมาสวดพระพุทธมนต์^{๓๐} ในรัชกาลสมเด็จพระเพทราชา (กษัตริย์องค์ที่ ๒๘ แห่งกรุงศรีอยุธยา) ได้สถาปนาวัดบรม พุทธาราม (ฝ่ายคามวาสี) แล้ว นิมนต์เจ้าอธิการมาอยู่ โดยทรงสถาปนาให้เป็นพระราชอาณาชื่อพระญาณสมโพธิ^{๓๑}

ในรัชกาลสมเด็จพระบรมโกศ (กษัตริย์องค์ที่ ๓๒ แห่งกรุงศรีอยุธยา) มีระบุดังพระราชอาณา ๕ รูปที่ทรงนิมนต์ให้ไปเกลี้ยกล่อมเจ้าสามกรม ประกอบด้วย พระเทพมุนี พระพุทธโฆสจารย์ พระธรรมอุดม พระธรรมเจดีย์ และพระเทพกวี^{๓๒} ในปลายรัชกาลของสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ (กษัตริย์องค์ที่ ๓๓ แห่งกรุงศรีอยุธยา) ได้ส่งพระอุปาลี พระอริยมุนี (ชุดแรก) พระวิสุทธาจารย์ พระวรญาณมุนี (ชุดที่ ๒) ไปสืบพระพุทธศาสนาที่ประเทศศรีลังกา^{๓๓}

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงให้รายละเอียดเพิ่มเติมว่า สมัยกรุงศรีอยุธยา แบ่งการปกครองออกเป็น ๓ ชั้น คือ ชั้นต่ำเป็นพระครู เป็นเจ้าคณะปกครองเมืองน้อย, ถัดไปเป็นสังฆราชาคณะ หรือราชาคณะ เป็นเจ้าคณะปกครองหัวเมืองใหญ่, และชั้นสูงสุดคือสมเด็จพระสังฆราช เป็นสังฆปริณายก มีอำนาจปกครองตลอดเขตราชธานี^{๓๔}

^{๒๗} สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้ตั้งข้อสังเกตว่า คณะสงฆ์ตั้งแต่มีนิกายวัดป่าแก้วเข้ามา ทำให้เกิดเป็น ๓ คณะ คือ คณะเดิมตามแบบแผนที่มีมาแต่กรุงสุโขทัย เรียกว่า คามวาสีคณะ ๑ อรัญญวาสีคณะ ๑ ส่วนพระสงฆ์คณะป่าแก้วแยกออกเป็นอีกคณะหนึ่งเรียกว่า คามวาสีฝ่ายขวา ส่วนคามวาสีเดิมก็เรียกว่า คามวาสีฝ่ายซ้าย ดู กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *ตำนานคณะสงฆ์*, หน้า ๑๔.

^{๒๘} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๒๕๒.

^{๒๙} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๒๗๒.

^{๓๐} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๒๗๙.

^{๓๑} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๓๑๙.

^{๓๒} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๓๖๙.

^{๓๓} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระราชหัตถเลขา ภาค ๒, หน้า ๒๗๒.

^{๓๔} กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *ตำนานคณะสงฆ์*, หน้า ๑๘-๑๙.

อนึ่ง จากหลักฐานดังกล่าวข้างต้น แสดงให้เห็นนัยอีกประการหนึ่งว่า การพระราชทานสมณศักดิ์ เป็นพระราชอำนาจ แม้ตำแหน่งทางปกครองสงฆ์ หรืออารามที่สำคัญ ๆ ก็ทรงใช้อำนาจสถาปนาได้ตามพระราชอัธยาศัย

๓.๒.๒ การช่วยแก้ปัญหาข้อขัดข้อง หรือขัดแย้ง

สถานะของพระสงฆ์ในสมัยกรุงศรีอยุธยา แม้ในพงศาวดารจะมีรายละเอียดน้อย แต่จากบันทึกอื่น ในสมัยเดียวกัน เช่น บันทึกของนิโกลาส์ แชรแวงส ได้กล่าวถึงสถานะของพระภิกษุตอนหนึ่งว่า ชนชาวสยามเคารพนับถือพระสงฆ์มาก ทุกคนต้องหมอบกราบ ไม่ว่าจะเป็นผู้ใหญ่ ผู้น้อย หรือแม้แต่พระเจ้าแผ่นดิน^{๓๕} ข้อนี้แสดงให้เห็นว่า พระภิกษุนั้น ได้รับการยอมรับ เคารพ และนับถือจากสังคม

ประการหนึ่ง ร่องรอยที่หลักฐานที่ปรากฏร่องรอยในส่วนที่เนื่องด้วยสถาบันพระมหากษัตริย์ ก็ถือเป็นเหตุเป็นผลที่เพียงพอสำหรับการสรุปเช่นนั้น เช่น ในการสถาปนาพระมหากษัตริย์ พระเถระชั้นผู้ใหญ่ได้รับอาราธนามาร่วมในพิธีอันสำคัญด้วย ดังหลักฐานในสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราชเจ้าระบุว่า ในพิธีสถาปนาพระมหากษัตริย์ได้มีการนิมนต์สมเด็จพระสังฆราช พระราชาคณะคามวาสีธรรมาวาสี^{๓๖} มาร่วมในการพิธีด้วย

กรณีมีปัญหา ข้อขัดข้อง หรือความไม่ลงรอยกันในระดับราชสำนัก การที่พระสงฆ์ได้เข้ามามีบทบาทแก้ปัญหา หรือระงับข้อขัดข้องในแต่ละรัชสมัยนั้น ก็สะท้อนให้เห็นว่า สถานะ และบทบาทของพระสงฆ์ ได้รับการยอมรับนับถือจากสังคม ซึ่งอาจวิเคราะห์ได้ว่า

๑) พระสงฆ์อยู่เหนือความขัดแย้งในสังคม สามารถให้ความเป็นธรรม หรือความยุติธรรมแก่ทุกฝ่าย

๒) พระสงฆ์เป็นอุดมเพศ ผู้ครองเพศเป็นพระสงฆ์แล้ว ย่อมเป็นที่มั่นใจได้ว่า ไม่เป็นภัยต่อผู้ใดแล้ว ดังข้อสังเกตของนิโกลาส์ แชรแวงสที่ว่า “อารามนั้นเป็นสำนักที่ผู้ใดจะล่วงละเมิดมิได้ ผู้ที่เข้าไปอาศัยอยู่ไม่ว่าจะเป็นคนหรือสัตว์ ย่อมอยู่ได้โดยปลอดภัยเสมอ และถ้าผู้ใดบังอาจไปแตะต้องเข้า จะได้รับทัณฑ์ฐานลบหลู่ต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์อย่างหนัก การลักทรัพย์ในวัดหรือกล่าวคำบริภาษพระภิกษุสงฆ์หรือทำร้ายพระภิกษุสงฆ์ มีโทษถึงประหารชีวิตทีเดียว”^{๓๗}

๓) วัดและพระสงฆ์เป็นจุดศูนย์รวมของคนในสังคม ชนชั้นปกครองและชาวบ้านทั่วไปสามารถมาพบปะ ทำกิจกรรมร่วมกันได้ ลดช่องว่างระหว่างผู้ปกครองกับผู้อยู่ใต้ปกครอง การที่พระมหากษัตริย์เสด็จพระราชดำเนินไปบำเพ็ญพระราชกุศลตามวัดต่าง ๆ น่าจะทรงถือโอกาสนี้ในการพบปะ เยี่ยมเยียน พสกนิกรของพระองค์ด้วยอีกโสดหนึ่ง

อนึ่ง ในยามบ้านเมืองประสบความขัดข้องในเรื่องของการดำรงชีวิต เช่นปัญหาเรื่องฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล ทำให้อาณาประชาราษฎร์ได้รับความเดือดร้อน พระสงฆ์ก็ไม่ได้นิ่งดูตาย มีโอกาสก็เข้ามาช่วยแก้ปัญหาข้อขัดข้องนั้น ๆ เช่น คราวหนึ่งเกิดฝนแล้ง ทำนาไม่ได้ผล พระมหาธรรมราชาได้รับสั่งให้นิมนต์

^{๓๕} นิโกลาส์ แชรแวงส, ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม, หน้า ๑๕๙.

^{๓๖} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๗๐.

^{๓๗} นิโกลาส์ แชรแวงส, ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม, หน้า ๑๖๐.

พระสังฆราชอรัญญวาสี และคามวาสีให้ช่วยหาทางการแก้ปัญหา อาจารย์ทั้งสองได้แก้ปัญหาด้วยการใช้กัมมัฏฐานบริการมาโปกสิณบันดาลให้ฝนตกตามความประสงค์ หลักฐานระบุไว้ดังนี้

“ครั้งหนึ่งฝนแล้ง ราษฎรทำนาไม่ได้ผล ทั้งผลไม้และผักปลาก็กันดาร พระมหาธรรมราชาจึงรับสั่งให้นิมนต์พระอาจารย์อรัญญวาสีอริยวงศ์มหาคุหา กับพระอาจารย์คามวาสีพระพิมลธรรมมาแล้วจึงรับสั่งว่า บัดนี้เกิดภัยคือฝนแล้ง ราษฎรพากันอดอยาก ท่านทั้งสองจะคิดประการใด จึงจะให้ฝนตกได้ พระอาจารย์ทั้งสองก็รับอาสาว่า ถึงวันนั้นคืนนั้นจะทำให้ฝนให้ตกให้ได้ แล้วอาจารย์ทั้งสองนั้นก็ไม่กลับไปยังพระอาราม อาศัยอยู่ในพระราชวัง ตั้งบริกรรมทางอาโปกสิณ และเจริญพระพุทธมนต์ขอฝน ด้วยอำนาจสมาธิและพระพุทธมนต์ของพระผู้เป็นเจ้าของทั้งสองนั้น พอถึงกำหนดวันลัญญา ก็เกิดมหาเมฆตั้งขึ้นทั้ง ๘ ทิศ ฝนตกลงมาเป็นอันมาก แต่นั้นมา ถ้าเกิดความไข้เจ็บขึ้นชุกชุมในบ้านเมืองแล้ว พระมหาธรรมราชาก็ให้นิมนต์พระสงฆ์เข้ามาเจริญพระพุทธมนต์ มีสัตปริตรและภาณวารเป็นต้น”^{๓๘}

๓.๒.๓ การช่วยเหลือบ้านเมืองยามศึกสงคราม

ในสมัยกรุงศรีอยุธยา พระสงฆ์ได้เข้ามามีบทบาทในการช่วยเหลือชาติบ้านเมืองหลายประการ และหลายลักษณะ เช่น ในรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราช มีบันทึกเรื่องราวพม่ายกทัพเข้ามาตีกรุงศรีอยุธยา มหานาค วัดกุเขาทอง ได้ลาสิกขา อาสาตั้งค่ายกันกองทัพเรือพม่า และส่งสมกำลังญาติโยมชายหญิงช่วยกันขุดคูนอกค่ายตั้งแต่วัดกุเขาทองลงมาถึงวัดป่าพลูเพื่อกันทัพเรือ^{๓๙} จึงเรียกคลองดังกล่าวนี้ว่า คลองมหานาค

ในรัชกาลเดียวกันนี้เอง เมื่อกษัตริย์หงสาวดียกทัพมาตีกรุงศรีอยุธยา ผ่านเมืองพิษณุโลก พระมหาธรรมราชาก็นิมนต์พระสงฆ์ ๔ รูป ออกไปตุลาตเลาเข้าศีกนอกเมือง^{๔๐} คราวที่สมเด็จพระนเรศวรทำยุทธหัตถีกับมหาอุปราช นายทัพนายกองตามเสด็จไม่ทัน ทำให้พระองค์ต้องอยู่ท่ามกลางศึก เมื่อมีชัยแล้วจึงใช้กฎอัยการศึกประหารชีวิตนายทัพนายกองเหล่านั้น สมเด็จพระวันรัตน์ พร้อมด้วยพระราชาคณะ ๒๕ รูป ได้มาทูลขอขบิณฑบาตเอาไว้ ทำให้นายทัพนายกองเหล่านั้นพ้นจากโทษประหาร^{๔๑} และได้เป็นกำลังสำคัญช่วยตีเมืองตะนาวศรีมาเป็นเมืองขึ้นของไทยได้, พระอาจารย์ธรรมโชติวัดเขานางบวช ซึ่งได้มาพำนักอยู่ที่วัดโพธิ์เก้าต้น ในบางระจัน ได้มาเป็นกำลังหลักในการรวมชาวบ้านบางระจัน ตั้งกองกำลังด้านทัพพม่า

หลักฐานจากพงศาวดารกล่าวถึงเรื่องลักษณะเดียวกันนี้กับพระสงฆ์พม่า^{๔๒} พระมหาเถระเสียมเพรียม ทราบว่า พระยาตองอูจะสวามีภักดีต่อกรุงศรีอยุธยา ท่านก็ได้เข้าเฝ้า ถวายคำแนะนำ กระทั่งมีบทบาทสำคัญในการขึ้นนำการศึกษาหลายครั้ง

หลักฐานจากพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา มีบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับบทบาทของพระสงฆ์ที่มีต่อบ้านเมืองในยามศึกสงคราม ซึ่งอาจถือเป็นบทบาทที่อยู่นอกเหนือจากพระธรรมวินัยบ้าง เช่น การใช้เป็นทูต

^{๓๘} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา, คำให้การขุนหลวงหาวัด, หน้า ๗๕๖.

^{๓๙} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๗๘.

^{๔๐} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๙๓.

^{๔๑} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๑๘๒.

^{๔๒} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๒๑๖-๒๑๗.

ดูลาดเลากองกำลังทหารฝ่ายข้าศึก เชื่อมสัมพันธ์ไมตรีภายในราชสำนัก เป็นต้น คัดหลักฐานตัวอย่างมาประกอบการพิจารณา ดังนี้

(๑)

“เมื่อครั้งกษัตริย์หงสาวดียกทัพมาอยุธยา ผ่านเมืองพิษณุโลก ได้ล้อมเมืองไว้ และให้ยอมแพ้แต่โดยโดยดี พระมหาธรรมราชา เจ้าเมืองพิษณุโลกจึงนิมนต์พระสงฆ์ ๔ รูป ออกไปฟังการ พระสงฆ์ออกไปสมเด็จเจ้าหงสาวดีให้นำพระสงฆ์ไปคูมูลดินและบันไดหกบันไดพาดแล้วให้อาข้าวไปแฉัง พระมหาธรรมราชาจึงออกไปเฝ้าพระเจ้าหงสาวดี”^{๔๓}

(๒)

“พระเจ้าแผ่นดินให้จำพระยาราม แต่งคนคุมออกไปส่ง แล้วให้อารธนาพระสังฆราชกับพระภิกษุ ๔ องค์ไปด้วย ครั้นพระสังฆราชและผู้คุมพระยารามไปถึง พระมหาธรรมราชาให้ถอดจำพระยารามออกแล้วนำไปถวายบังคมพระเจ้าหงสาวดี”^{๔๔}

(๓)

“เมืองลำพูนและเมืองเชียงใหม่คิดอุบายล่อลวงหลวงหน่วงกองทัพไทยไว้จะให้หงดซ้าง จะได้คิดกระทำการป้องกันเมืองลำพูน เมืองเชียงใหม่ไว้ท่ากองทัพมาจะได้มาช่วยทัน จึงนิมนต์พระสงฆ์ผู้เป็นปราชญ์ฉลาดเจรงจา ๔ รูป ให้ถือหนังสือไปหากองทัพไทย”^{๔๕}

(๔)

“ณ วันแรม ๕ ค่ำ เป็นวันพระ พระเทพมุนี พระพุทธโฆษาจารย์ พระธรรมอุดม พระธรรมเจดีย์ พระเทพกวี เข้ามาเตรียมจะถวายพระธรรมเทศนาอยู่ ณ ทิมสงฆ์ ประมาณเพลาท่วมเศษ จึงมีพระบัณฑูรให้นิมนต์เข้ามา ณ ตำแหน่งสวนกระต่าย ตรัสอารธนาให้ขึ้นไปว่ากล่าวแก่เจ้าสามกรมให้ลงมาสมานสามัคคีสมานกันถึง ๒ กลับต่อเพล ๓ ยามเศษ เจ้าสามกรมจึงมาเฝ้าทำพระสัตย์ถวายทั้งสามองค์”^{๔๖}

๓.๒.๔ การเผยแพร่พระพุทธศาสนา

การส่งสมณทูตไปสืบอายุพระพุทธศาสนาในศรีลังกา ปรากฏในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ๒ ครั้ง ครั้งแรกในปลายรัชกาลของสมเด็จพระบรมโกศ หลักฐานระบุ พ.ศ. ๒๒๙๖ ปีระกา เบญจศก แต่หลักฐานจดหมายเหตุระยะทางราชทูตลังกาเข้ามาขอคณะสงฆ์ที่กรุงศรีอยุธยาระบุว่า พ.ศ. ๒๒๙๓ พระเจ้าเกียรติศิริราชสิงหะ หรือพระเจ้ากิตติสิริราชสีหะ กษัตริย์ศรีลังกา มีรับสั่งให้สามเนรสรณังกรแต่งพระราชสาส์นเป็นภาษามคธถวายสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระบรมโกศ และสมเด็จพระสังฆราชกรุงศรีอยุธยา พร้อมทั้งได้ส่งทูต ๕ นายมาขอพระภิกษุไปสืบพระพุทธศาสนา เนื่องจากศรีลังกาเวลานั้นถูกพวกมิชฉาธิฐุเปียดเบียน ไม่มี

^{๔๓} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๙๓.

^{๔๔} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๑๒๑.

^{๔๕} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๓๑๔.

^{๔๖} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๓๖๙.

พระภิกษุหลงเหลืออยู่เลย คงมีเพียงสามแฉกรสรณังกรรูปเดียวเท่านั้น^{๔๗} พระเจ้าอยู่หัวจึงโปรดให้พระอุบาลี และพระอริยมุนี พร้อมพระสงฆ์อันดับอีก ๑๒ รูป เดินทางไปศรีลังกา ตามคำเชิญของทูต เมื่อไปถึง ทางการของศรีลังกาให้พำนักอยู่ที่วัดบุบผาราม สามารถบวชชาวสิงหลให้เป็นพระภิกษุได้จำนวน ๗๐๐ รูป และสามแฉกรอีกจำนวนหนึ่งพิเศษ

ครั้งที่สอง ประมาณ พ.ศ. ๒๓๐๒ ในปลายรัชกาลของพระสมเด็จพระที่นั่งสุริยาสน์อมรินทร์ หรือพระเจ้าเอกทัศ (ก่อนการเสียกรุงศรีอยุธยาให้แก่พม่า) โดยการนำของพระวิสุทธาจารย์ และพระวรวณฺฒณมุนี พร้อมกับพระสงฆ์อีก ๓ รูป การไปครั้งนี้มีจุดประสงค์เพื่อไปเปลี่ยนพระสงฆ์ที่ซึ่งไปครั้งแรก ทั้ง ๒ คณะพักอยู่ที่ศรีลังกาจนถึง พ.ศ. ๒๓๐๓ พระอุบาลีถึงแก่กรรมภาพที่ศรีลังกา ได้กลับมาเฉพาะพระอริยมุนี พระวิสุทธาจารย์ พระวรวณฺฒณมุนี ส่วนพระอริยมุนีเป็นหัวหน้าสงฆ์หมู่ ประดิษฐานสยามวงศ์ในประเทศศรีลังกา

การไปครั้งนี้ มีการหลักฐานว่า ได้บวชพระให้กุลบุตรชาวสิงหลจำนวน ๓๐๐ รูป และสามแฉกรอีกจำนวน ๗๐๐ รูป^{๔๘} ในคำให้การขุนหลวงหาวัดระบุว่า จุลศักราช ๑๐๖๙ ปีเถาะ ฉศก (พ.ศ. ๒๒๕๐) พระเจ้ากรุงลังกาทราบข่าวกรุงศรีอยุธยา พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรือง จึงได้แต่งราชสาส์นมา พระราชทานพระภิกษุผู้รอบรู้ทรงปริยัติเพื่อสั่งสอนชาวลังกาที่เลื่อมใส เป็นการสืบทอดอายุพระพุทธศาสนา พระมหากษัตริย์จึงให้ประชุมคัดเลือกพระภิกษุเพื่อส่งไปกรุงลังกา และได้คัดเลือกพระราชาคณะ ๒ รูป คือ พระอุบาลี และพระอริยมุนี พร้อมพระสงฆ์อีก ๕๐ รูป พระปฏิมากรยืนห้ามสมุทร และพระปฏิมากรปางอื่นอีก ๑๐ องค์^{๔๙}

อนึ่ง นอกจากการส่งพระภิกษุไปสืบพระพุทธศาสนาในประเทศศรีลังกาแล้ว ในบางช่วงของรัชกาล ก็มีพระสงฆ์จากกัมพูชาได้เข้ามาพึ่งบรมโพธิสมภาร เช่นในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ มีหลักฐานระบุว่า สมเด็จพระสังฆราชสุคนธ์ พร้อมด้วยชาวกัมพูชาหนีภัยสงครามภายในประเทศเข้ามาขอพึ่งพระบรมโพธิสมภาร และก็ได้รับพระมหากรุณาธิคุณ โปรดเกล้าฯ ให้พำนักอยู่ที่วัดพระนอน^{๕๐}

บันทึกอื่นนอกจากพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ก็มีระบุถึงบทบาทของวัด และบทบาทของพระสงฆ์ ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เช่นบันทึกของนิโกลาส์ แชรแวส ความตอนหนึ่งว่า “วัดทุกวัดเปิดให้ประชาชน เข้านมัสการ และชาวต่างประเทศก็มีสิทธิที่จะเข้าไปได้เช่นคนอื่น ๆ มีพระธรรมเทศนาตั้งแต่เช้าจนกระทั่งเย็น เมื่อภิกษุรูปหนึ่งลงจากธรรมาสน์ อีกรูปหนึ่งก็ขึ้นไปแทน แต่ละกัณฑ์มีทนายทนายิกาเข้าฟังหนาแน่น เขาตกแต่งพระพุทธปฏิมากรด้วยสิ่งอันหาได้ยากและทิ้งดงามที่สุดเท่าที่จะหาได้ในท้องถิ่นนั้น เขาตาม ประทับขึ้นเป็นอันมาก และประดับด้วยดอกไม้ธูปเทียน”^{๕๑}

^{๔๗} จดหมายเหตุระยะทางราชทูตลังกาเข้ามาขอคณะสงฆ์ที่กรุงศรีอยุธยา, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๔๗๓), หน้า ๑-๒.

^{๔๘} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระราชหัตถเลขา ภาค ๒, หน้า ๒๗๒.

^{๔๙} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระราชหัตถเลขา ภาค ๒, หน้า ๒๗๒.

^{๕๐} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๓๐๓.

^{๕๑} นิโกลาส์ แชรแวส, ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม, หน้า ๑๔๓.

ความตอนนีในบันทึกของนิโกลาส์ แชรแวงส น่าจะเป็นช่วงที่มีการจัดให้มีการเทศน์มหาชาติ ซึ่งถือเป็นประเพณีนิยมสำคัญที่ถือปฏิบัติโดยทั่วไป เป็นรูปแบบหนึ่งของการเผยแพร่พระพุทธศาสนา มุ่งเน้นคตินิยมเรื่องการเสวยสละ และการบำเพ็ญบารมีตามแนวทางของพระโพธิสัตว์

ในจดหมายเหตุลา ลูแบร์ ก็มีระบุถึงบทบาทของพระภิกษุในการสอนหนังสือแก่เด็กและสั่งสอนประชาชน ความตอนหนึ่งว่า “พวกพระภิกษุสอนหนังสือให้แก่เด็ก ๆ ดังที่ข้าพเจ้าได้กล่าวมาแล้ว และเทศนาสั่งสอนธรรมแก่ประชาชนตามที่มีจารึกไว้ในพระคัมภีร์บาลี ถึงทุก ๆ วันรุ่งขึ้นจากอมวสี (น่าจะ เป็นวันอัฐมี-ผู้วิชัย) และทุกวันเพ็ญพระจันทร์เต็มดวง ก็แสดงพระธรรมเทศนา และสัพบุรุษสีกาก็พากันไปประชุมฟังเป็นประจำในพระอุโบสถ”^{๕๒}

๓.๓ บทบาทและความสัมพันธ์ด้านศาสนพิธี

ศาสนพิธี คือแบบอย่างหรือแบบแผนต่าง ๆ ที่พึงปฏิบัติในทางพระศาสนา^{๕๓}

พื้นฐานโดยทั่วไปของศาสนพิธีแบ่งออกเป็น ๔ หมวด ได้แก่ หมวดกุศลพิธี คือพิธีกรรมต่าง ๆ อันเกี่ยวข้องการอบรมความดีงามทางพระศาสนา เฉพาะตัวบุคคล คือเป็นเรื่องสร้างความดีแก่ตนทางเดียวกัน^{๕๔}, หมวดบุญพิธี คือพิธีทำบุญเนื่องด้วยประเพณีในครอบครัวของพุทธศาสนิกชน เป็นประเพณีเกี่ยวกับชีวิตของคนไทยทั่วไป, หมวดทานพิธี คือพิธีถวายทานต่าง ๆ, และหมวดปกิณณะ ได้แก่เรื่องเบ็ดเตล็ดทั่วไป

จะพิจารณาเรื่องราวต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาในสมัยกรุงศรีอยุธยา และวิเคราะห์ เป็นหมวด ๆ ต่อไปตามลำดับ

๓.๓.๑ กุศลพิธี

กุศลพิธี ว่าด้วยการอบรมความดีงามเฉพาะบุคคล สำหรับฆราวาส เช่น การแสดงตนเป็นพุทธมามกะ, การเวียนเทียนเนื่องในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา, พิธีรักษาอุโบสถศีล เป็นต้น สำหรับบรรพชิต เน้นพิธีของสงฆ์พึงปฏิบัติเพื่อความดีงามในพระวินัย ทั้งส่วนตัวผู้ปฏิบัติและหมู่คณะ บางอย่างเป็นจารีตนิยมปฏิบัติสืบ ๆ กันมา ถือเป็นความชอบในคณะสงฆ์แล้วจึงกลายเป็นพิธีประเพณีของสงฆ์หรือพิธีประเพณีของหมู่คณะ เช่น พิธีเข้าพรรษา, พิธีถือนิสสัย, พิธีทำสามัคคีธรรม, พิธีกรรมวันธรรมสวนะ, พิธีทำสังฆอุโบสถ, พิธีออกพรรษา เป็นต้น

ในสมัยกรุงศรีอยุธยา พิธีกรรมทางพระพุทธศาสนามีบทบาทสำคัญในการเป็นสื่อ หรือเครื่องมือ ในการอบรมความดีงาม และขัดเกลาจิตใจหลายลักษณะ หลักฐานจากพงศาวดาร ประมวลสรุปได้ดังนี้

๓.๓.๑.๑ การบรรพชา อุปสมบท

การบรรพชา อุปสมบท ถือเป็นประเพณีนิยมที่ได้รับการยึดถือปฏิบัติในสังคมไทยมาเป็นระยะเวลายาวนาน ด้วยเหตุว่า พระพุทธศาสนามีบทบาทต่อวิถีชีวิตในสังคมไทยอย่างแนบแน่น ไม่สามารถ

^{๕๒} มองซิเออร์ เดอ ลาลูแบร์, จดหมายเหตุลา ลูแบร์ ราชอาณาจักรสยาม, (นนทบุรี: สำนักพิมพ์ศรีปัญญา, ๒๕๕๗), หน้า ๓๔๖.

^{๕๓} องค์การศึกษา, ศาสนพิธีเล่ม ๑, (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๐๓), หน้า ๑.

^{๕๔} องค์การศึกษา, ศาสนพิธีเล่ม ๑, หน้า ๓.

แยกออกจากกันได้ สังคมไทยจึงใช้การบรรพชา หรืออุปสมบทเป็นเครื่องมือในการฝึกฝนอบรม และขัดเกลาจิตใจของกุลบุตรทั้งหลายเพื่อเตรียมความพร้อมสำหรับชีวิตการครองเรือน ขณะเดียวกันก็เป็นการจรรโลงอายุพระพุทธศาสนาอีกโสดหนึ่งด้วย ร่องรอยประเพณี หรือคติความเชื่อดังกล่าวนี้ ก็สามารถพบได้ในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา

กษัตริย์กรุงศรีอยุธยาทุกพระองค์ทรงเป็นพุทธมามกะ พระราชกรณียกิจต่าง ๆ ที่ทรงบำเพ็ญในแต่ละรัชกาล ย่อมสะท้อนความเป็นพุทธมามกะ ดังจะเห็นร่องรอยบันทึกไว้ในพงศาวดาร เช่น พ.ศ. ๑๙๙๒ ปีมะเส็ง เอกศก สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงผนวชในระหว่างครองราชย์สมบัติ รวมระยะเวลา ๘ เดือน จึงทรงลาผนวช โดยระหว่างทรงผนวชนั้น ได้ประทับอยู่ ณ วัดจุฬามณี^{๕๕}, พ.ศ. ๒๐๐๙ ปีกอ อัฐศก พระราชโอรสของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จออกผนวช^{๕๖}, ตรีสน้อยราชบุตร พระชนมายุได้ ๑๓ พรรษา ทรงให้กระทำการหามงคลพิธีโสกันต์แล้ว ให้ผนวชเป็นสามเณรอยู่ในสำนักพระพุทธโฆษาจารย์เป็นระยะเวลา ๕ ปี จึงลาผนวชมาศึกษาศิลปะวิทยาต่าง ๆ และเมื่ออายุครบผนวช ก็ทรงออกผนวชอีกครั้ง^{๕๗}

สมเด็จพระเพทราชา เมื่อครั้งยังไม่ได้เสวยราชสมบัติ ก็ทรงผนวชอยู่ที่วัดพระยาแมน พงศาวดารจึงบันทึกเรื่องราวเมื่อพระองค์ได้เสด็จขึ้นครองราชย์แล้ว ได้แสดงความกตัญญูต่อพระอาจารย์ ด้วยการสถาปนาพระอุโบสถ วิหาร การเปรียญ เสนาสนะกุฏิอุทิศถวายแก่พระอาจารย์ แล้วทรงโปรดให้ทำการสมโภชเป็นเวลา ๗ วัน ๗ คืน^{๕๘} คำให้การขุนหลวงหาวัด ระบุไว้ว่า พระเจ้าอู่ทุมพรครองราชย์ได้ ๓ เดือน ก็สละราชสมบัติออกผนวชเมื่อวันศุกร์ ขึ้น ๙ ค่ำ เดือน ๑๒ จุลศักราช ๑๑๒๐ (พ.ศ. ๒๒๘๓)^{๕๙}

บันทึกคำให้การชาวกรุงเก่า ได้กล่าวถึงพระราชพิธี ๑๒ ราศีตามพระตำรา ความตอนหนึ่งระบุว่า “พระราชพิธีอาชาตม พระเจ้ากรุงศรีอยุธยา (๑) ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลบวชชานาคเป็นภิกษุบ้าง สามเณรบ้าง รวมจำนวนเท่าพระชนมายุ (๒) มีการมหรสพสมโภชพระพุทธสุรินทร (หมายถึงพระพุทธสิหิงค์-ผู้วิชัย) ๓ วัน ๓ คืน (๓) ทรงหล่อเทียนพรรษา จบพระหัตถ์แล้วในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ ส่งไปถวายเป็นพุทธบูชาตามพระอาราม”^{๖๐}

นอกจากนี้ บันทึกคำให้การชาวกรุงเก่า^{๖๑} ยังได้กล่าวถึงประเพณีสมโภชพระราชกุมารไว้ ๑๐ ครั้ง ซึ่งในจำนวนนี้มีที่เกี่ยวเนื่องกับเรื่องของการบรรพชา และอุปสมบท ๒ ครั้ง กล่าวคือ เมื่อพระชันษาได้ ๑๓ ขวบ ถ้าเป็นพระราชโอรสทรงผนวชเป็นสามเณร ถ้าเป็นพระราชธิดา ทรงผนวชเป็นชี โปรดให้สมโภชครั้งหนึ่ง ครั้นพระชันษาได้ ๒๑ ถ้าเป็นพระราชกุมาร ทรงผนวชเป็นพระภิกษุ โปรดให้สมโภชอีกครั้งหนึ่ง

^{๕๕} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๕๔.

^{๕๖} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๕๕.

^{๕๗} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระราชหัตถเลขา ภาค ๒, หน้า ๑๗๕.

^{๕๘} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๓๒๑.

^{๕๙} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา คำให้การขุนหลวงหาวัด, หน้า ๗๗๒.

^{๖๐} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา คำให้การชาวกรุงเก่า, หน้า ๖๖๔.

^{๖๑} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา คำให้การชาวกรุงเก่า, หน้า ๖๗๑.

คำให้การขุนหลวงหาวัดก็มีหลักฐานแสดงถึงการส่งเสริมการบรรพชา อุปสมบทแก่กุลบุตร เป็นประจำทุกปี ความตอนหนึ่งว่า “บรรดาพระราชวงศานุวงศ์และมหาดเล็กทั้งปวงนั้น เมื่ออายุครบ อุปสมบท (พระมหาธรรมราชา-ผู้วิชัย) ก็ทรงเป็นพระธุระในการจัดให้อุปสมบท ถ้ายังมิได้อุปสมบทแล้วก็ ยังไม่ได้รับราชการ”^{๖๒} และ “ครั้นถึงเดือน ๘ ปฐมาศมาศ วันเพ็ญ ๑๕ ค่ำนั้น พระองค์ (พระเจ้าเอกทัศ-ผู้วิชัย) ก็บวชนาคหลวงทั้งภิกษุและสามเณรปีหนึ่ง ๓๐ องค์บ้าง ๔๐ องค์บ้าง ทุกปีมิได้ขาด”^{๖๓}

จากหลักฐานข้างต้น ก็พอแสดงให้เห็นว่า ธรรมเนียมการบวชเรียน ได้รับการส่งเสริม และ ถือเป็นธรรมเนียมปฏิบัติมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาแล้ว

๓.๓.๑.๒ การเวียนเทียนเนื่องในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา

ธรรมเนียมชาวพุทธโดยทั่วไป เมื่อถึงวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา นิยมเข้าวัดฟังธรรม และทำกิจกรรมต่าง ๆ มีการเวียนเทียน เป็นต้น ตามสมควรแก่โอกาส

ในสมัยกรุงศรีอยุธยา แม้จะไม่มีบันทึกเกี่ยวกับการเวียนเทียนในแต่ละรัชกาลครบถ้วน แต่อย่างน้อยก็เห็นร่องรอยของการเสด็จพระราชดำเนินของพระมหากษัตริย์ในอดีต เช่น ในรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง พงศาวดารบันทึกลงไว้ว่า “เมื่อถึงอาสาฬหมาสเข้าพระวษา สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินด้วยสนมราชกัลยา ออกไปนมัสการจุดเทียนพระวษา ถวายพระพุทธปฏิมากร ณ วัดสรรเพชญ์”^{๖๔}

อนึ่ง มีกุศโลบายบางประการที่ไม่ได้บันทึกไว้ในพงศาวดาร แต่มีปรากฏในหลักฐานอื่น ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการทรงเอาพระทัยใส่ในการบำเพ็ญพระราชกุศลเป็นการส่วนพระองค์ นั่นคือการทำวัตรสวดมนต์ ดังบันทึกของนิโกลาส์ แชรแวงส ความตอนหนึ่งพรรณนาถึงพระราชจริยาวัตรของสมเด็จพระนารายณ์ว่า

“พระองค์จะทรงตื่นบรรทมเวลาเจ็ดนาฬิกาตรง มหาดเล็กห้องทรงเป็นผู้ถวายงานทรงสนานและพระภุชชาทรง เสร็จแล้วพระองค์ทรงทำวัตรเช้าด้วยการสวดมนต์ถึงพระสมณโคดม และหลังจากเสวยพระกระยาหารแล้ว เวลาแปดนาฬิกาจะเสด็จเข้าสู่ที่ประชุมคณะที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน และประทับอยู่จนกระทั่งเที่ยงวัน”^{๖๕}

๓.๓.๒ บุญพิธี

พิธีทำบุญเนื่องด้วยประเพณีในครอบครัวของพุทธศาสนิกชน เป็นประเพณีเกี่ยวกับชีวิตของคนไทยทั่วไป ส่วนมากทำกันเกี่ยวกับเรื่องฉลองบ้าง เรื่องต้องการสิริมงคลบ้าง เรื่องตายบ้าง ในเรื่องเหล่านี้นิยมทำบุญทางพระพุทธศาสนา เช่น ทำบุญเลี้ยงพระและตักบาตร เป็นต้น เพราะประเพณีนิยมดังนี้ จึงเกิดมีพิธีกรรมที่จะต้องปฏิบัติขึ้นและถือสืบ ๆ กันมาแต่โบราณกาล

^{๖๒} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา คำให้การขุนหลวงหาวัด, หน้า ๗๕๔.

^{๖๓} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา คำให้การขุนหลวงหาวัด, หน้า ๗๗๔.

^{๖๔} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๒๗๔.

^{๖๕} นิโกลาส์ แชรแวงส, ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม, หน้า ๒๒๑.

อย่างไรก็ตาม บุญพิธีในบริบทของพงศาวดาร เน้นที่ตัวบุญกิริยาวัตถุ ไม่ได้เน้นรายละเอียดพิธีตามบทนิยามในศาสนพิธี

หลักฐานจากพงศาวดาร มีบันทึกพระราชกรณียกิจที่ทรงบำเพ็ญเกี่ยวกับการพระราชกุศลทางพระพุทธศาสนามาทุกรัชกาล ตลอดระยะเวลาที่กรุงศรีอยุธยาดำรงความเป็นราชธานี ดังรายละเอียดตามตารางต่อไปนี้

๓.๓.๒.๑ พระมหากษัตริย์กับการสถาปนาวัด

การสถาปนาวัดถือเป็นพระราชกรณียกิจที่มีต่อพระพุทธศาสนาลักษณะหนึ่ง โดยมีจุดประสงค์หลักเพื่อใช้เป็นที่สุดจบบำเพ็ญพระราชกุศลในโอกาสต่าง ๆ รองลงมาคือเพื่อเป็นอนุสรณ์สถานและเป็นสำหรับที่บรรจุอัฐิบรมมหากษัตริย์องค์ก่อน ๆ หลักฐานที่ปรากฏในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา พบรายนามวัดที่ได้รับการสถาปนาจากพระมหากษัตริย์ในรัชกาลต่าง ๆ ด้วยวัตถุประสงค์ที่แตกต่างกันออกไปดังต่อไปนี้

(๑) **วัดพุทไธสวรรย์** ได้รับการสถาปนาในรัชสมัยของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) มีวัตถุประสงค์หลัก ๒ ประการ คือ ๑) เพื่อเป็นที่บำเพ็ญพระราชกุศลใกล้ๆ พระราชวัง ๒) เป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ

(๒) **วัดป่าแก้ว** ปัจจุบันคือวัดใหญ่ไชยมงคล เป็นวัดที่ได้รับการสถาปนาในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) เช่นเดียวกับวัดพุทไธสวรรย์ แต่มีวัตถุประสงค์แตกต่างกัน กล่าวคือ ๑) เพื่อเป็นอนุสรณ์สถานแต่เจ้าแก้วไทย ๒) เพื่ออุทิศส่วนกุศลแต่เจ้าแก้วไทย

พระอารามหลวงทั้ง ๒ นี้ ถือเป็นวัดคู่พระนครศรีอยุธยา

(๓) **วัดมหาธาตุ** ได้รับการสถาปนาในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) เป็นเครื่องบูชาพระบรมสารีริกธาตุ พงศาวดารบันทึกไว้ว่า หลังจากเสด็จกลับจากเมืองพิษณุโลกถึงพระนครแล้ว ขณะทรงประทับทรงศีลอยู่ ณ พระที่นั่งมิ่งมงคลภิเษก ได้ทรงทอดพระเนตรเห็นพระสารีริกธาตุเสด็จผ่านทางทิศตะวันออก จึงตรัสเรียกให้ปลัดวังเอาพระราชยานเสด็จออกไป เอาเครื่องสักการะวางปักเอาไว้ เป็นสัญลักษณ์ จากนั้นก็ทรงสร้างพระมหาธาตุขึ้นบริเวณนั้น^{๖๖}

(๔) **วัดภูเขาทอง** ได้รับการสถาปนาในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) เช่นเดียวกับวัดมหาธาตุ ในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาไม่ได้ระบุวัตถุประสงค์เอาไว้

(๕) **วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ** ได้รับการสถาปนาในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) เช่นเดียวกับวัดภูเขาทอง แต่พงศาวดารไม่ระบุวัตถุประสงค์ไว้เช่นเดียวกันกับวัดภูเขาทอง

(๖) **วัดราชบูรณะ** ได้รับการสถาปนาในรัชสมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ ระบุวัตถุประสงค์เพื่อเป็นอนุสรณ์สถานที่ถวายพระเพลิงพระศพเจ้าอ้ายพระยา และเจ้ายี่พระยา ทั้งสองพระองค์ก่อกองแย่งราชบัลลังก์ แต่ต้องพระแสงง้าวสั้นพระชนม์บนคอช้าง

^{๖๖} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๔๗.

(๗) **วัดพระราม** ได้รับการสถาปนาในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เป็นวัดที่สร้างขึ้นเพื่อเป็นอนุสรณ์สถานสำหรับสมเด็จพระรามธิบดีที่ ๑ นอกจากนี้ วัดพระรามยังเป็นวัดที่ถูกกำหนดให้เป็นศูนย์กลางของเมืองด้วย

(๘) **วัดพระศรีสรรเพชญ์** ได้รับการสถาปนาในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เป็นวัดที่สร้างขึ้นเพื่อเป็นอนุสรณ์สถานการเสด็จขึ้นครองราชย์สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

(๙) **วัดศพลวรรค์** ได้รับการสถาปนาในรัชสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราช และเป็นวัดที่สร้างขึ้นเพื่อเป็นอนุสรณ์สถานที่ถวายพระเพลิงพระศพพระศรีสุริโยทัย

(๑๐) **วัดพระศรีสรรเพชญ์** สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๕ (พระเจ้าปราสาททอง) ทรงโปรดให้สร้างนครหลวงโดยถ่ายแบบมาจากกัมพูชา เมื่อสร้างเสร็จแล้ว ก็ได้สถาปนาวัดพระศรีสรรเพชญ์เสร็จและทำการฉลอง^{๖๗} การสถาปนาครั้งนี้จึงถือเป็นอนุสรณ์สถานคู่กับการสร้างพระนครหลวง

(๑๑) **วัดชัยวัฒนาราม** ถือเป็นวัดอีกแห่งหนึ่งที่ได้รับการสถาปนาในรัชสมัยสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๕ (พระเจ้าปราสาททอง) การสถาปนาครั้งนี้มีจุดประสงค์เพื่อเป็นอนุสรณ์สถานถวายสมเด็จพระพันปีหลวง เป็นวัดฝ่ายอรัญญวาสี ทรงพระราชอุทิศถวายนิตยภัตกัลปนามิได้ขาด^{๖๘}

(๑๒) **วัดชุมพลนิการาม** ถือเป็นวัดอีกแห่งที่สามที่ได้รับการสถาปนาในรัชสมัยสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๕ (พระเจ้าปราสาททอง) สร้างติดกับพระที่นั่งไอศวรรย์ถวายเป็นสังฆทานเป็นที่บำเพ็ญพระราชกุศลส่วนพระองค์ และเหล่าราชตระกูล^{๖๙}

(๑๓) **วัดบรมพุทธาราม** ได้รับการสถาปนาในรัชสมัยสมเด็จพระมหาบุรุษ (พระเพทราชา) เบื้องต้นทรงดำริว่า บ้านป่าตองเป็นทำเลเหมาะ ควรสถาปนาเป็นอาราม จึงรับสั่งให้สร้างกำแพงแก้ว พระอุโบสถ วิหาร ศาลาการเปรียญ เสนาสนะ กุฏิ แล้วสถาปนาเป็นอาราม ส่วนเจ้าอธิการซึ่งนิมนต์มาอยู่นั้นก็โปรดเกล้าตั้งเป็นพระราชาคณะ มีพระราชทินนามว่า พระญาณสมโพธิ^{๗๐} การสถาปนาครั้งนี้มีพระประสงค์เพื่ออุทิศบูชาแด่พระรัตนตรัย และเมื่อทรงสถาปนาแล้ว ก็ทรงอุทิศพระราชกัลปนาถวายขึ้นถวายแก่พระอาราม

(๑๔) **วัดพระยาแมน** เป็นวัดที่สองที่ได้รับการสถาปนาในรัชสมัยของสมเด็จพระมหาบุรุษ (พระเพทราชา) การสถาปนาครั้งนี้มีพระประสงค์เพื่อถวายเป็นอาจารย์บูชา และตอบแทนคุณ เป็นการสนองกตัญญูกตเวทิตาธรรม ด้วยเมื่อครั้งทรงผนวช ได้พักอาศัยอยู่วัดนี้ พระอาจารย์ได้อบรมสั่งสอน ทั้งยังได้ทำนายว่า ต่อไปภายภาคหน้า จะได้ครองราชย์สมบัติ^{๗๑}

๓.๓.๒.๒ พระมหากษัตริย์กับการสร้างวัด, วิหาร, เจดีย์

พิจารณาจากหลักฐานในพงศาวดาร การสร้างวัด กับการสถาปนาวัด มีนัยแตกต่างกันเล็กน้อย กล่าวคือ การสร้างวัด เป็นการทำสิ่งที่ยังไม่มีให้มี ส่วนการสถาปนาวัด เป็นการทำสิ่งที่มีอยู่แล้ว

^{๖๗} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๒๗๒.

^{๖๘} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๒๗๒.

^{๖๙} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๒๗๓.

^{๗๐} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๓๑๔.

^{๗๑} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๓๒๑.

ให้ยิ่งขึ้นไปกว่าเดิม เช่น วัดพุทไธสวรรค์ เดิมเป็นพระตำหนัก ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้ยกสถานะเป็นวัด ถวายไว้ในพระพุทศาสนา

รายนามวัด วิหาร เจดีย์ที่ได้รับโปรดเกล้าให้สร้างในสมัยกรุงศรีอยุธยา ปรากฏนามใน รัชกาลต่าง ๆ ดังนี้

๑. วัดพระราม สร้างในรัชสมัยของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง)
๒. วัดมเหยงค์ สร้างในรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒
๓. พระวิหารวัดจุฬามณี สร้างในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ
๔. พระวิหารวัดพระศรีสรรเพชญ์ สร้างในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒
๕. พระวิหารวัดวังชัย สร้างในรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราช
๖. วัดโพธิ์ทับช้าง สร้างในรัชกาลสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๘ (พระเจ้าเสือ) เพื่อเป็นอนุสรณ์

สถานการประสูติของสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๘ (พระเจ้าเสือ)

บันทึกคำให้การขุนหลวงหาวัดระบุว่า ในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๘ ทรงโปรดให้สร้างวัด ๔ วัด ได้แก่ วัดบูรพาภิรมย์, วัดรัตนปราสาท, วัดบรมราชัสถ์, และวัดซ่งคะยี่ แล้วทรงให้ปฏิสังขรณ์วัดสุ่มังคลารามอีกวันหนึ่ง^{๗๒}

บันทึกของนิโกลาส์ แชรแวงส ก็พรรณานาอุปนิสัยของชาวกรุงศรีอยุธยาในเรื่องของการสร้างวัดสร้างวา ความตอนหนึ่งว่า “ชนชาวสยามมีศรัทธากล้าแข็งนัก ส่วนใหญ่ยอมฉิบหายขายตัวในการสร้างวัดวาอาราม สร้างพระประธานองค์ใหญ่หิมา และประดับประดาอย่างงดงาม ผู้ที่ไม่มีทุนทรัพย์พอจะสร้างกุศลใหญ่เช่นนั้นได้ ก็จะไปในที่ห่างไกลคนหน้อย สร้างกระท่อมไม้มุงใบตองตึงถวายเป็นกุฎีสงฆ์”^{๗๓} สะท้อนให้เห็นว่า ไม่เฉพาะแต่เจ้านายเท่านั้นที่นิยมสร้างวัด แม้ชาวบ้านทั่วไปก็นิยมปฏิบัติในทำนองเดียวกัน

๓.๓.๒.๓ พระมหากษัตริย์กับการปฏิสังขรณ์วัด

คำว่า ปฏิสังขรณ์ หมายถึง การแก้ไข ปรับปรุงสิ่งก่อสร้างที่ชำรุด ทรุดโทรมให้กลับคืนสภาพเดิม หรือใช้การได้ วัด ตลอดจนถึงเสนาสนะ ศาสนสถาน ศาสนวัตถุในกรุงศรีอยุธยาที่สร้างมาก่อนสร้างก็ดี ที่สร้างขึ้นในรัชกาลต่าง ๆ ก็ดี ย่อมชำรุด ทรุดโทรมตามกาลเวลา จึงเป็นหน้าที่อย่างหนึ่งของผู้เป็นอนุชนรุ่นหลังต้องแก้ไข ปรับปรุงให้คงสภาพเดิม

การปฏิสังขรณ์วัด วิหาร เจดีย์ ถือเป็นพระราชกรณียกิจที่สำคัญที่พระมหากษัตริย์ไทยในอดีต ได้ทรงบำเพ็ญสืบ ๆ ต่อกันมา รายชื่อวัด/เจดีย์/วิหาร ที่ได้รับการปฏิสังขรณ์ในสมัยกรุงศรีอยุธยา เฉพาะที่ปรากฏชื่อในพงศาวดาร ประกอบไปด้วย

๑. วัดพระศรีมหาธาตุ ลพบุรี ได้รับการบูรณะในรัชกาลพระมหินทราธิราช

๒. วัดพระพุทธบาท สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๓ (สมเด็จพระนารายณ์) ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้บูรณะพระมณฑป

^{๗๒} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา คำให้การขุนหลวงหาวัด, หน้า ๓๒๑.

^{๗๓} นิโกลาส์ แชรแวงส, ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม, หน้า ๑๔๖.

๓. วัดสุเมงคตบพิตร สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๘ (พระเจ้าเสือ) ทรงโปรดให้รื้อมณฑปที่ถูกฟ้าผ่า ไฟไหม้สร้างใหม่

๔. วัดพระพุทธรบาท สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๘ (พระเจ้าเสือ) ทรงโปรดให้บูรณะมณฑป

๕. วัดพระศรีสรรเพชญ์ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศโปรดให้ปฏิสังขรณ์

๖. วัดสุเมงคตบพิตร สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศโปรดให้ปฏิสังขรณ์พระพุทธรูปนิมา

๓.๓.๒.๔ การเสด็จนมัสการพระพุทธรูปเจดีย์สำคัญ

คำว่า พุทธรเจดีย์ ในที่นี้ ผู้วิจัยหมายเอา สถานที่ วัดถู่ หรือสิ่งๆ ที่เนื่องด้วยพระพุทธรูปเจ้า ซึ่งเป็นที่ควรแก่การเคารพ กราบไหว้ บูชา หรือควรแก่การระลึกถึง และก่อให้เกิดอานิสงส์แก่ผู้แสดงกิริยาอย่างใดอย่างหนึ่งดังกล่าวข้างต้น

ในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา มีร่องรอยของการเสด็จพระราชดำเนินไปนมัสการพระพุทธรูปเจดีย์สำคัญ ๆ ดังนี้

๑. รัชกาลสมเด็จพระรามาเมศวร ๑ ครั้ง หลักฐานระบุว่า “เสด็จเมืองพิษณุโลก นมัสการพระพุทธรูปชินศรี และพระพุทธรูปชินราช เปลื้องเครื่องต้นถวาย และทำการสมโภช ๗ วัน”^{๗๔}

๒. รัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช ๑ ครั้ง หลักฐานระบุว่า “เสด็จเมืองพิษณุโลก นมัสการพระพุทธรูปชินราช และพระพุทธรูปชินศรี ทรงเปลื้องสุวรรณลังกาขัตติยาภรณ์บูชา”^{๗๕}

๓. รัชกาลสมเด็จพระนเรศวร ๒ ครั้ง หลักฐานระบุไว้ว่า “สมเด็จพระเอกาทศรถูเสด็จเมืองพิษณุโลกนมัสการพระพุทธรูปชินราช ทรงปิดทอง และจัดให้มีการสมโภช ๗ วัน ๗ คืน”^{๗๖} และเมื่อคราวเสด็จเชียงใหม่ “เจ้าเมืองเชียงใหม่ได้กราบทูลเชิญเสด็จเข้าไปนมัสการพระพุทธรูปสิหิงค์ในเมืองเชียงใหม่”^{๗๗}

๔. รัชกาลสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๕ จำนวน ๒ ครั้ง หลักฐานระบุไว้ว่า “เมื่อวันอาสาฬหมาสเข้าพระวษา สมเด็จพระพุทธรูปเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินด้วยสนมราชกัลยา ออกไปนมัสการจุดเทียนพระวษาถวายพระพุทธรูปนิมากร ณ วัดสรรเพชญ์ พันเทศกาลเกี่ยวข้าวแล้ว ก็เสด็จไปนมัสการพระพุทธรูปบาท”^{๗๘}

๖. รัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ ๒ ครั้ง หลักฐานระบุไว้ว่า “เสด็จโดยเรือพระที่นั่งไปนมัสการพระพุทธรูปชินราช และพระพุทธรูปชินศรี ณ เมืองพิษณุโลก ถวายพุทธสมโภชเป็นระยะเวลา ๓ วัน”^{๗๙} และ “เสด็จพระราชดำเนินไปนมัสการพระพุทธรูปบาทเป็นประจำทุกปี”^{๘๐}

^{๗๔} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๔๗.

^{๗๕} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๑๔๕.

^{๗๖} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๑๔๓.

^{๗๗} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๑๔๕.

^{๗๘} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๒๗๔.

^{๗๙} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒, หน้า ๔๖.

^{๘๐} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒, หน้า ๑๓๙.

๗. รัชกาลสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๘ (พระเจ้าเสือ) ๒ ครั้ง หลักฐานระบุไว้ว่า “เสด็จไปสมโภชพระพุทธรูปบาท”^{๘๑} และในปีมะเมีย จัตวาศก ได้เสด็จพระราชดำเนินทางชลมารคไปนมัสการพระพุทธรูปบาทอีกครั้ง^{๘๒}

๘. รัชกาลสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๙ (พระเจ้าท้ายสระ) ๑ ครั้ง หลักฐานระบุไว้ว่า “ครั้นถึงเดือน ๔ เสด็จพระราชดำเนินขึ้นไปนมัสการพระพุทธรูปบาท ล้นเกล้าล้นกระหม่อมเสด็จเข้าไปนมัสการพระพุทธรูปบาทอยู่ในพระมณฑป สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคลก็ตามเสด็จไปนมัสการพระพุทธรูปบาทด้วย ครั้นสมโภชพระพุทธรูปบาท ๗ วันแล้ว เสด็จพระราชดำเนินกลับ”^{๘๓}

๙. รัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ จำนวน ๕ ครั้ง หลักฐานระบุไว้ว่า “ปีมะแมเอกศก จ.ศ.๑๑๐๑ (พ.ศ.๒๒๘๒) เสด็จขึ้นไปสมโภชพระพุทธรูปบาท”, “เดือน ๑๒ ปิวอก โทศก จ.ศ.๑๑๐๒ (พ.ศ.๒๒๘๓) เสด็จเมืองพิษณุโลกนมัสการพระพุทธรูปชินราชและพระพุทธรูปชินศรี ๓ วัน”, “เสด็จไปสมโภชพระบรมสารีริกธาตุ ณ เมืองสวางคบุรี เป็นระยะเวลา ๓ วัน”^{๘๔}, “เดือน ๑๒ ข้างขึ้น ได้เสด็จพระราชดำเนินไปสมโภชพระพุทธรูปบาท”^{๘๕}, และ “วันแรม ๙ ค่ำ เสด็จพระราชดำเนินไปนมัสการพระพุทธรูปไสยาสน์วัดพระนอนจักรศรี และพระพุทธรูปไสยาสน์วัดขุนอินทประมูล”^{๘๖}

๑๐. รัชกาลสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ ๑ ครั้ง หลักฐานระบุไว้ว่า “เสด็จไปนมัสการพระฉายพักแรมอยู่ ๓ วัน แล้วเสด็จไปนมัสการพระพุทธรูปบาท ให้มีการสมโภชเป็นเวลา ๗ วัน”^{๘๗}

๓.๓.๒.๕ การเสด็จพระราชดำเนินทอดกฐิน

คำให้การชาวกรุงเก่าระบุถึงพระเจ้าปราสาททองว่า “เวลาปวารณาออกพรรษาแล้ว เสด็จพระราชทานพระกฐินตามพระอารามทั้งปวงเป็นนิจ”^{๘๘} บันทึกคำให้การขุนหลวงหาวัด กล่าวถึงพระมหาธรรมราชาว่า “ทรงพระราชทานพระราชทรัพย์ปฏิสังขรณ์วัดวาอารามที่ชำรุดทรุดโทรมปีละร้อยพระราชทานผ้าไตรเพื่อกฐินกิจปีละร้อยไตร”^{๘๙} สอดคล้องกับบันทึกคำให้การชาวกรุงเก่าที่ระบุไว้ว่า ครั้นเดือน ๑๑ พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาเสด็จพระราชทานพระกฐินตามพระอารามในกรุง ส่วนพระอารามตามหัวเมืองนั้น พระราชทานไปให้เจ้าเมืองกรมการทอด เดือน ๑๒ โปรดให้ทำจุลกฐิน คือทอดผ้าให้เสร็จในวันเดียว แล้วเอาผ้านั้นพระราชทานพระกฐิน^{๙๐}

^{๘๑} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๓๔๔.

^{๘๒} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒, หน้า ๑๗๗.

^{๘๓} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๓๕๐.

^{๘๔} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๓๖๐-๓๖๑.

^{๘๕} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๓๖๔.

^{๘๖} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๓๖๕.

^{๘๗} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๓๗๕

^{๘๘} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา, คำให้การชาวกรุงเก่า, หน้า ๕๒๓.

^{๘๙} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา, คำให้การขุนหลวงหาวัด, หน้า ๗๗๔.

^{๙๐} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา คำให้การชาวกรุงเก่า, หน้า ๖๖๕.

๓.๓.๒.๖ การบำเพ็ญพระราชกุศลอื่น ๆ

พระมหากษัตริย์ในสมัยกรุงศรีอยุธยา มีความฝักใฝ่ในทางพระพุทธศาสนา เมื่อเสร็จ หรือว่างจากราชการ มักเสด็จพระราชดำเนินไปบำเพ็ญกุศลตามวัดต่าง ๆ เช่น บางครั้งก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้จัดงานมหรสพด้วยพระองค์เอง บางครั้งก็ทรงเสด็จไปมัสการเจดีย์ พระพุทธรูปสำคัญตามเมืองต่าง ๆ ดังหลักฐานปรากฏในพงศาวดารดังต่อไปนี้

๑. รัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ หลักฐานพงศาวดารระบุไว้ว่า “ศักราช ๘๐๖ ปีชวดฉศก (พ.ศ.๑๘๘๗) ให้บำรุงพระพุทธศาสนาให้บริบูรณ์ และหล่อรูปพระโพธิสัตว์ ๕๕๐ พระชาติ”^{๙๑} และ “ศักราช ๘๐๘ ปีชลาอัฐศก (พ.ศ.๑๘๘๙) เล่นการมหรสพฉลองพระ และพระราชทานสมณชีพรามณณ์ และวณิกทั้งปวง”^{๙๒}

๒. รัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ หลักฐานพงศาวดารระบุไว้ว่า “ศักราช ๘๔๑ ปีกุนเอกศก (พ.ศ.๒๐๒๒) แรกสร้างพระวิหารวัดพระศรีสรรเพชญ์ สมเด็จพระรามาธิบดี แรกหล่อพระศรีสรรเพชญ์ในวันอาทิตย์ เดือน ๖ ขึ้น ๘ ค่ำ”^{๙๓} และ “ศักราช ๘๔๕ ปีเถาะเบญจศก (พ.ศ.๒๐๒๖) วันศุกร์เดือน ๘ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ฉลองพระพุทธเจ้าพระศรีสรรเพชญ์”^{๙๔}

๓. รัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช หลักฐานพงศาวดารระบุไว้ว่า “สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้า เสด็จยกพยุหยาตราไปถึงพระพนมตรัด ให้ปิดทองพระมหาธาตุนั้นแล้ว ก็ถวายพระภูษาเป็นฉัตรชบษาพระมหาธาตุแล้วจึงยกทัพหลวงคืนมายังเมืองพิษณุโลก ถึงแล้วเสด็จเปลื้องเครื่องทรงออกถวายพระชินราชเจ้า พระชินศรีเจ้า ให้ทำการสรรพสมโภชมีการมหรสพ ๓ วัน”^{๙๕}

๔. รัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถ หลักฐานพงศาวดารระบุไว้ว่า “พระบาทสมเด็จพระบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว ใ้รงนาพระพุทธปฏิมาเป็นพระพุทธรูปสนองพระองค์ห้า แล้วให้แต่งการสมโภชเล่นมหรสพ ๗ วัน เป็นมโหฬารยิ่งนัก”^{๙๖}

๕. รัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๓ (สมเด็จพระนารายณ์) หลักฐานพงศาวดารระบุไว้ว่า “ประกอบด้วยศรัทธาให้สถาปนาพระพุทธปฏิมาห้ามสมุทรพระองค์หนึ่งหุ้มทอง และทรงอาภรณ์ประดับด้วยแหวนอันมีค่า ทรงพระนามสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ พระองค์สูง ๔ ศอกคืบมีเศษทั้งฐาน แล้วก็ทรงพระราชศรัทธาตรัสให้สถาปนาพระพุทธปฏิมาพระองค์หนึ่ง หล่อด้วยทองนพคุณทั้งแท่ง ทรงพระนามสมเด็จพระบรมไตรภพนาถห้ามสมุทร”^{๙๗}

๖. รัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ หลักฐานพงศาวดารระบุไว้ว่า “ลุศักราช ๑๐๙๖ ปีชลาฉศก พระบาทสมเด็จพระบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว จึงมีพระราชดำรัสสั่งท้าวพระยามุขมนตรี

^{๙๑} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๕๔.

^{๙๒} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๕๔.

^{๙๓} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๕๗.

^{๙๔} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๕๗.

^{๙๕} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๑๓๗.

^{๙๖} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๒๕๘-๒๕๙.

^{๙๗} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๓๐๓.

ทั้งหลายว่า วัดปากโมกะนั้นการตั้งปวงสำเร็จบริบูรณ์แล้ว ให้จัดแจงการฉลองและเครื่องสักการบูชาไว้ให้พร้อมสรรพ ครั้นถึงวิสาขมาศศุภครกษ์ฤกษ์ไชยฤกษ์ ก็เสด็จทรงเรือพระที่นั่งไกรสรมุขพินาน อันอลังการด้วยเครื่องพระอภิธรรมรัตนฉัตรชุมสายบังแทรกสลอนสลับ ประดับด้วยเรือศีศะสัตว์ตั้งกันสรพอนกนาวา”^{๙๘} และ “กรมหมื่นจิตรสุนทรกราบทูลพระกรุณาว่า ช่างต้นพระบรมจักรพาหัตถ์นั้นงายาวออก ให้จำเริญเข้าไปเกือบถึงไส้งายอยู่แล้ว เกรงจะล้มเสีย จึงดำรัสว่า เราจะเอาไปถวายพระพุทธรูปแล้วปล่อยไป”

อนึ่ง พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา นอกจากจะมีรายละเอียดเกี่ยวกับงานมงคลต่าง ๆ แล้ว ยังมีหลักฐานระบุถึงงานประเภทอวมงคลด้วย

งานอวมงคล หมายถึง งานเนื่อง หรือเกี่ยวกับเรื่องการตาย นิยมทำกันอยู่ ๒ อย่าง คือ ทำบุญหน้าศพ ที่เรียกว่า ทำบุญ ๗ วัน ๕๐ วัน ๑๐๐ วัน หรือทำบุญหน้าวันปลงศพอย่างหนึ่ง ทำบุญอัฐิหรือทำบุญปรารภการตายของบรรพบุรุษหรือผู้ใดผู้หนึ่ง ในวันคล้ายกับวันตายของท่านผู้ล่วงลับไปแล้วอย่างหนึ่ง^{๙๙}

ในสมัยกรุงศรีอยุธยา การจัดการพระศพให้ยิ่งใหญ่ถือเป็นการถวายพระเกียรติตามฐานะานุศักดิ์ พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาจึงบันทึกเหตุการณ์การจัดการพระศพเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ กระทั่งถึงองค์พระมหากษัตริย์ไว้หลายแห่ง ซึ่งมักจะมีจำนวนพระสงฆ์ที่ได้รับอาราธนาประกอบพิธีมาเกี่ยวข้องเสมอ กล่าวคือ การนิมนต์พระมารวมพิธีได้มากเท่าใด ถือว่าเป็นเกียรติแก่ท่านมากเท่านั้น นอกจากนี้ ยังนิยมให้มีการเล่นมหรสพในพิธีด้วย ดังตัวอย่างพิธีศพในรัชกาลต่าง ๆ คัดมาเป็นตัวอย่างดังต่อไปนี้

๑. การพระบรมศพในสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๕ (พระเจ้าปราสาททอง) พงศาวดารบันทึกไว้ว่า “นิมนต์พระสงฆ์สบสังวาส ๑๐,๐๐๐ ถวายทักษิณาทานบูชาพระสงฆ์ทั้งปวงโดยบูรณราชประเพณีพระมหากษัตริย์ราชเจ้าแต่ก่อน จึงพระบาทสมเด็จพระบรมพิตรพระพุทธรูปเจ้าอยู่หัว ก็ถวายพระเพลิงแล้วให้รับพระอัฐิธาตุเข้ามาไว้ ณ วัดพระศรีสรรเพชญ์ นิมนต์พระสงฆ์สดับปกรณ์แล้วก็บรรจุอัฐิธาตุ”^{๑๐๐}

๒. การพระบรมศพในสมเด็จพระมหาบุรุษ (สมเด็จพระเพทราชา) พงศาวดารบันทึกไว้ว่า “มีเครื่องเล่นสมโภชพร้อมทั้ง ๗ วัน ๗ คืน พระสงฆ์สดับปกรณ์เสร็จ ถวายพระเพลิงแล้วอัญเชิญพระอัฐิเข้าสู่พระโกศ เชิญมาไว้โดยที่อันสมควร จึงแห่พระอังคารไปลอยยังกระแสนอกทวาร”^{๑๐๑}

๓. การพระบรมศพในสมเด็จพระเจ้าเสือ พงศาวดารบันทึกไว้ว่า “ครั้น ณ วันพฤหัสบดีปิณฑุ ศักราช ๑๐๖๘ (พ.ศ.๒๒๔๙) ให้เชิญพระบรมโกศขึ้นบนพระมหาพิชัยราชรถแล้ว เสนอพฤตมาตย์ราชบุโรหิตสั้งพร้อมแห่แห่นพระบรมศพ ไปตามรถยาราชวัติเข้าสู่พระเมรุมาศให้ตั้งทานต้นกัลปพฤกษ์ มีการมหรสพ พระสงฆ์สดับปกรณ์ ๑๐,๐๐๐ ค่ำรบ ๓ วัน แล้วถวายพระเพลิง ครั้นดับพระเพลิงแล้ว จึงนิมนต์พระสงฆ์สดับปกรณ์อีก ๑๐๐ รูป เก็บพระอัฐิใส่พระโกศน้อย แห่แห่นไปบรรจุไว้ท้ายจระนำพระวิหารใหญ่วัดพระศรีสรรเพชญ์ และพระมณฑปพระพุทธรูป ปัดทองประดับกระจกผาผนังแล้ว เสด็จพระราช

^{๙๘} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒, หน้า ๒๒๐.

^{๙๙} องค์การศึกษา, ศาสนพิธีเล่ม ๑, หน้า ๔๐.

^{๑๐๐} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๒๙๒.

^{๑๐๑} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๓๑๙.

ดำเนินขึ้นไปฉลองสมโภชพระพุทธบาท ๗ วัน พระสงฆ์ฉัน ๕๐๐ รูป ถวายจีวรองค์ละผืน และเครื่องไทยทานทุกรูป”^{๑๐๒}

๔. การพระศพลสมเด็จพระอัยกีเจ้า กรมพระเทพามาตย์ พงศาวดารบันทึกไว้ว่า “และ ณ ปีเถาะ สมเด็จพระอัยกีเจ้า กรมพระเทพามาตย์เสด็จนิพพาน จึงมีพระราชโองการดำรัสเหนือเกล้า ฯ สั่ง อัครมหาเสนาธิบดี ให้ทำพระเมรุมาศถวายพระเพลิง พระสงฆ์สดับปกรณ์ ๑๐,๐๐๐ ตามอย่างทุกครั้ง แล้ว”^{๑๐๓}

๕. การพระศพเจ้ากรมหลวงโยธาเทพ พงศาวดารบันทึกไว้ว่า “เจ้ากรมหลวงโยธาเทพ เสด็จนิพพาน ทรงพระกรุณาดำรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อม ให้ทำพระเมรุมาศหน้าพระศพ ชื่อ ๕ วา ๒ ศอก ครั้นทำการพระเมรุมาศสำเร็จแล้ว ให้เชิญพระศพขึ้นบนพระมหาวิชัยราชรถ แห่แห่นไปด้วยดุริยางคดนตรีแตรสังข์ฆ้องกลองไปยังพระเมรุมาศ และตั้งทานต้นกล้วยพฤกษ์ และให้เล่นการมหรสพ พระสงฆ์สดับปกรณ์ ๑๐,๐๐๐ ค่ำรบ ๓ วัน แล้วถวายพระเพลิง ครั้นดับพระเพลิงแล้ว แจงพระรูป พระสงฆ์สดับปกรณ์อีก ๑๐๐ รูป เก็บพระอัฐิใส่พระโกศน้อย แห่เข้ามาบรรจุไว้ท้ายจรณะนำ ณ พระวิหารใหญ่วัดพระศรีสรรเพชญ์”^{๑๐๔}

๖. การพระศพลสมเด็จพระเจ้าฟ้าอภัย พงศาวดารบันทึกไว้ว่า “ทรงพระกรุณาตรัสสั่งให้ทำพระเมรุมาศขนาดน้อย ชื่อ ๕ วา ๒ ศอก พระสงฆ์สดับปกรณ์ ๑๐,๐๐๐ ให้ลดเสียเอาแต่ ๕,๐๐๐ ให้จับการทำพระเมรุ ๑๐ เดือนจึงสำเร็จ ครั้นเดือน ๔ ปีฉลู จึงได้เชิญพระบรมศพออกไปถวายพระเพลิง ณ พระเมรุแล้ว ทรงพระกรุณาตรัสว่า ทำบุญน้อยนัก ไม่สบายพระทัย ให้นมมนต์พระสงฆ์ขึ้นอีก ๑,๐๐๐ เป็น ๖,๐๐๐ สดับปกรณ์ ๓ วันแล้วถวายพระเพลิง แล้วดับพระเพลิงเก็บพระอัฐิธาตุใส่พระโกศน้อย แห่เข้ามาบรรจุไว้ท้ายจรณะนำวัดพระศรีสรรเพชญ์”^{๑๐๕}

๗. การพระบรมศพสมเด็จพระเพทราชา พงศาวดารบันทึกไว้ว่า “ครั้ง ณ เดือน ๕ ปีมะเมียสัมฤทธิ์ศก ศักราช ๑๑๐๐ (พ.ศ.๒๒๘๑) ทำพระเมรุแล้ว เชิญพระศพขึ้นมหาวิชัยราชรถ แห่แห่นเป็นกระบวนเข้าไปในพระเมรุ พระสงฆ์สดับปกรณ์ ๑๐,๐๐๐ ค่ำรบ ๓ วัน ถวายพระเพลิงแล้ว เก็บพระอัฐิใส่พระโกศน้อย แห่แห่นเข้าไปบรรจุไว้ท้ายจรณะนำพระวิหารใหญ่วัดพระศรีสรรเพชญ์”^{๑๐๖}

อนึ่ง จากบันทึกของนิโกลาส์ แชรแวงส ความตอนหนึ่งระบุไว้ว่า “ในศาสนาของชนชาวสยามนั้น ไม่มีพิธีการใดที่จะกระทำกันอย่างมโหฬารและมีพิธีต้องมากเท่ากับการทำศพ”^{๑๐๗} ซึ่งสะท้อนให้

^{๑๐๒} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๓๔๗.

^{๑๐๓} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๓๔๘.

^{๑๐๔} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๓๕๑.

^{๑๐๕} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๓๕๖-๓๕๗.

^{๑๐๖} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๓๔๓.

^{๑๐๗} นิโกลาส์ แชรแวงส, ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม, อังแล้ว, หน้า

เห็นถึงการจัดพิธีศพในสมัยกรุงศรีอยุธยาว่ามีความพิธีรีตองมากและนิยมทำกันอย่างยิ่งใหญ่มากกว่าพิธีการอื่น ๆ ดังตัวอย่างที่กล่าวมาแล้ว

๓.๓.๓ ทานพิธี

พิธีถวายทานต่าง ๆ เรียกว่า ทานพิธี

พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา พบการถวายทานอยู่ทั่วไป บางเรื่องเกี่ยวกับกับการบำเพ็ญกุศลในส่วนอื่น ๆ แล้ว จึงไม่ได้ประมวลมาไว้ที่นี่ การถวายทานในที่นี้ แม้ตั้งใจจะคัดเฉพาะส่วนทานเป็นการเฉพาะ แต่ถึงกระนั้นก็ยังคงมีการเสริมในส่วนอื่นด้วย เช่น ตัวอย่างในรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราช มีข้อความบันทึกไว้ว่า “อนึ่งในเดือน ๕ นั้น สมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราช พระราชทานสัตตกมหาทาน”^{๑๐๘} และในรัชกาลสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๕ (พระเจ้าปราสาททอง) ก็มีข้อความบันทึกไว้ว่า “ในลำดับเดือนนั้น สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบริจาคตัญย์และราชพาหนะ กระทำสัตตกมหาทานแก่พราหมณ์ ทวีชาติ และยาจกวงศทุกทั้งปวง...และแต่งการออกสนาม มีมหรสพสมโภชตรีवार เป็นมโหฬาราริการยิ่งนัก”^{๑๐๙}

อนึ่ง บันทึกคำให้การชาวกรุงเก่า ได้ประมวลการใช้พระราชทรัพย์ของพระเจ้ากรุงศรีอยุธยาเพื่อการต่าง ๆ และในจำนวนนั้น มีเรื่องค่าใช้จ่ายเพื่อการบริจาคทานต่าง ๆ ดังนี้

๑. พระราชทานนิตยภัต และอาหารบิณฑบาตแก่พระภิกษุสงฆ์เป็นเงิน ๑๐๐ ชั่ง
๒. ในการสมโภชพระพุทธรูป เมื่อเสด็จขึ้นไปนมัสการคราวหนึ่ง พระราชทานอาหารบิณฑบาตเลี้ยงพระสงฆ์เป็นเงินจำนวน ๑๒ ชั่ง รวม ๗๕ ชั่ง
-
๔. พระราชทานผ้าพระกฐินปีหนึ่ง เป็นเงิน ๑๐๐ ชั่ง
๕. พระราชทานค่าข้าวสารเลี้ยงพระทุกวัด รวมปีละ ๑๐๐ ชั่ง
-
๙. พระราชทานเป็นเงินอุทิศในการปฏิสังขรณ์พระพุทธรูปปีละ ๑๐๐ ชั่ง รวมพระราชทรัพย์ที่พระราชทานในพระราชกุศลปีละ ๖๑๙ ชั่ง^{๑๑๐}

๓.๓.๔ ปกิณณะ

๓.๓.๔.๑ การส่งพระบรมสารีริกธาตุมาถวายในราชอาณาจักรไทย

ในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา มีหลักฐานระบุถึงการส่งพระบรมสารีริกธาตุเข้ามาในราชอาณาจักรไทย ในรัชสมัยของพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ (พ.ศ. ๒๒๙๖) ดังหลักฐานระบุว่า “ลุดักราช ๑๑๑๕ ปีรกาเบญจศก ฝ่ายพระเจ้ากิตติศิริราชสีห์ได้เสวยสมบัติในเมืองสิงขณนคร เป็นอิศราธิบดีในลังกา ทวีป และครั้งนั้นพระพุทธรูปในเกาะลังกาหาพระภิกษุสงฆ์มิได้ จึงแต่งตั้งให้ศิริวัฒนอำมาตย์เป็นราชทูต

^{๑๐๘} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๗๗.

^{๑๐๙} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๒๘๐.

^{๑๑๐} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา คำให้การชาวกรุงเก่า, หน้า ๖๗๘.

กับอุปทูตตรีทูตจำทูลพระราชสาสน คุมเครื่องมงคลราชบรรณาการมีพระบรมสารีริกธาตุเป็นอาทิ มากับ
กำปั่นลันซาพิชิวลินดา เข้ามาเจริญทางพระราชไมตรี ณ กรุงเทพมหานคร”^{๑๑๑}

๓.๓.๔.๒ การแสดงปาฏิหาริย์ของพระบรมสารีริกธาตุ

ความเชื่อเรื่องการแสดงปาฏิหาริย์ของพระบรมสารีริกธาตุแม้จะเป็นเรื่องเฉพาะบุคคล แต่
ก็เห็นว่า มีบันทึกไว้หลายครั้ง และหลายรัชกาล สืบเนื่องมาไม่ขาดสาย มากบ้างน้อยครั้งบ้าง การแสดง
ปาฏิหาริย์ให้เห็นก็มีนัยสำคัญ และส่งผลในเชิงบวกตามมาอีกหลายประการ ดังรายละเอียดรายละเอียด
ปรากฏในแต่ละรัชกาล ดังนี้

๑. รัชกาลสมเด็จพระรามาเมศวร พงศาวดารบันทึกไว้ว่า ขณะเสด็จออกทรงศีลยังพระที่
นั่งมิ่งคลาภิเศก เวลา ๑๐ ทุ่ม ได้ทอดพระเนตรเห็นพระบรมสารีริกธาตุเสด็จผ่านทางด้านทิศตะวันออก^{๑๑๒}

๒. รัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช พระบรมสารีริกธาตุเสด็จแสดงปาฏิหาริย์ มี
บันทึกไว้ในพระราชพงศาวดาร ๓ ครั้ง ครั้งแรก สมเด็จพระนเรศวรทอดพระเนตรเห็นปาฏิหาริย์พระบรม
สารีริกธาตุเสด็จทางด้านทิศตะวันออกผ่านพระคชาธารไปทางประตูแสน^{๑๑๓} ครั้งที่ ๒ วันศุกร์เดือน ๖ แรม
๓ ค่ำ เพลา ๑๑ ทุ่ม ให้เอาพระคชาธารมาเทียบ สมเด็จพระนเรศวรก็ทรงทอดพระเนตรเห็นพระบรม
สารีริกธาตุเสด็จผ่านมาแต่ทิศประจิมผ่านคชาธารไปทางบูรพทิศ^{๑๑๔} และครั้งที่ ๓ วันพฤหัสบดี เดือน ๘
แรม ๖ ค่ำ เพลายัง ๒ บาท ไกลรุ่ง สมเด็จพระนเรศวรให้เรียกข้างพระที่นั่งประทับเกย เห็นพระสารีริกธาตุ
เสด็จปาฏิหาริย์แต่ตะวันตกผ่านข้างพระที่นั่งมาตะวันออกโดยทางที่เสด็จมานั้นเท่าผลมะพร้าวปอก^{๑๑๕}

อนึ่ง ยามเสด็จยาดราทัพ หากมีปาฏิหาริย์พระบรมสารีริกธาตุปรากฏให้เห็นเช่นนี้ถือเป็น
สิริมงคล จะนำมาซึ่งชัยเหนือข้าศึก ทุกครั้งที่ปรากฏปาฏิหาริย์ จึงนำมาซึ่งความยินดีทั่วหน้า

๓. รัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช มีบันทึกไว้ในพระราชพงศาวดาร ๒ ครั้ง ครั้งแรก
ทรงทอดพระเนตรเห็นพระบรมสารีริกธาตุขนาดเท่าผลส้มเกลี้ยงเสด็จผ่านมาทางทิศทักษิณเวียนเป็น
ทักษิณาวฏุแล้วก็เสด็จผ่านไปทางด้านทิศอุดร^{๑๑๖} ครั้งหลัง เพลา ๓ ยาม ๗ บาท พระบรมสารีริกธาตุขนาด
เท่าผลส้มเกลี้ยงเสด็จผ่านด้านตาวาศรีมาแต่ทิศอุดรไปเฉียดอากาศเนย์ พระรัศมีสว่างวาบไปทั้งอากาศและ
ปฐพี^{๑๑๗}

๔. รัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ (สมเด็จพระเชษฐาธิราช) พระราชพงศาวดาร
บันทึกไว้ว่า “เจ้าพระยากลาโหมสุริยวงศ์ รวบรวมกำลังพลยึดตราขบถปลั้งก์จากพระเชษฐาธิราช ก่อน
ดำเนินการได้ตั้งจิตอธิษฐาน “ข้าพเจ้าปรารถนาพระโพธิญาณ ถ้าจะเสร็จแก่พระพุทธสมบัติเป็นแท้ จะยก

^{๑๑๑} พระราชพงษาวดาร ฉบับพระราชหัดเลขา ภาค ๒, หน้า ๒๓๙.

^{๑๑๒} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๔๗.

^{๑๑๓} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๘๐.

^{๑๑๔} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๑๔๔.

^{๑๑๕} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๑๔๙.

^{๑๑๖} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๑๗๔.

^{๑๑๗} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๒๐๙.

เข้าไปล้างผู้สตัยขอให้สำเร็จตั้งปรารถนา เสร็จอธิษฐานแล้ว เวลาพลบค่ำ จึงมาตั้งชুমพลอย ณ วัดสุทธาวาศ ครั้นเพลาค่ำ ๘ ทุ่มนั่งคอยฤกษ์พร้อมกัน เห็นพระสารีริกธาตุเสด็จมาแต่ปัจฉิมผ่านไปทางปราจีน ได้นิมิตมหามงคลฤกษ์อันประเสริฐ ก็ยกพลมาเข้าทางประตูมงคลสุนทร ให้ทหารเอาขวานฟันประตูเข้าไปได้ด้วยเดชฤกษ์ดาพินิหารใหญ่”^{๑๑๘}

๓.๓.๔.๓ คติความเชื่อ

คติความเชื่อ นับเป็นเรื่องสำคัญเรื่องหนึ่ง แม้บางเรื่องจะไม่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาโดยตรง แต่ก็เห็นความควรประมวลไว้ เพื่อประโยชน์ในการวิเคราะห์รายละเอียดบางเรื่อง บางประเด็นที่เกี่ยวข้อง ไม่ว่าจะโดยตรง หรือโดยอ้อม

หลักฐานแสดงคติความเชื่อปรากฏอยู่ในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา มีหลายลักษณะพิจารณาตัวอย่างต่อไปนี้

๑
“ศักราช ๗๘๓ ปีฉลูตรีนิศก สมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้า เสด็จไปเอาเมืองพระนครหลวงได้ ท่านจึงให้เอาพระยาแก้วพระยาไทยแลคร่ำกับทั้งรูปพระโค รูปสิงห์สัตว์ทั้งปวงมาด้วย ครั้นถึงพระนครศรีอยุธยา จึงให้เรารูปสัตว์ทั้งปวงไปบูชาไว้ ณ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุบ้าง ไปไว้วัดพระศรีสรรเพชญ์บ้าง”^{๑๑๙}

๒
“ศักราช ๗๘๖ ปีมะโรงฉอก (พ.ศ. ๑๙๖๗) สมเด็จพระราเมศวรผู้เป็นพระราชกุมารท่านเสด็จไปเมืองพิษณุโลก ครั้นนั้นเห็นน้ำพระเนตรพระพุทธรูปชินราชตกออกเป็นโลหิต”^{๑๒๐}

๓
“ขุนพิเรนทรเทพ ขุนอินทรเทพ หมื่นราชเสนาหา และหลวงศรียศ คิดว่า เราคิดการทั้งปวงนี้เป็นกรใหญ่หลวงนัก จำจะไปอธิษฐานเสี่ยงเทียนจำเริญพระพักตร์พระพุทธรูปเจ้าพระพุทธรูปปฏิมากร ขอเอาพระพุทธรูปคุณเป็นที่พำนักให้ประจักษ์แจ้งว่า พระเทียรราชากอบด้วยบุญบารมี จะเป็นทีศาสนาอุปถัมภ์ปกป้องอาณาประชา ราษฎรได้หรือมิได้ประการใดจะได้แจ้ง”^{๑๒๑}

๔
“สมเด็จพระนเรศวร ทรงพระกรุณาให้ชาวพ่อชุมนุมนพราหมณาจารย์ เอาน้ำในบ่อพระสยามภูวนาถ และเอาน้ำตระพังโพยศรีมาตั้งบูชาโดยพิธีกรรมเป็นน้ำสัตยาธิษฐาน และเอาพระศรีรัตนตรัยเจ้าเป็นประธาน ให้ท้าวพระยาเสนาบดีมนตรีมุขอำมาตย์ทหารทั้งหลายกินน้ำสัตยา”^{๑๒๒}

๕

^{๑๑๘} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๒๖๗.

^{๑๑๙} พระราชพงษาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ภาค ๑, หน้า ๙.

^{๑๒๐} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๕๒.

^{๑๒๑} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๖๗.

^{๑๒๒} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๑๔๗.

“เจ้าเชียงใหม่และท้าวพระยาลาวทั้งปวง กระทำลัทธิปฏิญาณถือน้ำพระพิพัฒน์ต่อพระเจ้าเชียงใหม่ ๆ ก็ถวายสัตย์ต่อสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว จำเพาะพระพักตร์พระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า และพระสงฆ์เจ้า”^{๑๒๓}

๖

“ลุดักราช ๙๙๗ ปีกุนศก (พ.ศ.๒๑๗๘) สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวเสด็จไปพระราชทานเพลิงศพพระเจ้าลูกเธอฝ่ายใน ณ วัดชัยวัฒนาราม ได้เนื่อในท้องเผาไม้ใหม่สงสัยว่าต้องคุณ ครั้นนั้นพระราชารุณรื้อลือกันว่า จะให้คั้นตำรับตำราที่หมอมุ่เฒ่าผู้แก่ ต่างคนกลัวความคิด บรรดามีตำรับความรู้วิชาการก็ทิ้งน้ำเสียสิ้น”^{๑๒๔}

๗

“โทรทำนายว่าจะเกิดไฟไหม้พระราชวัง จึงมิได้วางพระทัย ให้ชนของในพระราชวังออกไปอยู่วัดชัยวัฒนาราม---เกิดฟ้าผ่าลงที่เหมพระมหาปราสาทเพลิงลุกไหม้ถึง ๑๑๐ หลังคาเรือน”^{๑๒๕}

๘

“ชาวจีนฮ้อยกรี้พลมาจะล้อมเอาเมืองเชียงใหม่ และพระยาแสนหลวง และชาวเมืองเชียงใหม่ทั้งปวงหาที่พึ่งพำนักไม่ได้ จึงเสียดายในพระอารามพระพุทธสิหิงค์ซึ่งอยู่ ณ เมืองเชียงใหม่ นั้น ถ้าประเทศใดจะเป็นที่พึ่งพำนักได้ไซ้ร้ ขอพระพุทธเจ้าสำแดงให้เห็นประจักษ์ และพระพุทธสิหิงค์นั้นก็บายพระพักตร์มายังกรุงเทพพระมหานคร”^{๑๒๖}

จากคติความเชื่อดังกล่าวข้างต้นสรุปได้ว่า ในสมัยกรุงศรีอยุธยา สังคมมีความเชื่อหลากหลาย มีทั้งที่อิงพระพุทธศาสนา มีทั้งที่อิงศาสนาพราหมณ์ ตลอดคติความเชื่อพื้นถิ่นที่มีมาแต่เดิม เช่น คติความเชื่อเรื่องการบูชารูปเคารพอื่น เช่น โค สิงห์ เป็นต้น, คติความเชื่อเรื่องโชคลาง เช่น การเห็นน้ำพระเนตรพระพุทธชินราชไหลออกมาเป็นเลือด การใช้พระพุทธปฏิมาเสียดาย, การอ้างพระรัตนตรัยเป็นเป็นสักขีพยานในพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยา, ความเชื่อเรื่องคุณไสย และคำทำนายทายทัก เป็นต้น

๓.๔ บทบาทและความสัมพันธ์ด้านศาสนสถาน

วัดในพระพุทธศาสนาสมัยกรุงศรีอยุธยา ได้ถูกนำไปใช้เพื่อประโยชน์ทางบ้านเมืองในลักษณะต่าง ๆ นอกเหนือจากการบำเพ็ญกุศลทั่วไป รายละเอียดในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา มีบันทึกไว้หลายลักษณะ เช่น ใช้เป็นสถานที่สำหรับประหารชีวิตนักโทษการเมือง ผู้ที่คิดกบฏ คิดลบล้างราชบัลลังก์ คิดตั้งตัวเป็นศัตรู หรืออยู่ฝ่ายตรงข้ามซึ่งอาจจะเป็นภัยในภาคหน้า

๓.๔.๑ ใช้เป็นสถานที่ประหารชีวิต

^{๑๒๓} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๒๔๐.

^{๑๒๔} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๒๗๖.

^{๑๒๕} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๒๘๒.

^{๑๒๖} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๓๐๖.

ธรรมเนียมการประหารชีวิต หรือสำเร็จโทษเชื้อพระวงศ์ หรือเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ หลักฐานที่พบในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาส่วนใหญ่ มักใช้สถานที่วัดดำเนินการ โดยใช้วิธีใส่กระสอบสีแดงมัดปากไว้ จากนั้นก็ใช้ท่อนจันทน์ทุบจนกว่าจะสิ้นพระชนม์

ในพงศาวดารมีรายนามวัดระบุดังนี้

(๑) วัดโคกพระยา หลักฐานระบุว่าถูกใช้เป็นที่ประหารชีวิตพระยอดฟ้า (รัชกาลของขุนวรวงศาธิราช), พระพันปีศรีสิน (รัชกาลสมเด็จพระบรมราชาที่ ๒), ตรีสน้อย (รัชกาลสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๘)

(๒) วัดแร้ง หลักฐานระบุว่าถูกใช้เป็นที่ประหารชีวิตขุนวรวงศาธิราชกับแม่อยู่หัวศรีสุดาจันทร์

(๓) วัดพระราม หลักฐานระบุว่าถูกใช้เป็นที่ประหารชีวิตพระเจ้าลูกเธอพระศรีเสาวราช (รัชกาลสมเด็จพระมหินทราธิราช)

๓.๔.๒ ใช้เป็นสถานที่ตั้งฐานทัพในยามสงคราม

ในยามสงคราม วัดหลายวัดถูกใช้เป็นที่ตั้งทัพ ทั้งฝ่ายไทยและฝ่ายพม่า ดังปรากฏหลักฐานต่อไปนี้

(๑) ในรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราช พระเจ้าหงสาวดีได้รับสั่งให้มหาอุปราชพระเจ้าแปร พระเจ้าอังวะ พระยาจัตตอง พระยาละเค็งเกียกกาย ตั้งทัพตามวัดต่าง ๆ เช่น วัดโพธาราม วัดพุทไธสวรรค์ วัดการ้อง วัดชัยวัฒนาราม วัดมเหยงค์ ส่วนทัพหลวงนั้น ทรงให้ตั้งทัพที่วัดมเหยงค์

(๒) ในรัชกาลสมเด็จพระมหินทราธิราช พระเจ้าหงสาวดีให้มหาอุปราชไปตั้งค่ายบริเวณวัดเขาดิน วัดสะพานเกลือ และวัดจันทร์

(๓) ในรัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช สมเด็จพระนเรศวร เมื่อครั้งดำรงพระอิสริยยศเป็นพระมหาอุปราช ก็รับสั่งให้ตั้งทัพพักแรมที่ใกล้อารามของพระมหาเถรคันฉ่อง

๓.๔.๓ การใช้วัด, พระศาสนาเป็นที่หลบภัยการเมือง

วัดถือเป็นเขตอภัยทาน ฝ่ากาสาวพัตร์ถือเป็นธงชัยแห่งพระอรหันต์ คติความเชื่อดังกล่าวนี้อาจมีอิทธิพลต่อสังคมพอสมควร ยามเกิดปัญหาข้อขัดข้อง หรือขัดแย้ง ซึ่งจะนำมาซึ่งความไม่สงบสุขในบ้านเมือง วิธีหนึ่งที่นิยมทำก็คือการหันหน้าพึ่งวัด หรือพระศาสนา

ร่องรอยการใช้วัด ฝ่ากาสาวพัตร์ หรือพระศาสนาเพื่อหลบภัยพบเห็นอยู่ทั่วไปในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา เช่น พระเทียรราชาออกผนวช เนื่องจากทรงเห็นว่า พระองค์ก็เป็นเชื้อพระวงศ์ผู้หนึ่ง หากอยู่ในพระราชวังต่อไป เกรงจะเป็นที่หวาดระแวง และเป็นภัยอันตรายต่อชีวิต^{๑๒๗}, พ.ศ. ๒๐๙๗ เดือน ๘ ปีชาล อดิศ สมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราช เสด็จออกผนวช มีข้าราชการออกผนวชตามเป็นจำนวนมาก ต่อมาทรงลาผนวชขึ้นครองราชย์สมบัติเป็นครั้งที่ ๒^{๑๒๘}, พระยาสุวรรค์โลกหนีราชภัยไปหลบอยู่

^{๑๒๗} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๖๓

^{๑๒๘} มุลินธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา, นามานุกรมพระมหากษัตริย์ไทย, (กรุงเทพฯ: มุลินธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา, ๒๕๔๔), หน้า ๑๑๔.

ในกฏีพระสงฆ์วัดไผ่โต ต่อมาถูกตามไปจับตัวมาได้ และถูกประหารชีวิต, พระศรีสิน ผนวชอยู่ที่วัดระฆัง กระทั่งได้เป็นพระราชอาณัติชั้นธรรม แต่ก็ยึดอำนาจจากสมเด็จพระศรีเสาวภาค สถาปนาตนเองเป็นพระเจ้าทรงธรรม^{๑๒๙}

เจ้ากรมเสนาพิทักษ์ลอบสังหารกรมขุนสุเรนทรพิทักษ์ไม่สำเร็จ จึงหนีไปบวช ต่อมาได้รับพระราชทานอภัยโทษ, พระยาพิไชยราชา (เสม) และพระยายมราช (พูน) หนีไปบวชที่แขวงเมืองสุพรรณบุรี แต่ก็สุดท้ายก็ถูกมหาอุปราชใช้ให้คนไปลอบฆ่าเสีย^{๑๓๐}, มีพระราชโองการให้กรมขุนอนุรักษ์มนตรีไปผนวช เนื่องจากทรงเกรงว่าจะเกิดความขัดแย้งภายในบ้านเมือง^{๑๓๑}, กรมพระราชวังบวรจำต้องสละราชสมบัติให้พระเชษฐาธิราช และออกผนวชเพื่อให้พ้นทาง และเกรงว่าจะเป็นภัย แต่ครั้งบ้านเมืองมีศึกสงคราม ก็ถูกวิงวอนให้ลาผนวชมาช่วยรบ เมื่อรบชนะแล้ว ได้เข้าเฝ้าพระเชษฐา เห็นท่าที่ไม่เป็นมิตร ยังคิดหวาดระแวงอยู่ จึงได้ลาผนวชอีกครั้ง^{๑๓๒}

๓.๕ สรุป และวิจารณ์

บทบาทและความสัมพันธ์ของพระพุทธศาสนาต่อสังคมในสมัยกรุงศรีอยุธยาเท่าที่ปรากฏอยู่ในพงศาวดาร ส่วนใหญ่เป็นเรื่องบทบาท และความสัมพันธ์ที่มีต่อสถาบันชาติ และพระมหากษัตริย์ ทั้งนี้เป็นเพราะพงศาวดารนั้นจะบันทึกเฉพาะเรื่องราวที่เป็นของชาติบ้านเมือง ซึ่งมีพระมหากษัตริย์เป็น “ตัวเอก” ของเรื่อง การใด ๆ ที่เป็นเรื่องบทบาท หรือความสัมพันธ์ของพระพุทธศาสนาที่มีต่อสังคม หรือที่สังคมมีต่อพระพุทธศาสนาจึงอิงสถาบันชาติ และพระมหากษัตริย์

พระพุทธศาสนามีบทบาท และความสัมพันธ์ต่อสถาบันชาติ และพระมหากษัตริย์อย่างแน่นแฟ้น นับตั้งแต่การสถาปนาสมณศักดิ์ การทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาในด้านต่าง ๆ พระมหากษัตริย์ทรงอยู่ในฐานะเป็นเอกอัครศาสนูปถัมภ์ ขณะเดียวกัน เหตุการณ์สำคัญต่าง ๆ ในชาติบ้านเมือง หรือสถาบันพระมหากษัตริย์ พระสงฆ์ก็ได้เข้าไปมีบทบาทสำคัญ เช่นการสถาปนาพระมหากษัตริย์ การระงับความขัดแย้ง การช่วยเหลือบ้านเมืองในยามคับขัน หรือในยามศึกสงคราม เป็นต้น

บทบาทและความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้ แม้จะเอารอบด้านศาสนธรรม ศาสนาบุคคล ศาสนพิธี และศาสนวัตถุมาวิเคราะห์ ก็ยังสามารถเชื่อมโยงให้เห็นได้ว่า แม้บนพื้นฐานของความสัมพันธ์ที่ผูกโยงอยู่กับสถาบันชาติ และพระมหากษัตริย์เป็นหลัก แต่ในรายละเอียด ก็พบร่องรอยของศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนพิธี และศาสนวัตถุในความสัมพันธ์ดังกล่าวด้วย

ด้านศาสนธรรม พบมีงานวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา มีการสร้างพระไตรปิฎก อรรถกถา คัมภีร์ และวิจารณ์ มีบทนิพนธ์เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาใหม่ ๆ เกิดขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยา ที่รู้จักกันอย่างแพร่หลาย เช่น มหาชาติคำหลวง, พระมาลัยคำหลวง, ราโชวาทชาดก เป็นต้น นอกจากนี้ยังพบว่ามีการศึกษาทั้งคัมภีร์และวิปัสสนาธุระ โดยการสนับสนุนของฝ่ายบ้านเมือง พระมหากษัตริย์ทรงดำรง

^{๑๒๙} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๒๕๘.

^{๑๓๐} พระราชพงษาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา ภาค ๒, หน้า ๒๑๖.

^{๑๓๑} พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ภาค ๒, หน้า ๒๕๕.

^{๑๓๒} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๓๗๔.

พระองค์เป็นศาสนูปถัมภก มีการนำหลักธรรมไปประยุกต์ใช้ในการบริหารบ้านเมือง เฉพาะอย่างยิ่งหลักทศพิธราชธรรม ตลอดจนหลักธรรมอื่น ๆ ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญในการสร้างสังคมสันติสุข

ด้านศาสนบุคคล พระมหากษัตริย์มีบทบาทสำคัญในการสถาปนาตำแหน่งสำคัญ ๆ ทางคณะสงฆ์ ขณะเดียวกัน คณะสงฆ์ก็ดูแล ปกครองกันเองตามลำดับชั้น โดยแบ่งเป็น ๒ ฝ่าย คือ คามวาสี และ อรัญญวาสี ดำรงฐานะเป็นที่เคารพศรัทธาทุกระดับชั้น ในยามที่บ้านเมืองติดขัด ประสพปัญหา บางครั้งก็ได้อาศัยพระสงฆ์ช่วยหาทางออกให้ แม้ในยามที่บ้านเมืองเข้าสู่ศึกสงคราม

ด้านศาสนพิธี เป็นทั้งรูปแบบ และหลักยึดของชีวิตของคนในสังคม มีบทบาทสำคัญอย่างยิ่ง เพราะเป็นเหมือนเครื่องหล่อหลอม หรือเครื่องมือสำหรับขัดเกลาคนในสังคมให้เกิดแบบแผนที่ดีงามร่วมกัน เฉพาะอย่างยิ่ง พิธีกรรมทางศาสนา ถือเป็นจุดศูนย์กลางที่ทำให้ชนชั้นล่าง ได้แก่ราษฎรทั่วไป มีโอกาสได้ใกล้ชิดกับชนชั้นปกครอง ซึ่งส่งผลที่ดีโดยตรงต่อการปกครองบ้านเมือง

ด้านศาสนสถาน สมัยกรุงศรีอยุธยา วัดถือเป็นสถานที่ศักดิ์ ผู้ใดกระทำความผิดต่อวัด หรือต่อพระสงฆ์ที่อยู่ในวัด จะได้รับโทษรุนแรงมาก เหตุนี้ เมื่อสถานการณ์บ้านเมืองตกอยู่ในภาวะคับขัน วัดจึงกลายเป็นสถานที่หลบภัย หรือเมื่อมีพิธีกรรมที่ต้องอาศัยความศักดิ์สิทธิ์ ก็มักจะใช้วัด เฉพาะอย่างยิ่งอุโบสถ เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมสำคัญ ๆ เช่น กรณีการเสด็จทวยของขุนพิเรนทรเทพก่อนการยึดอำนาจจากขุนรวงศาธิราช เป็นต้น

บทที่ ๔

วิเคราะห์คตินิยมทางพระพุทธศาสนาที่มีต่อสังคม และคตินิยมทางสังคมที่มีต่อพระพุทธศาสนา

๔.๑ ความหมายของคตินิยม

คตินิยม หมายถึง แบบอย่างความคิดเห็น ความเชื่อ หรือวิธีการคิดรวมกันที่เป็นลักษณะของกลุ่มชน เช่น คตินิยมของกลุ่มวิชาชีพ คตินิยมทางศาสนา คตินิยมทางการเมือง^๑ หรือชุดความเชื่อ (set of beliefs) ทางสังคมที่เป็นที่ยอมรับร่วมกันภายในกลุ่ม^๒ ภาษาอังกฤษใช้คำว่า Ideology พจนานุกรมปรัชญา นิยามความหมายของคตินิยมว่า คำสอน, ความคิดเห็น, วิธีการคิดภายใต้ความเชื่ออันเป็นจุดหมายร่วมกันของปัจเจกบุคคล, ชนชั้น^๓

พจนานุกรมฉบับของชามเบอร์ส (Chambers) นิยามความหมายคำนี้ไว้หลายนัย เช่น ศาสตร์แห่งความคิด (The Science of Idea), รูปความคิด (body of ideas), วิธีความคิด (way of thinking)^๔ ในทัศนะของเวเบอร์ ความคิดเป็นตัวกำหนดให้คนเรารวมกลุ่มกัน และเมื่อคนรวมกลุ่มกันแล้ว ก็ก่อให้เกิดการกระทำทางสังคม การกระทำทางสังคมนี้มีผลประโยชน์เป็นแรงจูงใจ ผลประโยชน์จึงเป็นความคิด หรือการให้ความหมายของมนุษย์^๕

กล่าวโดยสรุป คตินิยม หมายถึงแบบอย่างความคิดที่สังคมยอมรับ และยึดถือเป็นแนวทางปฏิบัติร่วมกัน หรือปฏิบัติสืบ ๆ กันมา ผู้วิจัยใช้คำนี้ในความหมายทำนองเดียวกันกับคำว่า ประเพณีนิยม หรือธรรมเนียมนิยม

พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา นอกจากจะบอกเล่าเรื่องราวต่าง ๆ เกี่ยวกับเหตุการณ์บ้านเมืองในแต่ละรัชกาลแล้ว ส่วนหนึ่ง ยังสะท้อนให้เห็นคตินิยมที่สามารถเชื่อมโยงกับอดีตก่อนหน้านั้น บางเรื่องสามารถเชื่อมโยงไปแม้กระทั่งสมัยพุทธกาล หรือก่อนพุทธกาล เช่นกรณีการสถาปนากรุงศรีอยุธยาที่หนองโสนก็เริ่มต้นจากสุบินนิมิตของพระเจ้าอู่ทองว่ามีเทวดามาชี้บอก ชุมทรัพย์ รวมถึงคติความเชื่อเรื่องพุทธทำนายเกี่ยวกับดินแดนแห่งนี้ว่าต่อไปมีความอุดมสมบูรณ์^๖

อนึ่ง ในบทนี้ จะวิเคราะห์คตินิยมทางพระพุทธศาสนาที่มีต่อสังคม ขณะเดียวกันก็วิเคราะห์ย้อนประเด็นส่วนที่คตินิยมทางสังคมมีต่อพระพุทธศาสนา ทั้งนี้เพื่อสะท้อนให้เห็นถึง

^๑ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช ๒๕๕๔, (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๖), หน้า ๒๒๖.

^๒ Teun A. Van Dijk, *Ideology: A Multidisciplinary Approach*, (New Delhi: S AGE Publications, 1998), p. 135.

^๓ เจษฎา ทองรุ่งโรจน์, *พจนานุกรมปรัชญา*, (กรุงเทพฯ: โปแดง, ๒๕๔๗), หน้า ๙๓.

^๔ William Geddie, (ed.), *Chambers's Twentieth Century Dictionary*, (New Delhi: Allied Publishers, 1970), p.525.

^๕ สุภางค์ จันทวานิช, *ทฤษฎีสังคมวิทยา*, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๕๑.

^๖ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา และคำให้การชาวกรุงเก่า, (นนทบุรี: สำนักพิมพ์ศรีปัญญา, ๒๕๕๓), หน้า ๔๗๖-๔๗๗.

อิทธิพลที่มีต่อกัน โดยใช้แนวคิดพื้นฐานที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ในส่วนที่สังคมี ต่อพระพุทธศาสนา จะใช้แนวคิดในสังคมีไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา วิเคราะห์คตินิยมที่ถือปฏิบัติว่า มีส่วนกำหนดคตินิยมใหม่ทางพระพุทธศาสนาขึ้นอย่างไรบ้าง

๔.๒ คตินิยมทางพระพุทธศาสนาที่มีต่อสังคม

๔.๒.๑ คตินิยมการปฏิบัติตนในวันธรรมสวนะ (วันพระ)

วันพระ หรือวันธรรมสวนะ ถือเป็นวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา เพราะเป็นวันที่ พระพุทธเจ้าบัญญัติไว้เพื่อให้พุทธบริษัทได้ประชุมฟังธรรมเป็นกรณีพิเศษในวัน ๘ ค่ำ, ๑๔ ค่ำ, และ ๑๕ ค่ำแห่งปักข์^๗

เมื่อถึงวันดังกล่าว จึงมีคตินิยมเรื่องการรักษาศีล การเข้าวัด และการฟังธรรม รวมทั้ง บำเพ็ญกุศลเป็นกรณีพิเศษ เช่น การสมาทานศีลอุโบสถสำหรับคฤหัสถ์ทั่วไป การประชุมสวดพระ ปาติโมกข์สำหรับพระภิกษุ มีหลักฐานปรากฏให้เห็นอยู่ทั่วไป ทั้งในคัมภีร์พระไตรปิฎก^๘ และคัมภีร์ อรรถกถา^๙

ตัวอย่างเรื่องท้าวสักกะในอรรถกถาธรรมบท ที่พยายามให้นางนงาย อดีตคู่อริของตน ได้รักษาศีล ด้วยการไม่กินปลาเป็น ให้เลือกกินเฉพาะปลาตายเท่านั้น ทั้งนี้เพื่อต้องการช่วยให้นางได้ ไปบังเกิดในสวรรค์^{๑๐} น่าจะเป็นคตินิยมที่สำคัญเรื่องหนึ่งที่สะท้อนรักษาศีลโดยทั่วไปแก่ชาวพุทธ

ในคัมภีร์อรรถกถาชาดก ได้พรรณนาถึงรัชสมัยของพระเจ้าฉัตตปาณี กษัตริย์ผู้ครอง เมืองพาราณสีว่า เมื่อถึงวันอุโบสถ ภายในพระนครจะไม่มีเนื้อขาย เพราะชาวเมืองถือธรรมเนียมไม่ ฆ่าสัตว์ในวันอุโบสถ คนที่ต้องการกินเนื้อในวันอุโบสถ จะต้องหาซื้อเก็บไว้ตั้งแต่วันวัน ๑๓ ค่ำแห่ง ปักข์^{๑๑} คตินิยมดังกล่าวนี้ ยังคงมีอิทธิพลมาจนถึงปัจจุบัน อย่างน้อยก็มีธรรมเนียมปฏิบัติไม่มีการ ประหารชีวิตนกโทษ รวมถึงการไม่อนุญาตให้โรงฆ่าสัตว์ทำการฆ่าสัตว์ในวันพระด้วย

หลักฐานจากพงศาวดารในสมัยกรุงศรีอยุธยา สะท้อนให้เห็นว่า ได้ถือคตินิยมดังกล่าวนี้ ด้วย ดังจะเห็นได้จากกรณีตัวอย่างในคราวทำยุทธหัตถีกับพระมหาอุปราชา เหล่าแม่ทัพ นายกองตาม เสด็จสมเด็จพะพระนเรศวรไม่ทัน เมื่อเสร็จศึก ก็รับสั่งให้ชำระคดี ซึ่งทุกคนมีโทษถึงประหาร แต่เมื่อ ทรงพิจารณาอีกครั้งว่า “จนวนวันจาทุสสีปณณรสูอยู่”^{๑๒} ก็รับสั่งให้เลื่อนการประหารออกไป ๓ วัน

หลักฐานจากพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา สะท้อนให้เห็นว่า พระมหากษัตริย์หลายพระองค์ ทรงฝึกฝนในพระพุทธศาสนา แม้อยู่ในสถานการณ์กำลังเดินทัพ แต่หากมีโอกาส ก็ยังเสด็จไปทรงศีล

^๗ วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๓๒/๒๐๘.

^๘ ดูตัวอย่างพระเจ้ามหาสุทิสสนะจักรพรรดิผู้สมบูรณด้วยรัตน ๗ ประการ ที.มหา.(ไทย) ๑๐/๒๔๓/ ๑๘๓, พระจักรพรรดิทัพเหนมี ในจักรพรรดิสูตร ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๐/๕๙, พระเจ้ามณฑเวระในมณฑเวระสูตร ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๐๘/๓๗๒, จตุมหาราชสูตร ใน อ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๓๘/๑๕๕ เป็นต้น

^๙ ดูประวัติเทวดา ธ.บ.อ.(ไทย) ๒/๖๐-๖๒, ฉัตตปาณีอุบาสก ธ.บ.อ.(ไทย) ๓/๖๔-๗๐, อุโบสถกรรม ธ.บ.อ. (ไทย) ๕/๘๔-๘๖, อุบาสกชื่อว่ามหากาล ธ.บ.อ.(ไทย) ๖/๒๔-๒๘ เป็นต้น

^{๑๐} ธ.บ.อ.(ไทย) ๒/๑๖๐.

^{๑๑} ขุ.ชา.อ.(ไทย) ๓/๓/๓๗๗.

^{๑๒} พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, ภาค ๑ หน้า ๑๖๐.

เช่น ในรัชสมัยของสมเด็จพระรามาธิบดีวราเมศวร พงศาวดารระบุว่าเสด็จออกทรงศีลตอนเวลา ๑๐ ทุ่ม^{๑๓} ในรัชสมัยของพระเจ้าทรงธรรม ก็มีหลักฐานระบุว่า ทรงรอบรู้พระไตรปิฎกมาก ทรงพระราชรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ทรงสมาทานศีล ๕ เป็นนิจ ทรงสมาทานอุโบสถศีลเดือนละ ๔ ครั้ง ทั้งทรงพระอุทสาหะบอกพระไตรปิฎกแก่พระภิกษุสามเณร ทรงเล่าเรียนพระกัมมัฏฐาน^{๑๔}

คตินิยมดังกล่าวนี้ สอดคล้องกับหลักฐานในคัมภีร์ที่มีก็มีเรื่องราวของพระเจ้าแผ่นดินเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าในยามค่ำคืนหลังจากที่เสร็จราชการกิจแล้วเพื่อทูลถามปัญหา หรือสนทนาธรรม เช่นกรณีของพระเจ้าอชาตศัตรูเสด็จไปสนทนาธรรมกับพระพุทธเจ้าพร้อมด้วยบริวารหมู่ใหญ่ ตามข้อเสนอของหมอชีวกโกมารภัจจ์^{๑๕}

อนึ่ง บันทึกคำให้การชาวกรุงเก่า ก็มีเนื้อความสนับสนุนเรื่องคตินิยมการปฏิบัติตนในวันธรรมสวนะลักษณะเดียวกันว่า “พระเจ้ากรุงศรีอยุธยา ประกาศในพระนคร ๔ ตำบล ๘ ตำบลว่า ในวันพระเดือนละ ๔ วันนั้น ห้ามมิให้พวกพราวนและชาวประมงทำปาณาติบาต และห้ามมิให้ใช้โค กระบือที่มีครรภ์ หรือโคกระบือที่ลูกยังไม่หย่านม”^{๑๖}

จดหมายเหตุลา ลูแบร์ ก็มีข้อความแสดงถึงคตินิยมการปฏิบัติตนของชาวพุทธทั่วไปเมื่อถึงวันธรรมสวนะ (วันพระ) คัดมาดังนี้

“ในวันเช่นนี้ พวกราษฎรงดการออกไปจับปลา ใช้ว่าการจับปลานั้นเป็นการทำงานอย่างหนึ่งก็หาไม่ ด้วยพวกเขาไม่ได้งดทำงานอย่างอื่นด้วย แต่ในความเห็นของข้าพเจ้านั้น เป็นเพราะพวกเขาคงพิเคราะห์เห็นว่า การจับปลานั้นมิใช่สิ่งทีบริสุทธิโดยสิ้นเชิงนัก ดังที่เราจะได้ในตอนต่อ ๆ ไป และในวันเช่นนี้ พวกราษฎรพากันไปทำบุญที่วัด”^{๑๗}

๔.๒.๒ คตินิยมการสร้างวัดเป็นอนุสรณ์

ในสมัยพุทธกาล ผู้มีฐานะ และมีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา นิยมสร้างวัด หรือเสนาสนะไว้แต่สงฆ์ โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ความอุปถัมภ์แก่พระสงฆ์ หวังบุญกุศลสำหรับชีวิตต่อมาภายหลังวัด หรือเสนาสนะเหล่านั้น ก็กลายเป็นตัวแทน หรือเป็นอนุสรณ์เพื่อระลึกถึงผู้สร้าง เช่น กรณีการถวายเวฬุวันเป็นวัดแห่งแรกในพระพุทธศาสนาของพระเจ้าพิมพิสาร^{๑๘}, การสร้างวัดพระเชตะวันของอนาถปิณฑิกเศรษฐี^{๑๙} อรรถกถาระบุว่า ใช้ทรัพย์จำนวน ๕๔ โกฏิ, นางวิสาขาสะละทรัพย์จำนวน ๒๗ โกฏิ, พระประยูรญาติของพระพุทธเจ้า ทั้งฝ่ายศากยวงศ์และโกถียวงศ์ ๑ แสนหก

^{๑๓} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๔๗.

^{๑๔} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา คำให้การชาวกรุงเก่า, หน้า ๕๑๘.

^{๑๕} ที.สี. (ไทย) ๙/๑๕๙/๕๑.

^{๑๖} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา คำให้การชาวกรุงเก่า, หน้า ๖๗๒.

^{๑๗} มองซิเออร์ เดอ ลาลูแบร์, จดหมายเหตุลา ลูแบร์ ราชอาณาจักรสยาม, (นนทบุรี: สำนักพิมพ์ศรีปัญญา, ๒๕๕๗), หน้า ๓๕๐.

^{๑๘} วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๙/๗๑.

^{๑๙} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๑๕/๑๒๙.

หมื่นตระกูล โดยนับทางฝ่ายพระบิดา ๘ หมื่นตระกูล ฝ่ายพระมารดา ๘ หมื่นตระกูล ร่วมสร้างวัดนิโครธาราม^{๒๐}

คตินิยมดังกล่าว ยังมีอิทธิพลมาถึงประชาชนโดยทั่วไป เช่น กรณีของนางอัมพปาลี หญิงคนึกา ได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า เกิดความเลื่อมใส จึงได้ถวายสวนมะม่วงเพื่อเป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้าและพระสงฆ์^{๒๑} และต่อมาได้มีการสร้างวิหารเพิ่มเติม^{๒๒} กระทั่งกลายเป็นวัดที่สำคัญแห่งหนึ่งในพระพุทธศาสนา

แม้หลังพุทธกาลมาแล้ว ก็มีคตินิยมการประกาศศรัทธาความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ด้วยการสร้างวัด เจดีย์ ไว้ในพระพุทธศาสนา เช่นกรณีของพระเจ้าอโศกมหาราช ได้สร้างวัดโศการาม และสร้างเจดีย์ ๘๔,๐๐๐^{๒๓} การสร้างครั้งนี้ระบุวัตถุประสงค์ชัดเจนว่า เพื่อเป็นการบูชาพระธรรมชั้น ๘๔,๐๐๐^{๒๔}

ในสมัยอยุธยา การสร้างวัด สถาปนาวัด ยังคงมีหลักฐาน และร่องรอยของการดำเนินรอยตามคตินิยมดังกล่าว นับตั้งแต่เริ่มต้นการสถาปนากรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี จนกระทั่งถึงปลายแผ่นดินกรุงศรีอยุธยาก่อนที่จะเสียเอกราชให้แก่พม่า มีรายชื่อวัดที่ได้รับการสถาปนาขึ้นเท่าที่มีบันทึกไว้ในพงศาวดาร จำนวน ๑๕ วัด ประกอบด้วย วัดพุทธโธสวรรค์ วัดป่าแก้ว (สมัยพระเจ้าอยู่ทอง), วัดมหาธาตุ วัดภูเขาทอง (สมัยสมเด็จพระบรมราชาที่ ๑), วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ (สมัยสมเด็จพระบรมราชาที่ ๑), วัดราชบูรณะ (สมัยสมเด็จพระบรมราชาที่ ๒), วัดพระราม วัดพระศรีสรรเพชญ์ (สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ), วัดศพนสวรรค์ (สมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราช), วัดไชยวัฒนาราม วัดชุมพลนิการาม, ราชบุรณาราม (สมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง), วัดบรมพุทธาราม วัดพระยาแมน (สมัยสมเด็จพระเพทราชา)

นอกจากนี้ ยังมีรายชื่อวัด, พระวิหารที่ได้รับการสร้างขึ้นตามคตินิยมดังกล่าว ปรากฏหลักฐานในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาอีกหลายวัด เช่น วัดพระราม (รัชสมัยพระเจ้าอยู่ทอง), วัดมเหยงค์ (รัชสมัยสมเด็จพระบรมราชาที่ ๒), วัดโพธิ์ประทับช้าง (รัชสมัยพระเจ้าเสือ), วัดวรเชษฐ (รัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถ), การสร้างวิหารวัดจุฬามณี (รัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ), การสร้างวิหารวัดพระศรีสรรเพชญ์ (สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒) เป็นต้น

อ็องรี มูโอต์ นักธรรมชาติวิทยาและนักเดินทางอิสระชาวฝรั่งเศส ได้บันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับวัดในพระนครศรีอยุธยา สะท้อนให้เห็นว่า ก่อนการเสียกรุงให้แก่พม่า ดินแดนแห่งนี้เคยเจริญรุ่งเรืองด้วยสถาปัตยกรรมทางพระพุทธศาสนา ขณะเดียวกันแสดงให้เห็นถึงพลังศรัทธาที่ต่อพระพุทธศาสนาในอดีต

“สถาปัตยกรรมการเมืองเก่าที่หลงเหลืออยู่ คือวัดจำนวนมากในสภาพปรักหักพัง กระจัดกระจายกินเนื้อที่กว้างหลายไมล์ และซ่อนตัวอยู่ในแมกไม้รกทึบโดยรอบ ความสวยงามของวัดในสยามไม่ได้อยู่ที่ฝีมือการออกแบบทางสถาปัตยกรรม แต่อยู่ที่ลวดลายแกะสลักประดับผนังอิฐ

^{๒๐} ธ.บ.อ. (ไทย) ๑/๕.

^{๒๑} ส.ม.อ. (ไทย) ๕/๑/๓๔๘.

^{๒๒} ขุ.เถรี.อ. (ไทย) ๒/๔/๓๕๘.

^{๒๓} สมนต. (ไทย) ๑/๗๗.

^{๒๔} สมนต. (ไทย) ๑/๗๘.

และปูนปั้นเสียมากกว่า เมื่อถูกทิ้งไว้จึงผุพังไปตามกาลเวลา และการที่ปล่อยปละละเลยมานาน ที่เห็นเหลืออยู่ก็เป็นแค่กองไม้กองอิฐ ไม่เหลือรูปทรง ปกคลุมด้วยเถาวัลย์ไม้เลื้อยนานาชนิด โบราณสถานที่อยู่ชุกก็ตกอยู่ในสภาพดังกล่าวนี้ มีกองอิฐกองดินที่ยังพอเหลือยอดโผล่ให้เห็น บอกให้รู้เลยว่าเคยเป็นวัดที่ผู้มีจิตศรัทธานับพัน ๆ คนมากันหมอบกราบหน้าแท่นบูชาพระสมณโคดม”^{๒๕}

๔.๒.๓ คตินิยมการผนวชของเจ้านายชั้นผู้ใหญ่

อรรถกถาสมันตปาสาทิกา ได้พรรณนาความถึงพระเจ้าอโศกได้ทะนุบำรุงพระพุทธศาสนาอย่างยิ่งใหญ่ และได้รับการยืนยันจากพระโมคคัลลิตบุดติสสะเถระว่า นับตั้งแต่พระพุทธเจ้าทรงพระชนม์อยู่จนถึงบัดนี้ ยังไม่เคยมีใครทำได้ยิ่งใหญ่เท่านี้ แต่ถึงกระนั้น ก็ยังไม่อาจนับได้ว่า ทรงเป็นทนายของพระศาสนา เว้นเสียแต่ว่า ผู้นั้นจะยินยอมให้บุตรของตนออกบวช^{๒๖}

ด้วยความที่ทรงปรารถนาจะเป็นทนายของพระศาสนา จึงทรงขอร้องให้พระมหินทกุมารซึ่งเป็นรัชทายาทผนวช พร้อมด้วยพระนางสังมิตตา ผู้เป็นพระธิดาของพระองค์ ซึ่งต่อมา พระราชโอรสและพระราชธิดาทั้งสองพระองค์ ก็ได้กลายเป็นมีส่วนสำคัญในการเผยแผ่พระศาสนา

ในช่วงสมัยที่พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ ทรงประกาศศาสนา มีผู้เลื่อมใสออกบวชตามเป็นจำนวนมาก แม้กระทั่งในกลุ่มของศากยะ ก็มีการหิบบยกประเด็นเรื่องของการออกบวชตามว่าเป็นส่วนหนึ่งของการแสดงความเป็นญาติ ศากยะทั้ง ๖ จึงได้ตกลงปลงใจออกบวชตามพระพุทธเจ้า ทั้งนี้เพื่อประกาศความเป็นญาติกับพระศาสนา^{๒๗}

ในสมัยกรุงศรีอยุธยา แม้หลักฐานเกี่ยวกับการออกผนวชของกษัตริย์จะมีไม่มากนัก แต่ก็เห็นร่องรอยของการเสด็จออกผนวชของพระมหากษัตริย์ และการออกผนวชของเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ ซึ่งอาจถือเป็นแบบอย่างในเวลาต่อมาด้วย เช่น การเสด็จออกผนวชเป็นระยะเวลา ๘ เดือนของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ^{๒๘}

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพตั้งข้อสังเกตว่า การเสด็จออกผนวชของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เป็นการ “เอาอย่าง” พระมหากษัตริย์ราชาลิไท ในสมัยสุโขทัย เพราะมีการนิมนต์พระมหาสวามีในลังกาทวีปเข้ามาเป็นพระอุปัชฌาย์^{๒๙} มีข้อวิจารณ์เพิ่มเติมอีกว่า การบวชครั้งนี้เป็น “บวชการเมือง” เพราะหลังจากบวชแล้ว ก็ทรงย้ายไปอยู่เมืองพิษณุโลก เอาอย่างกรณีพระมหากษัตริย์ราชาลิไทที่ได้เคยทำก่อนหน้านั้นในการขอขบิณฑบาตเมืองพิษณุโลกจากกรุงศรีอยุธยา คราวนี้สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถก็ทรงใช้วิธีการเดียวกันคือ หลังจากผนวชแล้วก็ส่งสมณทูตไปเมืองเชียงใหม่เพื่อขอ “ขบิณฑบาต” เมืองศรีสัชนาลัยที่พระเจ้าติโลกราชยึดไว้ก่อนหน้านั้น^{๓๐}

^{๒๕} กรรณิกา จรรย์แสง, ผู้แปล. บันทึกการเดินทางของอ็องรี มูโอต์, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๕๘), หน้า ๖๗.

^{๒๖} สมนต. (ไทย) ๑/๘๑.

^{๒๗} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๓๐/๑๖๗.

^{๒๘} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับจันทนุนาค (เจิม), หน้า ๔๗.

^{๒๙} กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานพุทธเจดีย์สยาม, (พระนคร: โสภณพิพิธธรรมานการ, ๒๔๙๖), หน้า ๑๑๕.

^{๓๐} เจริญวุฒิ มิตรสุริยะ, “อุษาคเนย์” ประวัติศาสตร์อาเซียนฉบับประชาชน, (กรุงเทพฯ: ยิปซี, ๒๕๕๗), หน้า ๔๐๔.

การเสด็จออกผนวชของสมเด็จพระเชษฐาธิราชเจ้า พระราชาโอรสสมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้า ในปี พ.ศ.๒๐๒๗ การเสด็จออกผนวชของพระราชโอรสในสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ในปี พ.ศ.๒๐๒๘^{๓๑} การผนวชสามเณรของตรัสน้อยหลังจากที่ทำพิธีโสกันต์แล้ว โดยบวชอยู่ในสำนักของพระพุทโธษาจารย์ และได้ศึกษาเล่าเรียนปริยัติ ตลอดจนคัมภีร์เลขยันตรมন্ত্রคาถาสรรพวิทยาคุณต่าง ๆ หลักฐานระบุว่า หลังจากได้ผนวชเรียนระยะหนึ่งแล้วก็ลาสิกขา ครั้นอายุครบก็ได้รับการอุปสมบทอีกครั้ง^{๓๒} การเสด็จออกผนวชของสมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราชในปี ๒๐๘๗^{๓๓}

คตินิยมเรื่องการบวชไม่ได้มีอิทธิพลเฉพาะสถาบันกษัตริย์เท่านั้น แม้ราษฎรทั่วไปก็ถือคติการบวชในลักษณะเดียวกัน ดังปรากฏในจดหมายเหตุเรื่องพระราชไมตรีระหว่างกรุงสยามกับกรุงจีน ความตอนหนึ่งว่า “ประชาชนนับถือเชกก่า (พุทธศาสนา) ผู้ชายบวชเป็นเณร (พระภิกษุ) ผู้หญิงบวชเป็นหนี (นางชี) ไปอยู่ตามวัด ผู้ที่มียศศักดิ์และมั่งมีนั้นเณรพหุค (นับถือพระภิกษุที่สำเร็จ) มีเงินทองถึงร้อยก็ทำทานกึ่งหนึ่งด้วยไม่มีความเสียดาย”^{๓๔}

อนึ่ง การบวช นอกจากจะถือเป็นคตินิยม “บวชเรียน” และ “บวชสืบอายุพระศาสนา” ตามประเพณีทั่วไปแล้ว หลักฐานจากพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ยังมีนัยทางการเมืองเข้าไปเกี่ยวข้องด้วย กล่าวคือ บางครั้งการบวชก็เป็นช่องทางหนึ่งในการแก้ปัญหาอันอาจจะเกิดขึ้นจากความหวาดระแวง หรือบางครั้งก็มีลักษณะเป็นการ “หนีภัย” ทางการเมือง เช่น กรณีการเสด็จออกผนวชของพระเทียรราชาในรัชสมัยของพระเจ้าชัยราชาธิราช^{๓๕} การมีพระบรมราชโองการให้กรมขุนอนุรักษ์มนตรีออกผนวช^{๓๖} กรมพระราชวังบวร ฯ สละราชสมบัติให้พระเชษฐาธิราชแล้วทรงผนวชอยู่วัดประดู่^{๓๗} ขณะที่กรมหมื่นเทพพิพิธ ซึ่งเป็นเจ้านายผู้ใหญ่ ก็ทรงจะเป็นที่เพ่งเล็งและเป็นภัย จึงได้ถวายบังคมลาผนวชอยู่ที่วัดกระโจม^{๓๘} เป็นต้น

๔.๒.๔ คตินิยมการถวายสัตสดกมหาทาน

ในคัมภีร์พระไตรปิฎก และคัมภีร์อรรถกถา พรรณนาถึงทานที่นิยมทำเป็นกรณีพิเศษ เพราะกำหนดจำนวนสิ่งถวายเป็นหมวด เช่น หมวดละ ๑๐๐, หมวดละ ๗๐๐ เป็นต้น เรียกทานชนิดนี้ว่า สตสดกมหาทานบ้าง สตตสดกมหาทานบ้าง ตามจำนวนหมวดสิ่งของที่ถวาย

^{๓๑} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหลวงประเสริฐ, หน้า ๔๐๐.

^{๓๒} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระราชหัตถเลขา ภาค ๒, หน้า ๑๗๕.

^{๓๓} มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา, นามานุกรมพระมหากษัตริย์ไทย, (กรุงเทพฯ: มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา, ๒๕๔๔), หน้า ๑๑๔.

^{๓๔} พระเจนนจันอักษร (สุคใจ ตัณฑาทากาศ) ผู้แปล, จดหมายเหตุเรื่องพระราชไมตรีระหว่างกรุงสยามกับกรุงจีน, (พระนคร: โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๖), หน้า ๑๐.

^{๓๕} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๖๓.

^{๓๖} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระราชหัตถเลขา ภาค ๒, หน้า ๒๔๕.

^{๓๗} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระราชหัตถเลขา ภาค ๒, หน้า ๒๕๐.

^{๓๘} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระราชหัตถเลขา ภาค ๒, หน้า ๒๕๑.

ในพระไตรปิฎก เช่น ฎกทัณฑพราหมณ์จะกระทำการบูชาด้วยสัตว์อย่างละ ๗๐๐ ร้อย ประกอบด้วย ลูกโคผู้ ๗๐๐ ลูกโคเมีย ๗๐๐ แกะ ๗๐๐ แพะ ๗๐๐ ต่อมาได้ฟังธรรมจาก พระพุทธเจ้าเกิดความเลื่อมใส จึงได้ปล่อยชีวิตสัตว์เหล่านี้ทั้งหมด^{๓๙} ในคัมภีร์อรรถกถาชาดก พรรณนาถึงพระเวสสันดร ได้ถวายสัตตสคกมหาทาน^{๔๐} และสัตตสคกมหาทาน ประกอบไปด้วยทาส ทาสี ช้าง ม้า โค ทองคำ^{๔๑}

พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ก็มีพรรณนาถึงสัตตสคกมหาทานเช่นกัน เช่น ในรัชกาลของ สมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราช ได้ถวายสัตตสคกมหาทาน ประราภพระราชาพิธีอาจาริยาภิเศก และพิธีอินทราภิเศก^{๔๒} และในรัชสมัยของสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๕ (พระเจ้าปราสาททอง) เมื่อครั้ง ประกอบพิธีลบลัทธิราช หลังจากเสร็จพิธีก็ได้บำเพ็ญสัตตสคกมหาทานแก่พราหมณ์ ยาจก วิณิกทั้ง ปวงรายละเอียดของสัตตสคกมหาทานที่ปรากฏในพงศาวดารประกอบด้วย ช้าง ๑๐๐, ทาสชาย ๑๐๐, ทาสหญิง ๑๐๐, เงิน ๑๐๐ ชั่ง, ทอง ๑๐๐ ชั่ง, และราชรถ ๑๐๐^{๔๓}

๔.๒.๕ คตินิยมช้างมงคลหรือช้างคู่บ้านคู่เมือง

ช้างถือเป็นสัตว์มงคลที่มีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้ามาตั้งแต่ต้น

คำว่า ตั้งแต่ต้นนี้ ถือเอาความหมายอย่างแคบ ก็นับตั้งแต่จุดดิลงสู่ครรภ์พระมารดา ซึ่ง ปรากฏในรูปของพระสุบินนิมิต นำบอกบัวมาถวาย^{๔๔} ถ้าถือเอาความมากกว่านั้น อาจย้อนหลัง กลับไปถึงพระชาติสุดท้ายที่เสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร ช้างปัจจัยนาเคน^{๔๕} ได้เข้ามามีบทบาท ต่อความคิดของชาวเมืองในฐานะเป็นช้างคู่บารมี ขณะเดียวกันก็เป็นช้างคู่บ้านคู่เมืองด้วย การยก ช้างคู่บ้านคู่เมืองให้แก่บ้านอื่นเมืองอื่นจึงเป็นสิ่งที่ไม่สามารถรับได้ พระเวสสันดรจึงได้รับโทษด้วย การถูกเนรเทศไปอยู่ป่าเป็นระยะเวลาหลายปี^{๔๖}

คตินิยมเรื่องช้างมงคล หรือช้างคู่บ้านคู่เมือง เป็นเรื่องที่สามารถเข้าใจได้โดยง่าย เพราะ การศึกสงครามแต่โบราณนั้น อาศัยช้างเป็นกำลังสำคัญ การเลือกช้างเป็นพระราชพาหนะ จึงต้อง พิถีพิถันเป็นพิเศษ ต้องตามตำราคุณลักษณะ ช้างที่ได้รับเลือกมาจึงถือเป็น “คู่บารมี” ของ พระมหากษัตริย์ จึงมีธรรมเนียมการถวายเกียรติหรือฐานันดรศักดิ์ให้แก่ช้างทรงด้วย

ในสมัยกรุงศรีอยุธยา ในบางรัชสมัย มีกล่าวถึงช้างมงคลของพระราชกษัตริย์ไว้มาก เช่น ในรัช สมัยของสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ถึงกับได้รับสมญานามว่า “พระเจ้าช้างเผือก” ทั้งนี้เพราะใน

^{๓๙} ที.ลี. (ไทย) ๙/๓๕๔/๑๔๙.

^{๔๐} ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๑/๑๒๐.

^{๔๑} ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๓/๗๒๑.

^{๔๒} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๗๗.

^{๔๓} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๒๘๐.

^{๔๔} ที.มหา.อ. (ไทย) ๒/๑/๙๙.

^{๔๕} ในสมัยกรุงศรีอยุธยา แผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถก็มีช้างเผือกมงคลเชือกหนึ่ง ซึ่งได้มา จากตำบลป่าตะนาวศรี สูง ๔ ศอกเศษ ชื่อ ปัจจัยนาเคนทร์ ดู พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๔๐๘.

^{๔๖} ดุรายละเอียด ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๓/๖๑๔-๖๒๕.

รัชกาลของพระองค์นั้นมีช่างเผือกคู่บารมีมากถึง ๗ เชือก^{๔๗} กระทั่งข่าวปรากฏทั่วไป พระเจ้าหงสาวดีทราบข่าวก็ส่งสาส์นมาทูลขอพระราชทาน แต่ก็ถูกปฏิเสธด้วยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิทรงถือว่าเป็นของคู่บารมี จะยกให้แก่คนอื่นนั้นไม่เป็นการสมควร ซึ่งข้อนี้ก็เช่นกันที่ทำให้พระเจ้าหงสาวดีไม่พอพระทัย ถึงกับยกทัพมาตีกรุงศรีอยุธยา

สาส์นที่เหล่านานาประเทศส่งมาขอช่างมงคลในรัชสมัยของสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ก็เป็นอีกเหตุผลหนึ่งที่สามารถสะท้อนคตินิยมเรื่องช่างมงคลที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ด้วยมีข้อความระบุว่า “กษัตริย์ใดมีบารมีถึงที่บรมจักร ก็จะมีจักรแก้ว แก้วมณี นางแก้ว ช่างแก้ว ขุนพลแก้ว ขุนคลังแก้ว”^{๔๘} แสดงให้เห็นว่า ไม่เฉพาะไทยเท่านั้นที่มีความเชื่อเรื่องช่างมงคล ประเทศเพื่อนบ้านก็ถือคตินิยมดังกล่าวนี้ด้วย เช่น อาณาจักรล้านช้างก็มีความเชื่อว่าพระมหาจักรพรรดิมีบุญญาธิการมาก เพราะมีช่างเผือกถึง ๗ เชือก จึงได้แต่งพระราชธิดาพระองค์หนึ่งไปถวาย พร้อมกับเครื่องราชบรรณาการมาเจริญพระราชไมตรี และขอพระราชทานช่างเผือกเพื่อเป็นศรีแก่พระนคร^{๔๙}

๔.๒.๖ คตินิยมการถวายความอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา

จากพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ตลอดระยะเวลา ๔๑๓ ปี พระมหากษัตริย์ไทยมีบทบาทสำคัญในการทะนุบำรุงพระพุทธศาสนา แม้จะไม่มีหลักฐานปรากฏชัดทุกพระองค์ เนื่องจากบางพระองค์นั้นอยู่ในราชบัลลังก์ในช่วงระยะเวลาสั้น ๆ หรือบ้านเมืองอยู่ในภาวะสงคราม ทำให้ไม่มีโอกาสได้หันมาสนพระทัยการพระศาสนา แต่จากหลักฐานที่อยู่ก็สามารถสรุปได้ว่า พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ทรงดำรงฐานะเป็นเอกอัครศาสนูปถัมภ์ ทรงเอาพระทัยใส่การพระศาสนา ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการสร้างวัด สถาปนาวัด ปฏิสังขรณ์วัด หรือเสนาสนะที่ชำรุดทรุดโทรม การถวายการบำรุงทางด้านปัจจัย ๔ แต่พระสงฆ์ ยกตัวอย่างเช่น ในพงศาวดารสมัยกรุงศรีอยุธยาปรากฏคำว่า “อากรซึ่งขึ้นสรรพกรเป็นหลวงนั้น ให้เถรเถรไปขอเป็นกบปียจ้งหัน”^{๕๐} “นิตยภัต”^{๕๑} หรือ “พระราชกัลปนาส่วย”^{๕๒}

อากรซึ่งขึ้นสรรพกรเป็นหลวง มีลักษณะเหมือนการกินส่วนที่เป็นภาษีซึ่งเก็บจากท้องที่ไว้เพื่อถวายแด่พระภิกษุ สามเณรผู้มีความประสงค์ด้วยภัต

นิตยภัต แต่เดิมเป็นจ้งหัน หรืออาหารที่พระราชเจ้าจัดถวายพระภิกษุที่ทรงเคารพนับถือ เป็นกรณีพิเศษ หรือเป็นการเฉพาะ แต่บางกรณีก็ถวายหมดทั้งวัดเป็นประจำ จึงเรียกว่า นิตยภัต ส่วนพระราชกัลปนาส่วย หมายถึง การที่พระมหากษัตริย์ทรงกำหนดให้เก็บส่วย จากหมู่บ้าน หรือตำบลแล้วแต่จะทรงเห็นสมควร แล้วนำส่วยที่เก็บได้นั้นมาถวายแด่พระสงฆ์ หรืออารามต่าง ๆ ที่พระราชทาน ถือเป็นรูปแบบหนึ่งของการศาสนูปถัมภ์

^{๔๗} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับจันทนุนาค (เจิม), หน้า ๙๒.

^{๔๘} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับจันทนุนาค (เจิม), หน้า ๙๓.

^{๔๙} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา คำให้การชาวกรุงเก่า, หน้า ๕๐๓.

^{๕๐} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับจันทนุนาค (เจิม), หน้า ๗๔.

^{๕๑} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับจันทนุนาค (เจิม), หน้า ๑๔๕.

^{๕๒} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับจันทนุนาค (เจิม), หน้า ๓๑๙.

การที่พระเจ้าแผ่นดินให้ความอุปถัมภ์วัด หรือพระอารามใดอารามหนึ่งเป็นกรณีพิเศษ ก็เป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้วัดหรือพระอารามแห่งนั้นมีฐานะสำคัญตามไปด้วย กลายเป็นวัดประจำพระองค์ หรือประจำรัชกาลนั้น ๆ คตินิยมดังกล่าวนี้จะชัดเจนมากในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เพราะมีวัดประจำรัชกาลครบทั้ง ๙ รัชกาล

อนึ่ง จากการศึกษารายละเอียดเกี่ยวกับการเสด็จพระราชดำเนินบำเพ็ญกุศลตามอารามต่าง ๆ โดยทรงจัดให้มีการสมโภช การมีมหรสพฉลอง ๓ วันบ้าง ๗ วันบ้าง ๑๕ วันบ้าง ส่วนสถานที่ที่มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมือง ก็จะทรงโปรดให้มีการสมโภชเป็นประจำปี ถือเป็นพระราชกุศโลบายที่สำคัญที่ทำให้สถาบันพระมหากษัตริย์ได้มีความใกล้ชิดกับประชาชน ขณะเดียวกัน ก็ทำให้วัดกลายเป็นศูนย์รวมทางด้านจิต เป็นศูนย์กลางของสังคมที่ทำให้คนทุกระดับชั้นมาพบกันได้โดยไม่ทำให้มี หรือเกิดช่องว่างระหว่างชนชั้น

๔.๒.๗ คตินิยมเรื่องทศพิธราชธรรม

ทศพิธราชธรรม^{๕๓} คือธรรมสำหรับนักปกครอง มี ๑๐ ประการ ได้แก่ (๑) ทาน หมายถึงเจตนาให้วัตถุ ๑๐ ประการมีข้าวและน้ำเป็นต้น (๒) ศีล หมายถึงศีล ๕ ศีล ๑๐ (๓) การบริจาค หมายถึงการบริจาคไทยธรรม (๔) ความซื่อตรง หมายถึงความเป็นคนตรง (๕) ความอ่อนโยน หมายถึงความเป็นคนอ่อนโยน (๖) ความเพียร หมายถึงกรรมคือการรักษาอุโบสถ (๗) ความไม่โกรธ หมายถึงความมีเมตตาเป็นเบื้องต้น (๘) ความไม่เบียดเบียน หมายถึงความมีกรุณาเป็นเบื้องต้น (๙) ความอดทน หมายถึงความอดกลั้น และ (๑๐) ความไม่คลาดจากธรรม หมายถึงความไม่ซัดเคือง^{๕๔}

คัมภีร์พระไตรปิฎก และคัมภีร์อรรถกถา มีความพยายามจะยกย่อง และเชิดชูหลักทศพิธราชธรรม เห็นได้จากตัวอย่างของพระราชาผู้ทรงธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก และคัมภีร์อรรถกถา มักจะผูกติดอยู่กับทศพิธราชธรรมเป็นสำคัญ ทั้งนี้เพราะหลักการของพระพุทธศาสนาเชื่อว่า หากพระราชาทรงธรรม เหล่าข้าราชการบริวาร ไพร่ฟ้าประชาชนก็จะทรงธรรมตามไปด้วย ข้อความในคัมภีร์จึงมีตัวอย่างการเปรียบเทียบฝูงโค ทำนองว่า เมื่อฝูงโคข้ามน้ำไป ถ้าโคจ่าฝูงไปคดเคี้ยว โคทั้งฝูงก็ไปคดเคี้ยวตาม ในหมู่มนุษย์ก็เหมือนกัน ผู้ใดได้รับแต่งตั้งให้เป็นใหญ่ ถ้าผู้นั้นประพฤติไม่เป็นธรรม ประชาชนชาวเมืองนั้นก็ประพฤติไม่เป็นธรรมตามไปด้วย หากพระราชาไม่ตั้งอยู่ในธรรม ชาวเมืองนั้นก็อยู่เป็นทุกข์^{๕๕}

หลักฐานจากพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาสะท้อนให้เห็นว่า พระราชาทั้งหลายจะถูกตรวจสอบภายใต้หลักทศพิธราชธรรมนี้ด้วย ในยุคใดสมัยใด พระราชาไม่ทรงธรรม ก็จะถูกล้มล้างจากเหล่าเชื้อพระวงศ์ หรือเหล่าข้าราชการสำนักผู้มีความจงรักภักดีต่อบ้านเมือง

ตัวอย่างกษัตริย์ผู้ทรงทศพิธราชธรรม ทรงพระปรีชา มีความสามารถ และได้รับการยกย่อง เช่น สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ, สมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราช, สมเด็จพระนเรศวรมหาราช, สมเด็จพระเอกาทศรถ, สมเด็จพระนารายณ์มหาราช เป็นต้น

^{๕๓} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๗๖/๑๑๒.

^{๕๔} ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๒๘/๑๗๖/๒๖๑.

^{๕๕} อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๗๐/๑๑๕-๑๑๖.

ตัวอย่างกษัตริย์ที่ไม่ตั้งอยู่ในธรรม และถูกโค่นบัลลังก์ เช่น สมเด็จพระยอดฟ้า, ขุน-
วรวงศาธิราช ไม่ได้รับการยกย่องหรือนับเนื่องในกษัตริย์กรุงศรีอยุธยา, สมเด็จพระมหินทราธิราช,
สมเด็จพระอาทิตย์วงศ์, พระเจ้าเสือ เป็นต้น

อนึ่ง ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา พบคำว่า ทศพิธราชธรรม หลายครั้ง^{๕๖} บริบท
ที่พบมักมีทั้งเชิงรับ (แสดงถึงคุณธรรมที่ดั่งงามของกษัตริย์) และเชิงปฏิเสธ (แสดงถึงความไม่ตั้งอยู่ใน
คฤทศพิธราชธรรม) แม้รายละเอียดจะไม่แสดงให้เห็นครบก็ตาม แต่ก็พออนุมานความหมาย หรือ
ความประสงค์ได้

๔.๓ คตินิยมทางสังคมที่มีต่อพระพุทธศาสนา

๔.๓.๑ คตินิยมการสร้างพระพุทธรูปฉลองพระองค์

ปรากฏทั้งหลายสร้างพระพุทธรูป หรือพระปฏิมาเพื่อเป็นพุทธานุสติ คือเป็นสื่อสำหรับ
อนุสรณ์ถึงพระพุทธเจ้า ถือเป็นเจดีย์ประเภทหนึ่ง (อุเทสิกเจดีย์) ในบรรดาเจดีย์ ๔ ประเภท (ธาตุ
เจดีย์, ธรรมเจดีย์, บริโภคเจดีย์, และอุเทสิกเจดีย์)

คตินิยมในการสร้างพระพุทธรูป มีความสัมพันธ์กับเหตุการณ์ในพุทธประวัติ เหตุดังกล่าว
นี้ พระพุทธรูปจึงมีหลายลักษณะ เรียกว่า ปาง เช่น พระพุทธรูปปางสมาธิ, ปางไสยาสน์, ปางลีลา,
ปางนาคปรก, ปางรำพึง, ปางขอฝน, ปางประทานอภัย เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ในงานวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาใน
สังคมไทย” ได้พบข้อเท็จจริงประการหนึ่งว่า พระพุทธรูป ซึ่งประติมากรรมรูปเคารพ นอกจากจะใช้
เป็นพุทธานุสติแล้ว ยังถูกนำไปเป็นสัญลักษณ์สะท้อนวิถีชีวิต คติความเชื่อของคนในชุมชน หรือใน
สังคมไทยในรูปแบบต่าง ๆ เช่น พระพุทธรูปประจำพระชนมวาร, พระประจำวันเกิด, พระ
คู่บ้านคู่เมือง, กำเนิดตำนานโบราณสถาน โบราณวัตถุศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมือง^{๕๗}

พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา พบหลักฐานการสร้างพระพุทธรูปประจำพระชนมวารในสมัย
สมเด็จพระเอกาทศรถ เป็นพระพุทธรูปฉลองพระองค์จำนวน ๕ พระองค์ บุด้วยวัสดุแตกต่างกัน
ออกไปทั้ง ๕ พระองค์^{๕๘} ในสมัยพระเจ้าเอกทัศ ก็มีหลักฐานระบุว่า ได้โปรดให้หล่อพระพุทธรูปเท่า
พระองค์ ครั้นหล่อเสร็จแล้วก็พระราชทานทรัพย์ทำการฉลอง แล้วอัญเชิญไปไว้กับพระศรีสรรเพชญ์
ในพระวิหารในพระราชวัง^{๕๙}

บันทึกฝ่ายจีนในจดหมายเหตุเรื่องพระราชไมตรีระหว่างกรุงสยามกับกรุงจีน ได้กล่าวถึง
สมัยแผ่นดินพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศว่า ทรงได้เคยขอร้องให้ทางจีนลดหย่อนข้อบังคับบางประการเพื่อ

^{๕๖} เช่น พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับจินตนาภาค (เจิม), หน้า ๑๔๗, ๒๑๒, ๒๕๑, ๒๗๑,
๒๙๑ เป็นต้น.

^{๕๗} พระครูศรีปัญญาวิกรม, (บุญเรื่อง ปณณวาชีโร/เจนทร), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์สัญลักษณ์ทาง
พระพุทธศาสนาในสังคมไทย”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลง
กรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๑๔๖.

^{๕๘} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับจินตนาภาค (เจิม), หน้า ๒๕๘.

^{๕๙} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา, คำให้การชาวกรุงเก่า, หน้า ๕๖๓.

สะดวกในการนำทองเหลืองไปสร้างพระพุทธรูป ทางจีนไม่อนุญาต แต่เพื่อเป็นการรักษาหน้าใจฝ่ายศรีอยุธยา จึงได้มอบทองเหลืองให้ ๘ ชั่ง^{๖๐}

๔.๓.๒ คตินิยมเรื่องการให้มีการฉลอง และมีมหรสพสมโภช

การจัดให้มีมหรสพ การฉลอง ในงานบุญต่าง ๆ นับเป็นธรรมเนียมหนึ่งที่น่าสนใจ เพราะหากสืบสาวบันทึกหลักฐานจากพระไตรปิฎกก็ดี คัมภีร์อรรถกถาก็ดี จะเห็นร่องรอยหลักฐานชัดเจน สืบทอดกันมาเป็นระยะเวลายาวนาน

การให้มีมหรสพน่าจะเริ่มจากในบ้านก่อน^{๖๑} พระภิกษุเองเมื่อได้ทราบข่าวการมหรสพในที่ไกล ๆ วัตถุประสงค์สามารถเดินไปได้ ก็ปรารถนาจะไปดูเหมือนอย่างชาวบ้านทั่วไป เช่นกรณีของภิกษุ สัตตธวัคคีย์^{๖๒} ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นข้อห้ามการเที่ยวชมมหรสพสำหรับพระภิกษุ, การมหรสพบางครั้งก็มีการนิมนต์พระสงฆ์ไปฉันในเรือน กรณีเช่นนี้ทรงอนุญาตให้ภิกษุรับนิมนต์ได้ไม่ถือเป็นอาบัติ ซึ่งอาจถือเป็นธรรมเนียมมีทั้งงานบำเพ็ญกุศลและมีการมหรสพด้วย^{๖๓}

จากการสืบค้นพระไตรปิฎก พบคำว่า “ฉลอง” ในบริบทที่เกี่ยวข้องกับ อาราม วิหาร เจดีย์ และอื่น ๆ ดังนี้

ฉลองต้นโพธิ์ พบ ๔ ครั้ง^{๖๔} ฉลองวิหาร พบ ๑ ครั้ง^{๖๕} การสร้างสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุและทำการฉลอง พบ ๒๒ ครั้ง^{๖๖} สร้างวิหารและทำการฉลอง พบ ๒ ครั้ง^{๖๗}, ฉลองแท่นสำหรับบูชา ๑ ครั้ง^{๖๘} ฉลองที่พบในบริบทเหล่านี้ ไม่มีคำมหรสพร่วมอยู่ด้วย แม้จะพบคำว่า มหรสพอยู่ทั่วไปก็ตาม

ในคัมภีร์อรรถกถา พบคำว่า ฉลองเจดีย์ ๑ ครั้ง^{๖๙} ขณะที่การฉลองวิหารพบบ้าง เช่น การฉลองวิหารของนางวิสาขา ใช้เวลา ๔ เดือน^{๗๐} การฉลองวิหารของพระเจ้าอรรมาโคกราช^{๗๑} การฉลองวิหารของอนาถปิณฑิกเศรษฐี^{๗๒} อรรถกถาระบุว่าเฉพาะการฉลองท่านใช้ทรัพย์หมดไป ๑๘ โภกั

^{๖๐} พระเจนนจีนอักษร (สุดใจ ตัณฑาทากาศ) ผู้แปล, จดหมายเหตุเรื่องพระราชไมตรีระหว่างกรุงสยามกับกรุงจีน, หน้า ๕๒.

^{๖๑} หลักฐานการเล่นมหรสพมักเป็นที่บ้าน เช่น วิ.มหา.(ไทย) ๒/๖๒๐/๑๔๐.

^{๖๒} วิ.มหา.(ไทย) ๒/๒๔๗/๔๐๔.

^{๖๓} วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๖๔/๖๓๖.

^{๖๔} ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๘๑/๔๐๙. เป็นต้น

^{๖๕} วิ.ภิกขุณี. (ไทย) ๓/๙๒๕/๒๐๙.

^{๖๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๓๖-๒๓๘/๑๗๗-๑๗๙. เป็นต้น

^{๖๗} ขุ.วิมาน.(ไทย) ๒๖/๗๘๙/๙๐.

^{๖๘} ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๑/๓๐๘.

^{๖๙} ขุ.อป.อ.(ไทย) ๘/๒/๔๙๐.

^{๗๐} ที.ปา.อ.(ไทย) ๓/๑/๑๖๗.

^{๗๑} ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๒/๓๖๓.

^{๗๒} อ.เอก.อ.(ไทย) ๑/๑/๓๕๕.

ระยะเวลาในการฉลอง ๙ เดือน^{๗๓} และในการฉลองเหล่านี้ ไม่พบการให้มีการเล่นมหรสพในการฉลอง พบแต่เพียงการถวายทานแด่พระสงฆ์หมู่ใหญ่ นับจำนวนตั้งแต่ ๕๐๐ จนถึงหลักหมื่น

หลักฐานจากพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา พบคตินิยมเรื่องการฉลองในการบำเพ็ญกุศลลักษณะต่าง ๆ อยู่ทั่วไป เช่น ฉลองพระ, ฉลองวัด, ฉลองพระพุทธรูป, ฉลองพระวิหาร, ฉลองพระสารริกธาตุ เป็นต้น ระยะเวลาในการฉลองมีตั้งแต่ ๓ วัน ๗ วัน ๑๕ วัน

นอกจากนี้ยังพบคตินิยมซึ่งไม่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกและคัมภีร์อรรถกถาก็คือ การให้เล่นมหรสพในการฉลองนั้นด้วย เช่น ใน พ.ศ. ๒๐๐๗ ทรงพระกรุณาให้เล่นการมหรสพฉลองพระศรีรัตนมหาธาตุ ๑๕ วัน^{๗๔} สมเด็จพระเอกาทศราช เสด็จนมัสการพระพุทธรูปชินราช โปรดให้แต่งการฉลองแล้วให้เล่นมหรสพบูชานมัสการแก่พระพุทธรูปเจ้านั้น ๗ วัน ๗ คืน^{๗๕} รัชสมัยของสมเด็จพระเพทราชา เพื่อจะทรงแสดงความกตัญญูตเวทิตาธรรมพระอาจารย์วัดพระยาแมน ก็โปรดให้สถาปนาพระอุโบสถ วิหาร ศาลาการเปรียญ เสนาสนะกุฎีแล้วพระราชอุทิศถวาย และจัดให้ให้มีการสมโภช ๗ วัน ๗ คืน มีเครื่องเล่นสมโภชพร้อมทั้ง ๗ วัน ๗ คืน^{๗๖}

แสดงให้เห็นว่า คตินิยมให้มีการมหรสพในงานฉลองต่าง ๆ ที่จัดขึ้นในวัด ปรากฏชัดเจนแล้วในสมัยกรุงศรีอยุธยา และคตินิยมดังกล่าว ยังคงผู้นิยมชมชอบตราบเท่าถึงปัจจุบัน แม้จะไม่ใช่อำนาจสำคัญทางพระพุทธศาสนาที่ตาม แต่ก็ถือเป็นคตินิยมแบบชาวบ้าน ที่มีอิทธิพลต่อกิจกรรมที่จัดขึ้นในวัดพระพุทธศาสนา

๔.๓.๓ คตินิยมเรื่องลาง

คำว่า ลาง หมายถึง สิ่งหรือปรากฏการณ์ที่เชื่อกันว่าจะบอกเหตุดีหรือเหตุร้าย เช่น ผีงทำร้ายทางด้านทิศตะวันออกของอาคารเชื่อกันว่าเป็นลางดี แมงมุมตอกเชื่อกันว่าเป็นลางร้าย^{๗๗} ความเชื่อเรื่องลาง ถือเป็นเรื่องเก่าแก่ที่มีมานานพร้อม ๆ กับสังคมมนุษย์ บางสังคมจึงมักมีผู้ที่ทำหน้าที่ “ทำนาย” หรือ “พยากรณ์” เป็นการเฉพาะ ไม่เว้นแม้กระทั่งในราชสำนัก

คนไทยมีความเชื่อเรื่องลางเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว แม้เมื่อหันมานับถือพระพุทธศาสนา คตินิยมความเชื่อเรื่องลางก็ยังมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตอยู่ เมื่อประสบกับเหตุการณ์ต่าง ๆ อันเกี่ยว หรือเนื่องกับพระพุทธศาสนา ก็จะถูกตีความเป็นเรื่อง “ลาง” อย่างไม่ได้อีกหนึ่ง

พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา พบคตินิยมเรื่องลางบอกเหตุที่เชื่อมโยงกับมิติทางพระพุทธศาสนาหลายครั้ง มีทั้งลางดี และลางไม่ดี

(๑) ด้านดี

เช่น การแสดงปาฏิหาริย์ของพระสารริกธาตุให้ปรากฏในโอกาสต่าง ๆ เช่น ในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดี ๑ ครั้ง^{๗๘} ในรัชสมัยของพระมหาธรรมราชาธิราช สมเด็จพระนเรศวรเสด็จ

^{๗๓} อ.พุทธ.อ.(ไทย) ๑/๒/๖๐.

^{๗๔} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๕๕.

^{๗๕} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๑๔๓.

^{๗๖} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๓๑๙.

^{๗๗} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๔, (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๖), หน้า ๑๐๕๑.

^{๗๘} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๔๗.

ยาดร่าทพม์ักจะทอดพระเนตรเห็นพระสารีริกธาตุแสดงปาฏิหาริย์จำนวน ๕ ครั้ง และทุกครั้งที่จะเห็น ก็มักจะถือเป็นกลางบอกเหตุดี คือการได้ชัยต่อข้าศึกศัตรู^{๗๙} ในรัชสมัยของสมเด็จพระบรมราชาที่ ๒ (สมเด็จพระเชษฐาธิราช) เจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ รวบรวมกำลังพลยึดราชบัลลังก์จากพระเชษฐาธิราช ก่อนดำเนินการก็ได้อธิษฐานจิตให้สำเร็จดังประสงค์ ถึงเวลาค่าคอกยฤกษ์พร้อม ก็ทอดพระเนตรเห็นพระสารีริกธาตุแสดงปาฏิหาริย์เสด็จมาแต่ทิศประจิมผ่านไปทางทิศปราจีน ได้ นิมิตเป็นนมหามงคลฤกษ์อันประเสริฐ ก็ยกพลเข้าประตุมงคลสุนทร ให้ทหารเอาขวนฟันประตูเข้าไป ได้^{๘๐}

การเสียดเบียนของขุนพิเรนเทพ ขุนอินทรเทพ หมื่นราชเสน่หา และหลวงศรียศ เมื่อครั้ง จะยึดอำนาจจากขุนวรวงศาธิราช ได้กระทำต่อหน้าพุทธปฏิมา อ่างเจดีย์ ๕ ประเภท ได้แก่ พระปฏิมากร ต้นศรีมหาโพธิ์ พระสถูป พระชินธาตุ และพระไตรปิฎกเป็นพยาน ใช้เทียน ๒ เล่ม เล่มหนึ่ง เป็นตัวแทนฝ่ายศัตรู อีกเล่มหนึ่งเป็นส่วนของตนในการเสียดเบียน โดยถือว่า เทียนเล่มใดดับก่อน ฝ่าย นั้นจะเป็นฝ่ายแพ้^{๘๑}

การเสียดเบียนของพระยาแสนหลวง และชาวเมืองเชียงใหม่ถูกจีนฮ้อยกพลมาล้อม เชียงใหม่ หาที่พึ่งไม่ได้ จึงเสียดเบียนต่อหน้าพระพุทธสิหิงค์ว่า ถ้าประเทศใดจะเป็นที่พึ่งพำนักได้ ขอให้พระพุทธปฏิมาแสดงให้เห็นประจักษ์ ผลการเสียดเบียนพระพุทธสิหิงค์บายพระพักตร์มาทางกรุงศรีอยุธยา จึงขอพึ่งกำลังจากกรุงศรีอยุธยาไปช่วย พร้อมทั้งแสดงความประสงค์เป็นเมืองขึ้นของกรุงศรีอยุธยาตลอดไป^{๘๒}

ตัวอย่างางดี ซึ่งไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา เช่น เมื่อคราวที่พระนเรศวรทำ ยุทธหัตถ์กับพระมหาอุปราชา ก็เกิดก้อนเมฆบนอากาศบันดาลรูปเศวตฉัตรกางกั้นอยู่ตรงพระคชาธาร พระนเรศวรพอดี ทำให้ไพร่พลเกิดความปีติยินดี เพราะถือเป็นกลางที่จะได้มีชัยต่อพระมหาอุปราชา^{๘๓}

(๒) ด้านไม่ดี

เช่น ปี ๑๙๖๗ สมเด็จพระราเมศวรเสด็จเมืองพิษณุโลก ทรงเห็นน้ำพระเนตรของพระพุทธรูปชินราชออกเป็นสีแดงเหมือนเลือด ถัดแต่นั้นมาอีก ๒ ปี ก็เกิดเหตุการณ์เพลิงไหม้พระราชมณเฑียร และพระที่นั่งตรีมุข^{๘๔} เมื่อใกล้จะเสียกรุงศรีอยุธยา เกิดกลางคือพระพุทธปฏิมากรใหญ่วัดพนัญเชิงมีน้ำพระเนตรไหล พระพุทธรูปปฏิมากรดีโลกนาคซึ่งแกะด้วยไม้พระศรีมหาโพธิ์ พระทรงแยก ออกเป็น ๒ ภาค พระพุทธรูปปฏิมากรทองคำเท่าตัวคน และพระพุทธรูปสุรินทร์ซึ่งหล่อด้วยนาค ซึ่งประดิษฐานอยู่ในวัดพระศรีสรรเพชญ์ในพระราชวัง มีพระฉวีเศร้าย่อมอง พระเนตรทั้งสองหลุดหล่น

^{๗๙} ทุกรายละเอียดในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับจินตนาถ (เจิม), ครั้งที่ ๑ หน้า ๑๔๑, ครั้งที่ ๒ หน้า ๑๔๔, ครั้งที่ ๓ หน้า ๑๔๙, ครั้งที่ ๔ หน้า ๑๗๔, ครั้งที่ ๕ หน้า ๒๐๙

^{๘๐} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับจินตนาถ (เจิม), หน้า ๒๖๗.

^{๘๑} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับจินตนาถ (เจิม), หน้า ๖๗.

^{๘๒} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับจินตนาถ (เจิม), หน้า ๓๐๗.

^{๘๓} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา คำให้การชาวกรุงเก่า, หน้า ๕๑๒.

^{๘๔} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหลวงประเสริฐ, หน้า ๓๙๕.

ลงอยู่บนพระหัตถ์ มีกาสองตัวตีกัน ตัวหนึ่งบินโผลงตรงยอดเหมฉัตรเจดีย์ที่วัดมหาธาตุ ออกสวมลงตรงยอดพระเจดีย์เหมือนดังคนจับเสียบไว้^{๕๕}

ตัวอย่างกลางไม่ดี ซึ่งไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา มิให้เห็นอยู่หลายครั้งในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา เช่น โคตกลูกตัวหนึ่งเป็น ๘ เท้า ไก่ฟักฟองตกลูกตัวเดียวเป็น ๔ เท้า ไก่ฟักฟองคู่ขนตกลูกเป็น ๖ ตัว ข้าวสารงอกเป็นใบ^{๕๖} เป็นลางร้ายบอกเหตุการณ์สวรรคตของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถในเวลาต่อมา

๔.๓.๔ คตินิยมการคำนึงถึงสมณชีพราหมณ์

ในช่วงที่กรุงศรีอยุธยาดำรงความเป็นราชธานี มีหลักฐานจากพงศาวดารหลายแห่งระบุถึงการทำศึก มีทั้งที่ฝ่ายไทยยกไปตีบ้านอื่นเมืองอื่น และมีทั้งที่ฝ่ายบ้านเมืองอื่นยกมาตี หรือรบกับไทย การตัดสินใจรบหรือไม่รบ นอกจากจะพิจารณาถึงกำลังรบแล้ว ส่วนหนึ่งก็ถือเป็นเหตุผลสำคัญในการในการรบ หรือไม่รบก็คือการอ้างความเดือดร้อนของสมณชีพราหมณ์ ถ้าเห็นว่ากำลังน้อย ไม่สามารถต้านเข้าศึกได้ ทำสงครามแล้วสมณชีพราหมณ์จะเดือดร้อน ก็จะไม่ยอมยกเมืองให้แก่โดยดี เพื่อป้องกันความเสียหายที่จะพึงเกิดขึ้น

หลักฐานจากพงศาวดารที่สะท้อนคตินิยมดังกล่าวข้างต้น พึงพิจารณาตัวอย่างต่อไปนี้

๑

“อันศึกพระเจ้าหงสาวดีมาครั้งนี้เป็นอันมาก เสียงพลเสียงช้างม้าดังเกิดลมพายุใหญ่ เห็นเหลือกำลังเรานัก ถ้าเรามีออกไป พระเจ้าหงสาวดีก็จะให้ทหารเข้าหักเหยียบเอาเมือง สมณชีพราหมณ์อาณาประชาราษฎร์จะถึงแก่พินาศฉิบหายสิ้น ทั้งพระพุทธรูปก็จะมีคร่ำหมองดูมิควรเลย จำเราจะออกไป เถึงสมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราชพระเจ้าช้างเผือกจะทรงพระพิโรธประการใดก็ดี ก็ตายแต่ตัว จะแลกเอาชีวิตสัตว์ให้รอด”^{๕๗}

หมายเหตุ: ข้อความข้างต้นสืบเนื่องมาจากพระเจ้าหงสาวดียกทัพมาตีกรุงศรีอยุธยา ระหว่างทาง ได้ยกทัพผ่านเมืองพิษณุโลก เจ้าเมืองพิษณุโลกยอมแพ้ไม่ยอมรบ ด้วยประเมินกำลังแล้วไม่อาจต้านทานได้

๒

“ถ้าเรามีออกไป สมณชีพราหมณ์ประชาราษฎร์ไพร่ฟ้าข้าขอบขัณฑสีมา จะถึงแก่ความพินาศฉิบหาย ทั้งพระศาสนาที่จะคร่ำหมอง จำเราจะออกไป มาตราว่าสมเด็จพระเจ้าหงสาวดีมีคองอยู่ในสัตยานุสัยตั้งราชสาส์นเข้ามานั้นก็ตามเถิด แต่เราจะรักษาสัตยานุสัยให้มั่น”^{๕๘}

หมายเหตุ: กองทัพของพระเจ้าหงสาวดีมาถึงเมืองหลวงแล้ว สมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราช ก็ดำหริคล้าย ๆ กับเจ้าเมืองพิษณุโลก

^{๕๕} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา คำให้การชาวกรุงเก่า, หน้า ๕๗๔.

^{๕๖} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๕๖.

^{๕๗} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๙๖-๙๗.

^{๕๘} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๑๐๐.

“อนิจจาพระเจ้าอาเรานี้ คิดว่าสมเด็จพระปิตุราชสวรรคตแล้ว ยังแต่พระเจ้าอาที่เหมือนพระบรมราชบิดายังอยู่ จะปกป้องราชวงศานวงศ์สืบไป ควรหรือมาเป็นได้ดังนี้ พระองค์ปราศจากหิริโอตตัมปะแล้ว ไหนจะครองราชสมบัติเป็นยุติธรรมเล่า นำที่จจะร้อนอกสมณชีพราหมณ์อาณาประชาราษฎร์ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินเป็นแท้”^{๘๙}

หมายเหตุ: สมเด็จพระนารายณ์ยี่ออำนาจจากสมเด็จพระศรีสุธรรมราชาธิราช เนื่องจากทรงเห็นว่าประพตติธรรมใช้กำลังบังคับจะเสพสังวาสกับพระกัลยาณีซึ่งเป็นขนิษฐาของพระองค์ปล่อยไว้เกรงจะทำให้บ้านเมืองเดือดร้อน

๔.๓.๕ คตินิยมการถวายเครื่องทรงบูชาพระพุทธรูป

คำว่า เครื่องทรง ผู้วิจัหมายเอาเครื่องทรงสำหรับพระมหากษัตริย์อย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นเครื่องประดับยศ เครื่องประดับทั่วไป พระภูษา รวมถึงวัตถุอื่นใดที่พระมหากษัตริย์ทรงใช้ในขณะนั้น ๆ

เครื่องทรง หรือเครื่องประดับประดาต่าง ๆ ถือว่าเป็นเรื่องของ “โลก” เหมาะสำหรับผู้ครองเรือน หรือเป็น “ฆราวาสวิสัย” ไม่มีความจำเป็นสำหรับสมณะผู้สละเรือนอกบวช การถวายเครื่องประดับใด ๆ ไม่ว่าจะเป็เครื่องประดับศิระษะ เครื่องประดับคอ เครื่องประดับข้อมือ เครื่องประดับเท้า เครื่องประดับเอว เป็นต้น ถือเป็เรื่องต้องห้ามตามพระวินัย ภิกษุไม่สามารถครอบครองได้ รูปใดครอบครองต้องอาบัตินิสสัคคิยาจิตตีย์^{๙๐} แม้พระพุทธรเจ้าทั้งหลายก็ละ หรือเป็นผู้ทรงปลงเครื่องหมายคฤหัสถ์หมดแล้ว^{๙๑}

ชาวพุทธทั้งหลายถือคตินี้ เมื่อสร้างพระพุทธรูปมา จึงไม่นิยมให้มีเครื่องประดับใด ๆ กาลต่อมา ก็เกิดแนวคิดเรื่อง “เครื่องทรง” โดยถือว่า พระพุทธรเจ้าก็ทรงเป็นกษัตริย์ ธรรมเนียมการสร้างพระพุทธรูปมาทรงเครื่องอย่างกษัตริย์จึงเกิดขึ้น เครื่องทรงจึงเสมือนเป็นการประกาศศรัทธาของผู้สร้างอีกโสดหนึ่ง สมัยกรุงศรีอยุธยาจึงเกิดธรรมเนียมการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง

หลักฐานการถวายเครื่องทรงเป็นพุทธานุชาพบอยู่ทั่วไปในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา เช่น เมื่อครั้งสมเด็จพระนเรศวรยกทัพไปไปถึงพระพนมตรัด ให้ปิดทองพระมหาธาตุแล้ว ก็ถวายพระภูษาเป็นฉัตรธงบูชาพระมหาธาตุ ครั้นยกทัพกลับถึงเมืองพิษณุโลก ก็เปลื้องเครื่องทรงออกบูชาถวายพระพุทธรชินราช และพระชินสีห์ แล้วให้กระทำการสมโภชมีการมหรสพเป็นเวลา ๓ วัน^{๙๒} อีกวาระหนึ่งเมื่อสมเด็จพระนเรศวรรวบรวมไพร่พลประกาศอิสรภาพจากพม่า ได้นิมนต์พระมหาเถรคันฉ่องมาอาศัยอยู่ที่กรุงศรีอยุธยาแล้ว เสด็จกลับเมืองพิษณุโลก เมื่อเสด็จไปถึงก็ได้ถวายนมัสการพระชินราช

^{๘๙} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๒๘๕.

^{๙๐} วิ.มทา.(ไทย) ๒/๕๘๙/๑๑๓.

^{๙๑} ขุ.จ. (ไทย) ๓๐/๑๓๐/๔๓๑.

^{๙๒} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๑๓๗.

พระชินศรี พร้อมทั้งทรงมีจิตศรัทธา ได้เปลื้องเครื่องสุวรรณลังกาขัตติยาภรณ์บุชา^{๑๓} เหมือนดังที่ทรงเคยปฏิบัติมา

ในรัชสมัยของสมเด็จพระเอกาทศรถ ก็มีหลักฐานระบุว่า ทรงมีพระราชศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างยิ่ง ทรงพระอุตสาหะเสด็จไปนมัสการพระพุทธบาทที่เขารังรุ้ง พร้อมกับทรงมีพระราชศรัทธาถวายพระมหามงกุฎกับสังวาลของพระนเรศวรเป็นพุทธบูชา^{๑๔}

๔.๓.๖ คตินิยมพิธีการศพเจ้านายชั้นผู้ใหญ่

คำว่า เจ้านายชั้นผู้ใหญ่ ในที่นี้ หมายถึง พระมหากษัตริย์ และพระบรมวงศานุวงศ์ การจัดการพระศพ พระบรมศพ ถือเป็นกรณียกิจที่สคัญอย่างหนึ่งพระมหากษัตริย์ หรือพระบรมวงศานุวงศ์ผู้มีความสำคัญต่อบ้านเมือง ซึ่งนิยมจัดทำเป็นงานใหญ่ หลักฐานจากพงศาวดารที่แสดงความยิ่งใหญ่ของงานส่วนหนึ่งก็คือ ๑) จำนวนพระสงฆ์ที่ร่วมพิธี ๒) ความพร้อมเพรียงกันของสงฆ์ทั้งฝ่ายคามวาสี และอรัญญวาสี ซึ่งพงศาวดารจะเรียกว่า “สบสังวาล”

พิจารณาตัวอย่างจากข้อความถัดมาจากพงศาวดารต่อไปนี้

๑

“นิมนต์พระสงฆ์สบสังวาล ๑๐,๐๐๐ ถวายทักษิณาทานบูชาพระสงฆ์ทั้งปวงโดยบุราณราชประเพณีพระมหากษัตริย์ราชเจ้าแต่ก่อน จึงพระบาทสมเด็จพระบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว ก็ถวายพระเพลิงแล้วให้รับพระอัฐิธาตุเข้ามาไว้ ณ วัดพระศรีสรรเพชญ์ นิมนต์พระสงฆ์สดับปกรณ์แล้วก็บรรจ้อัฐิธาตุ”^{๑๕}

๒

“ณ เดือน ๕ ปีมะแมตรีศก ศักราช ๑๐๖๓ (พ.ศ.๒๒๔๔) จึงให้เชิญพระบรมศพขึ้นบนพระมหาพิชัยราชรถ แห่แห่นเป็นกระบวนไปเข้าพระเมรุมาศ มีการมหรสพและพระสงฆ์ ๑๐,๐๐๐ สดับปกรณ์คำรบ ๓ วันตามอย่างทุกครั้ง แล้วถวายพระเพลิง เชิญพระอัฐิโกศน้อยแห่เป็นกระบวนเข้ามาบรรจู่ไว้ท้ายจรณะนำพระวิหารใหญ่วัดพระศรีสรรเพชญ์”^{๑๖}

๓

“ครั้น ณ วันพฤหัสบดี ปีฉลู ศักราช ๑๐๖๘ (พ.ศ.๒๒๔๙) ให้เชิญพระบรมโกศขึ้นบนพระมหาพิชัยราชรถแล้ว เสนอพฤตมาตย์ราชบุโรทิศพร้อมแห่แห่นพระบรมศพ ไปตามรถยาราชวัติเข้าสู่พระเมรุมาศให้ทั้งทวนต้นกล้วยพฤกษ์ มีการมหรสพ พระสงฆ์สดับปกรณ์ ๑๐,๐๐๐ คำรบ ๓ วัน แล้วถวายพระเพลิง ครั้นดับพระเพลิงแล้ว จึงนิมนต์พระสงฆ์สดับปกรณ์อีก ๑๐๐ รูป เก็บพระอัฐิใส่พระโกศน้อย แห่แห่นไปบรรจู่ไว้ท้ายจรณะนำพระวิหารใหญ่วัดพระศรีสรรเพชญ์”^{๑๗}

๔

“ทรงพระกรุณาตรัสสั่งให้ทำพระเมรุมาศขนาดน้อย ชื่อ ๕ วา ๒ คอก พระสงฆ์สดับปกรณ์ ๑๐,๐๐๐ ให้ลดเสียเอาแต่ ๕,๐๐๐ ให้จับการทำพระเมรุ ๑๐ เดือนจึงสำเร็จ ครั้นเดือน

^{๑๓} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๑๔๕.

^{๑๔} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา คำให้การชาวกรุงเก่า, หน้า ๕๑๖.

^{๑๕} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๒๙๒.

^{๑๖} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๓๔๓.

^{๑๗} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๓๔๗.

๔ ปีณลุ จึงได้เชิญพระบรมศพออกไปถวายพระเพลิง ณ พระเมรุแล้ว ทรงพระกรุณาตรัสว่า ทำบุญน้อยนัก ไม่สบายพระทัย ให้มีมนต์พระสงฆ์ขึ้นอีก ๑,๐๐๐ เป็น ๖,๐๐๐ สดับปกรณ์ ๓ วันแล้วถวายพระเพลิง แล้วดับพระเพลิงเก็บพระอัฐิธาตุใส่พระโกศน้อย แห่เข้ามาบรรจุไว้ท้ายจรณะนำวัดพระศรีสรรเพชญ์”^{๔๘}

๕

“ครั้น ณ เดือน ๕ ปีมะเมียสมัมฤทธิศก ศักราช ๑๑๐๐ (พ.ศ.๒๒๘๑) ทำพระเมรุแล้วเชิญพระศพขึ้นมหาพิชัยราชรถ แห่แห่นเป็นกระบวนเข้าไปในพระเมรุ พระสงฆ์สดับปกรณ์ ๑๐,๐๐๐ ค่ำรบ ๓ วัน ถวายพระเพลิงแล้ว เก็บพระอัฐิใส่พระโกศน้อย แห่แห่นเข้าไปบรรจุไว้ท้ายจรณะนำพระวิหารใหญ่วัดศรีสรรเพชญ์”^{๔๙}

คตินิยมอีกประการหนึ่งที่ได้เห็นได้จากข้อความตัวอย่างในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาทั้ง ๕ ตัวอย่างนี้ก็คือ คตินิยมเรื่องการนำอัฐิไปบรรจุไว้ที่วัด และหากเป็นพระบรมอัฐิ หรือพระอัฐิของเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ ก็มักจะนำไปบรรจุไว้ในสถานที่ซึ่งมีความสำคัญภายในวัด หรือบางครั้งก็มีการสร้างถาวรวัตถุสำหรับบรรจุอัฐิขึ้นมาเป็นการเฉพาะ

๔.๓.๗ คตินิยมเดิมที่มีต่อพระพุทธศาสนา

นอกจากพระพุทธศาสนาแล้ว หลักฐานจากพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ให้ข้อเท็จจริงประการหนึ่งเกี่ยวกับคติความเชื่อทั่วไป ตั้งแต่ระดับชาวบ้านทั่วไป กระทั่งถึงราชสำนัก ก็คือคติความเชื่อแบบพราหมณ์-ฮินดู ซึ่งอาจผสมผสานกับความเชื่อท้องถิ่นเดิมไปพร้อม ๆ กัน ก่อนที่พระพุทธศาสนาจะเข้ายังดินแดนแห่งนี้

ในสมัยกรุงศรีอยุธยา ศาสนาพราหมณ์ได้เข้ามามีบทบาทต่อราชสำนักอย่างเห็นได้ชัด ดังจะเห็นได้นับตั้งแต่เริ่มสถาปนารุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี^{๕๐} คำให้การกรุงเก่าระบุว่า พระเจ้าอู่ทองได้สั่งให้อาลักษณ์จาริกพระราชสาส์นลงในแผ่นดินทอง แต่งราชทูตไปขอพราหมณ์ที่เป็นเผ่าพงศ์แท้มาประกอบพิธีราชาภิเษก^{๕๑} ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๘ เรื่องจดหมายเหตุของคณะบาทหลวงฝรั่งเศสซึ่งเข้ามาอาศัยอยู่ในกรุงศรีอยุธยา ได้กล่าวถึงพระเจ้าอู่ทองหวัมบรมโกฐว่า ไม่ยอมเสด็จประทับวังใหญ่ (วังหลวง) ประทับอยู่แต่วังเล็ก (วังหลัง) เพราะกลัวคำทำนายของโหรที่ว่า “ถ้าประทับวังใหญ่จะต้องสวรรคตทันที”^{๕๒}

^{๔๘} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับจันทนุนาค (เจิม), หน้า ๓๕๖-๓๕๗.

^{๔๙} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับจันทนุนาค (เจิม), หน้า ๓๖๐-๓๖๑.

^{๕๐} คำประกาศสถาปนารุงศรีอยุธยา “ศุภมัสดุ ศักราช ๗๑๒ ปีชลาโทศก (พ.ศ.๑๘๙๓) วันศุกร์ เดือน ๕ ขึ้น ๖ ค่ำ เพลา ๓ นาฬิกา ๙ บาท สถาปนารุงพระนครศรีอยุธยา ซี่พ้อพราหมณ์ให้ฤกษ์ตั้งพิธีกลบตร ได้สังข์ทักษิณาวัฏได้ต้นหมันใบหนึ่ง แล้วสร้างพระที่นั่งไพศุริยมหาปราสาทองค์หนึ่ง สร้างพระที่นั่งไพศุณยตมมหาปราสาทองค์หนึ่ง สร้างพระที่นั่งไอศวรรย์มหาปราสาทองค์หนึ่ง” ดู พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับจันทนุนาค (เจิม), หน้า ๓๗.

^{๕๑} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา คำให้การกรุงเก่า, หน้า ๔๘๒.

^{๕๒} ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๘ เรื่องจดหมายเหตุของคณะบาทหลวงฝรั่งเศส, พิมพ์ในงานปลงศพคุณหญิงทรงสุระเดช (ปริก บุนนาค), (พระนคร: โรงพิมพ์จันทร์คาร, ๒๔๖๙), หน้า ๓๒.

ประชุมพงศาวดารเล่มเดียวกันนี้ กล่าวถึงเรื่องราวพระยาคลังได้กล่าวทำทนายคณะบาทหลวงทำนองว่า ศาสนาคริสต์ไม่เห็นจะมีอะไรประเสริฐไปกว่าพระพุทธศาสนา คำพูดที่พระยาคลังกล่าวกับบาทหลวง นอกจากสะท้อนให้เห็นว่า เข้าใจเรื่องพระพุทธศาสนาคลาดเคลื่อนแล้ว ยังเห็นได้ชัดว่า คตินิยมเรื่องวิชาอาคมได้ถูกผนวกเป็นส่วนหนึ่งของพระพุทธศาสนาด้วย ขอให้พิจารณาถ้อยคำต่อไปนี้

“ในศาสนาของท่านมีอะไรบ้างที่จะทำให้เห็นปรากฏว่าศาสนาของท่านเป็นศาสนาที่จริง เหมือนกับพระพุทธศาสนาที่สอนวิชากันมิให้น้ำมันกำลังเดือด ๆ ทำให้เนื้อหนังพอง และเมื่อเอาน้ำมันทาตัวแล้ว จะพินไม่เข้ายังไม่ออก” ^{๑๐๓}

การสถาปนาพระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์ตลอดแผ่นดินศรีอยุธยา แม้จะไม่หลักฐานการประกาศสถาปนาทุกพระองค์ แต่หลักฐานที่ปรากฏก็แสดงให้เห็นชัดเจนถึงอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ที่มีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ เช่น

๑
“พระเจ้าอยู่หัวเสด็จเข้ามาเสวยราชสมบัติ ซี่พ่อพราหมณ์ถวายพระนามชื่อ สมเด็จพระรามธิบดีศรีสุนทรบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว กรุงเทพมหานคราวราวดิศรียุธยา มหาดีลกภพนพรัตนราชธานีบุรีรัมย์” ^{๑๐๔}

๒
“ฝ่ายสมณพราหมณาจารย์มุขมนตรีกวีราชนักปราชญ์บัณฑิต โหราษครุสโมสรพร้อมกันประชุมเชิญพระยอดฟ้าพระชนมได้ ๑๑ พระวษาเสด็จผ่านพิภพวัลยราชสมบัติสืบศรีสุริยวงศ์อยุธยา”ต่อไป” ^{๑๐๕}

๓
“ครั้นได้มหามหุติวารศุภฤกษ์พิชัยดิถี จึงประชุมสมเด็จพระสังฆราช พระราชาคณะคามวาสีอรัญญวาสี มุขมนตรี กวีมาตยา โหราษครุหมุ่พราหมณ์ปุโรหิตาจารย์ ก็โอมอ่านอิศวรรเวทวิศณุมนต์ พร้อมทั้งพุทธอาณาจักร มอบเครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์ถวายภิเศกโกทกมูรธาปราปดาภิเศกถวัลยราชประเพณี สืบศรีสุริยวงศ์กษัตริย์” ^{๑๐๖}

บางรัชกาลมีหลักฐานระบุถึงการสร้าง หรือการนำรูปเคารพอื่นนอกเหนือจากพระพุทธปฏิมามาประดิษฐานไว้ในพระอาราม เพื่อให้คนได้กราบไหว้บูชา เช่น ในรัชกาลของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ มีข้อความระบุว่า

“ศักราช ๗๘๓ ปีฉลูตรีนิศก สมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้า เสด็จไปเอาเมืองพระนครหลวงได้ ท่านจึงให้เอาพระยาแก้วพระยาไทยแลครวกับทั้งรูปพระโค รูปสิงห์สัตว์ทั้งปวงมาด้วย ครั้น

^{๑๐๓} ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๘ เรื่องจดหมายเหตุของคณะบาทหลวงฝรั่งเศส, อ่างแล้ว, หน้า ๓๒.

^{๑๐๔} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๓๘,

^{๑๐๕} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๖๔,

^{๑๐๖} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๗๐.

ถึงพระนครศรีอยุธยา จึงให้เราอุปถัมภ์ตั้งปวงไปบูชาไว้ ณ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุบ้าง ไปไว้วัดพระศรีสรรเพชญ์บ้าง”^{๑๐๗}

ในรัชกาลสมเด็จพระนเรศวร เช่น

“สมเด็จพระนเรศวร ทรงพระกรุณาให้ชาวพม่าชมนมพราหมณาจารย์ เอน้ำในบ่อพระสยามภูวนาท และเอน้ำตระพังโพยศรีมาตั้งบูชาโดยพิธีกรรมเป็นน้ำสัตยาธิษฐาน และเอาพระศรีรัตนตรัยเจ้าเป็นประธาน ให้ท้าวพระยาเสนาบดีมนตรีมุขอำมาตย์ทหารทั้งหลายกินน้ำสัตยา”^{๑๐๘}

ในรัชกาลของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๓ (พระนารายณ์) เช่น

เดือนยี่ปีวอก พ.ศ.๒๑๙๙ บำเพ็ญพระราชกุศลนานาประการ และให้หล่อรูปพระอิศวร เป็นเจ้ายืน สูงคอกคี่มีเศษพระองค์หนึ่ง รูปพระชีวาทิพย์ยืนสูงคอกมีเศษพระองค์หนึ่ง รูปมหาวีคเนศวรพระองค์หนึ่ง รูปพระจันทรธรรณีพระองค์หนึ่ง และรูปพระเจ้าทั้งสี่พระองค์นี้ สวมด้วยทองนพคุณและเครื่องอาภรณ์ประดับนั้นถมราชาวดี ประดับแหวนทุกพระองค์ไว้บูชาสำหรับการพระราชพิธี^{๑๐๙}

ปีวอก พ.ศ.๒๑๙๙ นั้น ตรัสให้หล่อรูปพระเทวกรรม สูงประมาณคอกมีเศษพระองค์หนึ่ง สวมทองเครื่องอาภรณ์ประดับแหวนถมราชาวดี

พ.ศ. ๒๒๐๐ ตรัสให้หล่อพระเทวกรรมทองยืนสูงคอกหนึ่งหุ้มด้วยทองเนื้อ^{๑๑๐}

จากตัวอย่างข้างต้น สะท้อนให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาแม้จะมีบทบาทในสังคมสมัยกรุงศรีอยุธยา แต่ในขณะเดียวกันนั้น ความคิดความเชื่อของคนในสังคมก็มีส่วนสำคัญที่มีผลต่อพระพุทธศาสนาด้วย อย่างพิธีกรรมหลาย ๆ ที่ราชสำนักจัดขึ้น บางครั้งก็มีพิธีพราหมณ์เข้าไปเกี่ยวข้องด้วย พุทธพราหมณ์จึงผสมผสานอยู่ในพิธีกรรมหนึ่ง ๆ มาตราบเท่าถึงปัจจุบัน

ที่สำคัญยิ่งไปกว่านั้นก็คือ บางรัชกาล พระสงฆ์ทำหน้าที่เป็นหมอดูคอยให้คำปรึกษาแก่พระเจ้าแผ่นดินด้วย เช่น ในรัชสมัยของพระนารายณ์ ปรากฏชื่อพระอาจารย์พรหมว่าเป็นอาจารย์ของพระนารายณ์ คอยให้คำปรึกษาแก่พระนารายณ์หลายครั้ง และที่เคารพนับถือของพระนารายณ์มาก เห็นได้จากเมื่อครั้งจะมีการประหารชีวิตเหล่าผู้ใกล้ชิดพระศรีสิน พระอาจารย์พรหมก็เป็นผู้เข้าไปขอพระราชทานชีวิตไว้ทั้งหมด^{๑๑๑}

จากบันทึกของนิโกลาส์ แชรแวงส ได้ช่วยเสริมข้อเท็จจริงดังกล่าวข้างต้นได้พอสมควร บันทึกมีข้อความว่า “พระภิกษุเป็นหมอดูด้วยเหมือนกัน และแจ้งแหล่งที่ซุกของหาย เมื่อของๆ ใครหาย ก็ไปขอให้พระภิกษุดูให้ ดูจะเป็นวิธีการแม่นยำอย่างเดี่ยวเท่านั้นที่จะพบสิ่งของที่หายได้

^{๑๐๗} พระราชพงษาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ภาค ๑, หน้า ๙.

^{๑๐๘} พระราชพงษาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๑๔๕.

^{๑๐๙} พระราชพงษาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๓๐๐.

^{๑๑๐} พระราชพงษาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับจันทนุมาศ (เจิม), หน้า ๓๐๒.

^{๑๑๑} พระราชพงษาวดารกรุงศรีอยุธยา คำให้การชาวกรุงเก่า, หน้า ๕๒๗-๕๒๘.

นอกจากนั้นยังให้ยันต์แก่คนไข้ ผู้เดินทางและเด็กอ่อน โดยอ้างว่ามีสรรพคุณในการป้องกันภัยอันตรายต่าง ๆ ได้”^{๑๑๒}

๔.๔ สรุป และวิจารณ์

แบบอย่างความคิดเห็น ความเชื่อ หรือวิธีการคิดรวมกันที่เป็นลักษณะของกลุ่มชน ความคิดเป็นตัวกำหนดให้คนเรารวมกลุ่มกัน และเมื่อคนรวมกลุ่มกันแล้ว ก็ก่อให้เกิดการกระทำทางสังคม

จากการวิเคราะห์พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาพบว่า คตินิยมทางพระพุทธศาสนามีผลก่อกำเนิดแบบแผนการดำเนินชีวิตหลายประการ ทำนองเดียวกัน คตินิยมในสมัยกรุงศรีอยุธยาก็มีส่วนสำคัญที่ทำให้เกิดคตินิยมต่าง ๆ ขึ้นในสังคม

คตินิยมทางพระพุทธศาสนาที่มีผลต่อวิถีชีวิตในสมัยกรุงศรีอยุธยาได้แก่ คตินิยมการปฏิบัติตนเนื่องในวันธรรมสวนะ (วันพระ), การสร้างวัด, การออกผนวชของเจ้านายชั้นผู้ใหญ่, การถวายสดกมหาทาน, ช่างมงคลคู่บ้านคู่เมือง, การถวายความอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา, และคตินิยมเรื่องทศพิธราชธรรม

คตินิยมเหล่านี้ สามารถสืบค้นหาความเชื่อมโยงได้โดยตรงทั้งจากคัมภีร์พระไตรปิฎก และคัมภีร์อรรถกถา เช่น คตินิยมการปฏิบัติตนในวันธรรมสวนะ ในคัมภีร์ได้เห็นร่องรอยของการเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า เห็นการสมทานงดเว้นจากอกุศลต่าง ๆ ทำนองเดียวกันกับในพงศาวดาร ก็เห็นร่องรอยของการถือคติเช่นนี้ในวันธรรมสวนะ เช่น การไม่ประหารชีวิตนักโทษในวันพระ การสมทานศีล ๕ ศีลอุโบสถของพระเจ้าแผ่นดิน การประกาศห้ามไม่ให้ประชาชนฆ่าสัตว์ตัดชีวิตในวันธรรมสวนะ รวมถึงการให้ไม่ให้ใช้สัตว์เลี้ยงต่าง ๆ ทำงานในขณะที่มีครุภ หรือโคกระบือที่ลูกยังไม่ยังไม่หย่านม เป็นต้น

คตินิยมทางสังคมสมัยกรุงศรีอยุธยาที่มีต่อพระพุทธศาสนา ได้แก่ คตินิยมสร้างพระพุทธรูปฉลองพระองค์, การให้มีการฉลอง และการมหรสพ, เรื่องกลาง, การคำนึงถึงสมณชีพราหมณ์, การถวายเครื่องทรงบูชาพระพุทธปฏิมา, คตินิยมเรื่องการพระศพเจ้านายชั้นผู้ใหญ่, และคตินิยมพื้นเมืองที่มีต่อพระพุทธศาสนา

คตินิยมเหล่านี้ ในคัมภีร์พระไตรปิฎก หรือคัมภีร์อรรถกถา ไม่มีร่องรอยปรากฏให้เห็น จึงได้ข้อสรุปว่า เป็นเรื่องของอิทธิพลทางสังคมที่มีต่อพระพุทธศาสนา เช่น การสร้างพระพุทธรูป แต่เดิมมีจุดมุ่งหมายเพียงเพื่อเป็นสื่อระลึกถึงองค์พระศาสดา แต่ต่อมาก็มีความนิยมสร้างพระพุทธรูปประจำพระชนมวาร หรือพระพุทธรูปประจำวันเกิด โดยกำหนดปางพระพุทธรูปต่าง ๆ ให้ตรงกับวันเกิด เพื่อความเป็นสิริมงคล เป็นต้น

^{๑๑๒} นิโกลาส์ แชรแวงส, ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม, สันต์ ท. โกมลบุตร ผู้แปล, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (นนทบุรี: สำนักพิมพ์ศรีปัญญา, ๒๕๕๐), หน้า ๑๖๕.

บทที่ ๕

บทสรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

๕.๑ บทสรุป

จากการศึกษาประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาจากพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ตามวัตถุประสงค์ทั้ง ๓ ประการ ได้ข้อสรุปดังนี้

๕.๑.๑ กรุงศรีอยุธยาดำรงความเป็นราชอาณาจักรของไทยนี้ระยะเวลา ๔๑๗ ปี มีกษัตริย์ปกครอง ๓๓ พระองค์ แบ่งเป็น ๕ ราชวงศ์ โดยในจำนวนนี้มีบันทึกที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาจำนวนทั้งสิ้น ๒๒ พระองค์ ได้แก่

เฉพาะรัชสมัยที่พบเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาประกอบไปด้วย รัชสมัยของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง), สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ, สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑, สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒, สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ, สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒, สมเด็จพระชัยราชาธิราช, ขุนวรวงศาธิราช, สมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราช, สมเด็จพระมหินทราธิราช, สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช, สมเด็จพระนเรศวรมหาราช, สมเด็จพระเอกาทศรถ, สมเด็จพระศรีเสาวภาค, สมเด็จพระบรมราชาที่ ๑ (พระเจ้าทรงธรรม), สมเด็จพระบรมราชาที่ ๒ (พระเชษฐาธิราช), สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๕ (พระเจ้าปราสาททอง), สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๓ (สมเด็จพระนารายณ์), สมเด็จพระมหาบุรุษ (พระเพทราชา), สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๘ (พระเจ้าเสือ), สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๙ (พระเจ้าท้ายสระ), สมเด็จพระบรมโกศ, และสมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ (พระเจ้าเอกทัศ)

ส่วนที่ไม่พบบันทึกใด ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาจำนวน ๑๑ พระองค์ ประกอบไปด้วย สมเด็จพระเจ้าทองลั่น, สมเด็จพระยาราม, สมเด็จพระอินทราชา, สมเด็จพระบรมราชาหน่อพุทธางกูร, สมเด็จพระรัชฎาธิราชกุมาร, สมเด็จพระยอดฟ้า, สมเด็จพระอาทิตย์วงศ์, สมเด็จพระเจ้าฟ้าชัย, สมเด็จพระศรีสุธรรมราชาธิราช, สมเด็จพระเจ้าฟ้าอภัย, และสมเด็จพระเจ้าฟ้าอุทุมพร

จากหลักฐานพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ส่วนใหญ่จะผูกติดอยู่กับสถาบันพระมหากษัตริย์ ซึ่งก็เข้ากับลักษณะของหลักฐานที่ใช้สำหรับอ้างอิง เพราะพงศาวดารจะเน้นเรื่องเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ผู้เป็นประมุขของประเทศ หรือพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ที่เกี่ยวกับประเทศ ตลอดเหตุการณ์สำคัญต่าง ๆ ในอดีต

๕.๑.๒ ในส่วนของบทบาทและความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับสังคมไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา ได้ข้อสรุปดังนี้

บทบาทและความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา มี ๒ ลักษณะ ลักษณะแรกเป็นส่วนที่พระพุทธศาสนาเข้าไปเกี่ยวข้อง ลักษณะที่สองเป็นส่วนที่สังคมไทยได้เข้าไปเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา

ลักษณะที่พระพุทธศาสนาเข้าไปเกี่ยวข้องกับสังคม เช่น การมีตัวแทนคณะสงฆ์ (สมเด็จพระราชาคณะ) ในพิธีการสำคัญ ๆ เช่น การสถาปนาพระมหากษัตริย์, การที่พระสงฆ์ได้มีส่วนช่วยในยามศึกษาสงคราม เช่นกรณีพระมหานาคพาชาวบ้านขุดคลองเพื่อป้องกันข้าศึก, พระอาจารย์ธรรมโชติ วัดเขานางบวช ได้รวบรวมชาวบ้านบางระจันจัดกองกำลังสกัดทัพพม่าที่เข้ามาบุกรุกกรุง

ศรีอยุธยา, กรณีพระพนรัตน์วัดป่าแก้ว พร้อมกับพระราชอาณัติ ๒๕ รูป เข้าไปบิณฑบาตชีวิตทหารที่จะถูกประหารชีวิต, พระมหาเถรคันฉ่องให้การสนับสนุนสมเด็จพระนเรศวรในการกอบกู้บ้านเมืองคืนจากการตกเป็นเมืองขึ้นของพม่า เป็นต้น

ลักษณะที่สังคมเข้าไปเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา เช่น การสถาปนาวัด, การสร้างวัด, การปฏิบัติสังฆกรรมถวายเป็นกุศลถวายพระพุทธศาสนา, การถวายความอุปถัมภ์พระสงฆ์ วัด และพระพุทธศาสนาในลักษณะต่าง ๆ, การเสด็จบำเพ็ญพระราชกุศลในโอกาสต่าง ๆ, การสร้างพระแท่นคัมภีร์ สร้างพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา, การเสด็จออกผนวชของพระมหากษัตริย์ หรือเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ในสถานการณ์ต่าง ๆ, การใช้พระสงฆ์เป็นทูต เป็นตัวกลางในการเจรจา, การใช้วัดเป็นที่ประหารชีวิตนักโทษ หรือใช้วัดในการตั้งทัพในยามสงคราม เป็นต้น

กล่าวโดยสรุป พระพุทธศาสนามีบทบาท และความสัมพันธ์ต่อสถาบันชาติ และพระมหากษัตริย์อย่างแน่นแฟ้น นับตั้งแต่การสถาปนาสมณศักดิ์ การทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาต่าง ๆ พระมหากษัตริย์ทรงอยู่ในฐานะเป็นเอกอัครศาสนูปถัมภ์ ขณะเดียวกัน เหตุการณ์สำคัญต่าง ๆ ในชาติบ้านเมือง หรือสถาบันพระมหากษัตริย์ พระสงฆ์ก็ได้เข้าไปมีบทบาทสำคัญ เช่น การสถาปนาพระมหากษัตริย์ การระงับความขัดแย้ง การช่วยเหลือบ้านเมืองในยามคับขัน หรือในยามศึกสงคราม เป็นต้น

๕.๑.๓ ในส่วนคตินิยมทางพระพุทธศาสนาที่มีต่อสังคมและคตินิยมทางสังคมที่มีต่อพระพุทธศาสนาสมัยกรุงศรีอยุธยา ได้ข้อสรุปดังนี้

คตินิยมทางพระพุทธศาสนามีผลก่อกำเนิดแบบแผนการดำเนินชีวิตสมัยกรุงศรีอยุธยาหลายประการ ทำนองเดียวกัน คตินิยมในสมัยกรุงศรีอยุธยาก็มีส่วนสำคัญที่ทำให้เกิดคตินิยมต่าง ๆ ขึ้นในสังคมซึ่งมีผลต่อพระพุทธศาสนาเช่นกัน

คตินิยมทางพระพุทธศาสนาที่มีผลต่อวิถีชีวิตในสมัยกรุงศรีอยุธยาได้แก่ คตินิยมการปฏิบัติตนเนื่องในวันธรรมสวนะ (วันพระ), การสร้างวัด, การออกผนวชของเจ้านายชั้นผู้ใหญ่, การถวายสวดสวดมหาทาน, ช่างมณฑลคู้บ้านคู้เมือง, การถวายความอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา, และคตินิยมเรื่องทศพิธราชธรรม

คตินิยมทางสังคมสมัยกรุงศรีอยุธยาที่มีต่อพระพุทธศาสนา ได้แก่ คตินิยมสร้างพระพุทธรูปฉลองพระองค์, การให้มีการฉลอง และการมหรสพ, เรื่องกลาง, การคำนึงถึงสมณชีพราหมณ์, การถวายเครื่องทรงบูชาพระพุทธปฏิมา, คตินิยมเรื่องการพระศพเจ้านายชั้นผู้ใหญ่, และคตินิยมพื้นเมืองที่มีต่อพระพุทธศาสนา

๕.๒ อภิปรายผล

ก่อนการวิจัยประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาจากพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา เดิมใช้ชื่อเรื่องว่า สืบพระพุทธศาสนาจากพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ด้วยมองเห็นว่า ลักษณะเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนานั้น ไม่อาจเรียกได้เต็มปากมากนักว่าเป็นประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ตามความเข้าใจทั่วไปเมื่อพูดถึงคำว่า “ประวัติศาสตร์” เพราะเนื้อหาส่วนใหญ่จะกระต่อนกระแท่น ไม่ใช่การเรียบเรียงเชิงพรรณนารายละเอียดเป็นหมวดหมู่ หรือเป็นบทเป็นตอนเหมือนหนังสือประวัติศาสตร์โดยทั่วไป การเปลี่ยนสืบพระพุทธศาสนาจากพงศาวดารไปเป็นประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาจาก

พงศาวดาร ก็ด้วยข้อสังเกตของคณะกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ ประกอบกับเหตุผลส่วนตัวของผู้วิจัยเอง เห็นว่า แม้จะใช้คำว่า “ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาจากพงศาวดาร” ก็สามารถนิยามศัพท์ “ประวัติศาสตร์” เพิ่มเติมเพื่อให้เข้ากับเจตนาเดิมของการวิจัยได้ จึงไม่ได้ติดใจเรื่องชื่อ

อนึ่ง แม้จะตระหนักในข้อท้วงติงของคณะกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิพิจารณาหัวข้อว่า “เนื้อหาพระพุทธศาสนาในพงศาวดารเป็นเรื่องกระท่อนกระแท่น และไม่เห็นว่าจะมีอะไรใหม่จากหนังสือที่มีผู้เรียบเรียงไว้แล้ว” แต่ผู้วิจัยก็มองเห็นประโยชน์ที่จะใช้ความรู้ที่มีอยู่อย่างกระท่อนกระแท่นในพงศาวดารนั้นมาพิจารณาในภาพรวมทั้งหมดของประวัติศาสตร์กรุงศรีอยุธยา ทั้ง ๔๑๗ ปีนั้น มาวิเคราะห์ทั้งในส่วนของบทบาท ความสัมพันธ์ คตินิยมต่าง ๆ ที่พระพุทธศาสนามีต่อสังคม และที่สังคมมีต่อพระพุทธศาสนา

จากผลของการวิจัย ร่องรอยของพระพุทธศาสนาที่พบในพงศาวดาร มีหลากหลายลักษณะ บางเรื่อง แม้ข้อความกล่าวถึงจะสั้น ๆ แต่ก็สามารถมองเห็นสภาวะทั้งหมดได้โดยไม่ยากนัก เช่นข้อความว่า “สถานที่ถวายพระเพลิงนั้น ให้สถาปนาพระมหาธาตุและพระวิหารเป็นอาราม”, “ยกวังทำเป็นวัดพระศรีสรรเพชญ์”, “ครั้งถึงพระนครศรีอยุธยาแล้ว จึงให้เราอุปเสด็จทั้งปวงไปบูชาไว้ ณ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ” เป็นต้น

สองข้อความแรก สะท้อนให้เห็นคตินิยมเรื่องการสถาปนาวัด หรือสร้างวัดในสมัยกรุงศรีอยุธยาว่า ส่วนหนึ่งต้องการให้เป็นอนุสรณ์ถึงบุคคล หรือเหตุการณ์สำคัญ ขณะที่อีกส่วนหนึ่งก็เพื่อความสะดวกในการบำเพ็ญพระราชกุศลเป็นการส่วนเฉพาะพระองค์ คตินิยมดังกล่าวนี้ พบสามารถสาวไปถึงคัมภีร์พระไตรปิฎก และคัมภีร์อรรถกถา ขณะที่ข้อความสุดท้าย ก็สามารถสะท้อนให้เห็นคติความเชื่อของคนสมัยกรุงศรีอยุธยาว่า ศาสนาพราหมณ์ยังมีอิทธิพลหรือบทบาทในสังคมอยู่ไม่น้อย ยิ่งถ้าพิจารณาภาพรวมในแต่ละรัชสมัย ก็จะเห็นภาพชัดเจนยิ่งขึ้น

แม้ในส่วนบทบาทและความสัมพันธ์ของพระพุทธศาสนาที่มีต่อสังคมในสมัยกรุงศรีอยุธยา ก็สามารถเก็บรายละเอียดแต่ละรัชกาลมาปะติดปะต่อ ก็จะได้เห็นบทบาทของพระพุทธศาสนาที่มีต่อสังคมในมิติต่าง ๆ เช่น บทบาทของพระสงฆ์ต่อสถาบันชาติ, บทบาทของพระสงฆ์ต่อสถาบันพระมหากษัตริย์, บทบาทของพระสงฆ์ต่อกิจการบ้านเมือง

จากบทบาทดังกล่าว หากพิจารณาในแง่ของความสัมพันธ์ เราก็จะได้ชุดแห่งความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนาต่อสังคม หรือที่สังคมมีต่อพระพุทธศาสนา เช่น พระมหากษัตริย์กับพระพุทธศาสนา, พระมหากษัตริย์กับการสถาปนา สร้าง บูรณะปฏิสังขรณ์วัดวาอารามต่าง ๆ, พระมหากษัตริย์กับการบำเพ็ญพระราชกุศลในโอกาสต่าง ๆ ซึ่งถือเป็นช่องทางหนึ่งที่ทำให้ได้มีโอกาสพบพสกนิกรของพระองค์

ในส่วนของคตินิยมก็ลักษณะเดียวกัน หากพิจารณาเฉพาะเรื่อง ๆ อาจไม่เห็นกระแสของความต่อเนื่อง แต่หากนำเหตุการณ์เฉพาะมาปะติดปะต่อกัน แม้จะเพียง ๒-๓ เหตุการณ์ตัวอย่าง ก็สามารถเชื่อมโยงระบบความคิดไปหาคัมภีร์พระไตรปิฎก หรือคัมภีร์อรรถกถาได้โดยไม่ยาก เช่น คตินิยมเรื่องช้างมงคล ในสมัยอยุธยาที่ยังมีช้างมงคลชื่อปัจฉยนาเคน ซึ่งมีชื่อพ้องกับช้างปัจฉยนาเคนที่พระเจ้าสุริยวงศาให้ทานจนเป็นที่ไม่พอใจของชาวเมือง, คตินิยมเรื่องการถวายสดุดีมหาทาน ก็เป็นคตินิยมที่มีมาในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ถือว่าเป็นบุญใหญ่ เพราะต้องใช้กำลังทรัพย์มาก, คติ

นิยมเรื่องการสร้างวัด สถาปนาวัด การบูรณปฏิสังขรณ์วัด, การเสด็จออกผนวชของพระมหากษัตริย์ และเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ เป็นต้น

ทำนองกลับกัน คติความเชื่อของคนในสมัยกรุงศรีอยุธยา แม้จะมีพระพุทธศาสนาเป็นหลักสำคัญ แต่คติความเชื่อที่มีอยู่เดิม เช่น คติความเชื่อแบบพราหมณ์ ซึ่งมีอิทธิพลสำคัญทั้งในระดับราชสำนัก และประชาชนทั่วไป ก็มีส่วนสำคัญที่ทำให้เกิดการผสมผสาน และกลายเป็นคตินิยมใหม่ ซึ่งแฝงอยู่ในพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะในระดับพิธีกรรม เช่น การถวายเครื่องทรง ซึ่งถือเป็นเรื่องของ “โลก” แต่สมัยกรุงศรีอยุธยาก็ถือคติว่า พระพุทธเจ้าทรงเป็นกษัตริย์ ถ้าจะสร้างพระพุทธปฏิมาทรงเครื่องอย่างกษัตริย์ก็ถือเป็นการถวายเกียรติสูงสุด

ในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา จึงถือคติดังกล่าวนี้จึงบูชาพระพุทธเจ้าด้วยการถวายเครื่องทรง เช่นกรณีครั้งสมเด็จพระนเรศวรยกทัพไปถึงพระพนมตรัต ก็ได้ถวายพระภูษาเป็นฉัตรธงบูชาพระมหาธาตุ ครั้นยกทัพกลับถึงเมืองพิษณุโลก ก็เปลื้องเครื่องทรงออกบูชาถวายพระพุทธชินราช เมื่อสมเด็จพระนเรศวรรวบรวมไพร่พลประกาศอิสรภาพจากพม่า ได้นิมนต์พระมหาเถรคันฉ่องมาอาศัยอยู่ที่กรุงศรีอยุธยาแล้ว เสด็จกลับเมืองพิษณุโลก เมื่อเสด็จไปถึงก็ได้ถวายนมัสการพระชินราช พระชินศรี พร้อมทั้งทรงมีจิตศรัทธา ได้เปลื้องเครื่องสุวรรณลงกาขัตติยาภรณ์บูชา

๕.๓ ข้อเสนอแนะ

เรื่องราวต่าง ๆ เกี่ยวกับพระพุทธศาสนานอกจากจะปรากฏอยู่ในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาแล้ว ยังปรากฏอยู่ในพงศาวดารอื่น ๆ เช่น พงศาวดารโยนก, พงศาวดารกรุงธนบุรี, พงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ตลอดจนจดหมายเหตุต่าง ๆ ซึ่งเป็นหลักฐานสำคัญในการศึกษาพระพุทธศาสนาในมิติต่าง และในสมัยต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี

บรรณานุกรม

ก. คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ๔๕ เล่ม. กรุงเทพฯ :

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล ๙๑ เล่ม. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

ข. ประเภทพงศาวดาร

จดหมายเหตุระยะทางราชทูตลังการเข้ามาของคณะสงฆ์ที่กรุงศรีอยุธยา. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๔๗๓.

จดหมายเหตุการเดินทางสู่ประเทศสยาม ครั้งที่ ๑ และจดหมายเหตุการเดินทางครั้งที่ ๒ ของบาทหลวงตาซาร์ด. สันต์ ท. โกมลบุตร แปล. นนทบุรี: ศรีปัญญา, ๒๕๕๑.

จดหมายเหตุ ลา ลูแบร์ ราชอาณาจักรสยาม. สันต์ ท. โกมลบุตร แปล. นนทบุรี: ศรีปัญญา, ๒๕๕๗.

ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๘ เรื่อง จดหมายเหตุของคณะบาทหลวงฝรั่งเศส. พิมพ์ในงานปลงศพ

คุณหญิงทรงสุรเดช (ปรีก บุนนาค). พระนคร: โรงพิมพ์จันทร์คาร, ๒๔๖๙.

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม). นนทบุรี: สำนักพิมพ์ศรีปัญญา, ๒๕๕๓.

พระราชพงศาวดารกรุงเก่า (ตามต้นฉบับของกรมราชบัณฑิต). พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

มหาเสวกเอก เจ้าพระยาศรีพิพัฒน์รัตนราชโกษาธิบดี. ๑๐ สิงหาคม ๒๕๐๑.

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ภาค ๑-๓.

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช พิมพ์

ขึ้นเป็นส่วนพระกุศลทานมัยในงานพระศพพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวรเสถียรสุดา, ๒๕๕๕.

พระเจนจันอักษร (สุดใจ ตันตาทาก) ผู้แปล. จดหมายเหตุเรื่องพระราชไมตรีระหว่างกรุงสยามกับกรุงจีน. พระนคร: ไสภณพิพรรฒนาการ, ๒๔๗๖.

ค. หนังสือทั่วไป

กรรณิกา จรรย์แสง, ผู้แปล. บันทึกการเดินทางของอ็องรี มูโอต์. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๕๘.

กิตติ โสเพชรัตน์. มรดกอยุธยา. กรุงเทพฯ: ก้าวแรก, ๒๕๕๗.

กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. ตำนานคณะสงฆ์. พระนคร: ไสภณพิพรรฒนาการ, ๒๔๖๖.

เจษฎา ทองรุ่งโรจน์. พจนานุกรมปรัชญา. กรุงเทพฯ: โบบแดง, ๒๕๔๗.

เจ้าฟ้าธรรมธิเบศ. พระมาลัยคำหลวง. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๐๙.

นิโกลาส์ แชรแวงส. ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม. สันต์ ท. โกมลบุตร ผู้แปล. พิมพ์ครั้งที่ ๒. นนทบุรี: สำนักพิมพ์ศรีปัญญา, ๒๕๕๐.

น. ณ ปากน้ำ. หัวเดือนกลางซากอิฐปูนที่อยุธยา. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, ๒๕๕๘.

ปวัตร นวมะรัตน์. อยุธยาที่ไม่คุ้นเคย. กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรม, ๒๕๕๗.

พระพนรัตน์. จุลยุทธการวงศ์. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา. นามานุกรมพระมหากษัตริย์ไทย. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา, ๒๕๔๔.

ระพีพรรณ ใจภักดี. **คู่มือชมศิลปะและสถาปัตยกรรมพระนครศรีอยุธยา**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แสงแดด-
เพื่อเด็ก, ๒๕๔๘.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๕**. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน,
๒๕๕๖.

ลำจุน ฮวบเจริญ. **เกร็ดพงศาวดารสยาม**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: ดวงกมล, ๒๕๕๕.

แสงเพชร, **เกร็ดประวัติศาสตร์บนแผ่นดินอยุธยา**. กรุงเทพฯ: ไทยควอลิตี้บุ๊กส์ (๒๐๐๖), ๒๕๕๖.

สุภางค์ จันทวานิช. **ทฤษฎีสังคมวิทยา**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

องค์การศึกษา. **ศาสนพิธีเล่ม ๑**. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๐๓.

_____. **ศาสนพิธีเล่ม ๒**. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๐๕.

Teun A Van Dijk. **Ideology: A Multidisciplinary Approach**. New Delhi: S AGE Publishers,
1998.

William Geddie, (ed.). **Chambers's Twentieth Century Dictionary**. New Delhi: Allied
Publishers, 1970.

ง.วิทยานิพนธ์

พระครูศรีปัญญาวิกรม, (บุญเรือง ปญญาวิโร/เจนทร). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์สัญลักษณ์ทาง
พระพุทธศาสนาในสังคมไทย”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์ดุสิตบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย:
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

จ.ออนไลน์

วัดมเหยงคณ์, [ออนไลน์]: <http://www.watmaheyong.org/index.php/th/mhy-about> [๑๑
พฤศจิกายน ๒๕๕๘]

ประวัติคณะผู้วิจัย

๑. หัวหน้าโครงการวิจัย

๑. ชื่อ - นามสกุล (ภาษาไทย)	พระครูศรีปัญญาวิกรม
ชื่อ - นามสกุล (ภาษาอังกฤษ)	PhrakruSripanyavikrom
๒. ตำแหน่งปัจจุบัน	รองผู้อำนวยการฝ่ายวิชาการ
วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์
๓. หน่วยงานและสถานที่ติดต่อ	วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
เลขที่ ๒๘๑ หมู่ที่ ๑๓ ถนนบุรีรัมย์-ประโคนชัย
วัดพระพุทธบาทเขากระโดง ตำบลเสม็ด
อำเภอเมืองบุรีรัมย์ จังหวัดบุรีรัมย์ ๓๑๐๐๐
โทร. ๐๔๔ ๖๓๗๒๖๑, ๐๔๔ ๖๓๗๒๕๖
มือถือ ๐๘๖-๘๗๘-๗๓๙๗
๔. วุฒิการศึกษา	ป.ธ. ๖
พธ.บ. (ปรัชญา) รุ่น ๔๑
พธ.ม. (ปรัชญา) รุ่น ๑๒
พธ.ด. (พระพุทธศาสนา) รุ่น ๑๑

๒. ผู้ร่วมวิจัย

๑. ชื่อ - นามสกุล (ภาษาไทย)	พระมหาถนอม อานนโท
ชื่อ - นามสกุล (ภาษาอังกฤษ)	Phramaha Thanorm Amando (chitram)
๒. ตำแหน่งปัจจุบัน :	รศ.ผู้อำนวยการสำนักงานวิทยาลัย
วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๓. หน่วยงานที่อยู่ที่สามารถติดต่อได้	วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์
๔. ประวัติการศึกษา	ป.ธ. ๕
พธ.บ. (เศรษฐศาสตร์)
พธ.ม. (ปรัชญา)
กำลังทำวิจัยระดับปริญญาเอก